

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

Diplomová práce

Bc. MONIKA FEYFRLÍKOVÁ

Proměna stylu odívání v průběhu husitských válek

(S přesahem zaměřeným na léta 1400–1450)

Praha 2017

vedoucí práce: PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

Tímto bych chtěla velice poděkovat vedoucí diplomové práce PhDr. Blance Zilynské, Ph.D. za cenné rady, připomínky a trpělivost při konzultacích ohledně vypracování diplomové práce. Dále bych ráda poděkovala rodině za podporu během nadstandardně dlouhých studií. Cenou podporu mi poskytli přátelé, kteří se tematikou odívání ve středověku také zabývají a se kterými jsem konkrétní problémy mohla konzultovat, utřídit si tak vlastní názory a chtěla bych jim tímto způsobem vyjádřit vděčnost. Mé díky patří také pracovníkům knihovny VHU za pomoc při shánění odborné literatury a morální podporu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

Abstrakt

Cílem této diplomové práce je pomocí syntézy mezioborových vědních disciplín vyhodnotit, zda můžeme na základě dochovaných fragmentů historických textilií, obrazových a hmotných pramenů, spolu s odkazy v literárních pramenech, vysledovat změny ve stylu odívání v průběhu husitských válek s přesahem zaměřeným na léta 1400–1450.

Práce se detailněji zabývá předchozím vývojem konstrukce mužského a ženského oděvu a jeho možnou podobou v období husitských válek. Konkrétně tak sleduje vývoj a podobu mužského a ženského spodního, základního oděvu a svrchního oděvu, dále se věnuje pokrývkám hlavy, nohavicím, botám a oděvním doplňkům nošeným ve sledovaném období.

Součástí práce je velké množství obrazových příloh, které jsou pro snadnější orientaci vřazeny přímo do textu. V závěru jsou potom připojeny tabulky, které rozsáhle zpracovávají výskyt jednotlivých oděvních součástí v iluminovaných rukopisech datovaných svým vznikem do vymezeného období.

Klíčová slova: odívání, archeologické textilie, iluminace, Čechy, husitské války, pozdní středověk.

Abstract

The aim of this diploma thesis is to assess (by means of the synthesis of interdisciplinary sciences) whether we could trace any changes in clothing style during a period of Hussite wars with an overlap to the years 1400–1450 on the basis of surviving fragments of historic textiles, visual and material sources with the references to literary documents.

The thesis focuses more thoroughly on the earlier development of the structure of male and female pieces of clothing and their possible form in the period of Hussite wars. Specifically, it follows the evolution of the form of both male and female body linen, undergarments and outer garments, and it also focuses on head coverings, hose, shoes and accessories of the particular period.

The document is enriched by a large variety of pictures attached straight to the text due to better orientation within the written content. At the end there are tables and figures which widely cover the traces of individual parts of garments found in illuminated manuscripts dated back to the delimited period.

Key words: clothing, archeological textiles, illumination, Bohemia, Hussite wars, late middle ages.

Obsah

Abstrakt	4
Abstract	5
Obsah	6
Úvod	9
1 Kritika pramenů a literatury	11
1.1 Ikonografické prameny	11
1.2 Písemné prameny	14
1.3 Plastiky	14
1.4 Archeologické prameny	16
1.4.1 Dosavadní výzkum archeologického textilu v Čechách a v zahraničí	
19	
1.5 Zhodnocení české a zahraniční historiografie zabývající se tematikou	
odívání	21
2 Historický kontext doby	25
3 Materiály, ze kterých se oděvy zhotovovaly, a jejich barvení	32
3.1 Hedvábné tkaniny	32
3.1.1 Lampas	34
3.1.2 Brokát	34
3.1.3 Samet	36
3.1.4 Damašek	36
3.1.5 Taft a atlas	37
3.2 Vlna	37
3.3 Len	39
3.4 Bavlna	40
3.5 Barviva	41
4 Konstrukce střihu, výroba oděvu a jeho oděvních částí	44
4.1 Pleteniny	46
4.2 Tkanice a prýmky	46
4.3 Výšivky	48
4.4 Přesívání oděvu	50
5 Oděv	51
5.1 Spodní oděv	52

5.1.1	Košile.....	53
5.1.2	Hace.....	54
5.1.3	Košilka a femoralia u žen.....	58
5.1.4	Závěr.....	60
5.2	Základní oděv.....	61
5.2.1	Dámský základní oděv.....	63
5.2.2	Mužský základní oděv.....	69
5.2.3	Závěr.....	77
5.3	Svrchní oděv.....	78
5.3.1	Sukně chodců.....	78
5.3.2	Šuba.....	81
5.3.3	Plášť.....	82
5.3.4	Závěr.....	85
5.4	Pokrývky hlavy.....	86
5.4.1	Pánské pokrývky hlavy.....	87
5.4.2	Čelenka, diadém, věnec a točenice.....	100
5.4.3	Dámské pokrývky hlavy.....	102
5.4.4	Závěr.....	110
5.5	Nohavice a punčochy.....	112
5.6	Závěr.....	118
6	Obuv.....	119
6.1	Nízká obuv.....	120
6.2	Polovysoká obuv.....	123
6.3	Vysoká obuv.....	124
6.4	Závěr.....	124
7	Oděvní doplňky.....	125
7.1	Opasek.....	125
7.2	Měšce a tobolky.....	128
7.2.1	Rukavice.....	129
7.2.2	Závěr.....	129
	Závěr.....	130
	Soupis použitých ikonografických pramenů.....	133
	Soupis použitých hmotných pramenů - plastik.....	137
	Prameny literární povahy.....	138

Použitá literatura	139
Seznam zkratek	148
Seznam příloh.....	149

Úvod

Móda, tedy vkus, který sdílí vždy určitá skupina lidí¹ či jak ji možná výstižněji definovala *Obrazová encyklopedie módy*: „...je dočasný, obecně přijatý a obecně závazný názor na vnější kulturní formy, jehož dočasnost implikuje potřebu změny a jehož kořeny netkví vždy v racionálním přístupu.“² Stává se tak vnějším rozlišovacím znakem jednotlivých sociálních skupin a v případě pozdně středověkého měšťanstva se jejím prostřednictvím může snažit přiblížit sociálně níže situovaná skupina skupině umístěné na společenském žebříčku výše.³ Dále může sloužit jako indikátor jedince řadícího se k určité specifické skupině obyvatelstva, jako byli Židé či nevěstky; obdobně také sloužil řeholní šat. Tyto případy sice budou v rámci práce reflektovány, ale vzhledem k jejímu zaměření nebudou nikterak blíže zkoumány. Nositelem nových módních trendů se tak nejčastěji stává nejbohatší a nejvlivnější skupina společnosti, tedy panovník a šlechta. Pracující skupina společnosti zohledňuje naopak spíše praktičnost oděvu a místní zvyky a tradice.⁴ V průběhu středověku také dochází k větší diferenciaci oděvu náležejícího jedincům opačného pohlaví. Zatímco na počátku 14. století ještě mužský a ženský šat do jisté míry tvarově splývaly, v jeho druhé polovině je již na první pohled zcela jasně odlišitelné, zda je jeho nositelem žena či muž. V této souvislosti také dochází k záměrnému zvýraznění partií typických pro dané pohlaví.

Oděv byl odjakživa významnou součástí majetku. Potvrzují to kšafy a smolné knihy, kde je opakovaně a poměrně často zmiňován. Vzhledem k jeho ceně se totiž stával častým předmětem krádeže. Na výrobě některých luxusnějších kusů oděvů totiž pracovalo značné množství specializovaných řemeslníků, což se také odrazilo na nákladech potřebných k jeho zhotovení.

Tato diplomová práce si tak klade za cíl zhodnotit dosavadní průběh bádání a reflektovat výstupy týkající se tohoto tématu v kunsthistorické vědě, archeologii, etnografii, sémiotice a v rámci historického přístupu. Dále se chce pokusit pomocí syntézy mezioborových vědních disciplín vyhodnotit, zda můžeme na základě dochovaných fragmentů historických textilií (a jejich chemické analýzy, pokud byla provedena), spolu s dochovanými uměleckými předměty a literárními odkazy, vysledovat změny ve stylu odívání v průběhu tzv. prvních husitských válek a doby jim bezprostředně předcházející a

¹ Alena Nachtmannová, *Mezi tradicí a módou. Odívání v Čechách od renesance k baroku*, Praha 2012, s. 7.

² Ludmila Kybalová – Olga Herbenová – Milena Lamarová, *Obrazová encyklopedie módy*, Praha 1973, s. 11.

³ Emil Smetánka (ed.), *Petra Chelčického Sít víry*, Praha 1929, s. 290.

⁴ Více k tomuto tématu viz: A. Nachtmannová, *Mezi tradicí a módou*, Praha 2012, s. 15.

následující,⁵ přičemž počátečním rokem sledovaného dějinného výseku bude přibližně rok 1400 a konečným pak rok 1450. Zhruba od tohoto období totiž můžeme použít termín tzv. raně novověké módy.⁶

Jako zdánlivě nepřekonatelný problém se zpočátku jevil ve srovnání s předchozím a následujícím obdobím menší počet pramenů, díky kterým bychom mohli formulovat základní teze proměny jednotlivých částí oděvu. Zatímco jsou módní změny u nejmajetnější části společnosti v průběhu čtrnáctého století poměrně dobře vysledovatelné v podstatě v průběhu jednotlivých desetiletí, pro období husitských válek a obecně první poloviny patnáctého století již panuje jistá skepse, pramenící ze zdánlivého nedostatku pramenů ikonografické a skulpturální provenience. Jak ale dokázala Milena Bartlová v knize *Pravda zvítězila*,⁷ můžeme tyto zdánlivé mezery zaplnit jak analogickým odvozením vývoje v okolních zemích, tak předpokládanými mezistupni, které lze odvodit na základě studie doby bezprostředně předcházející a následující. Zásadním se jeví také fakt, že v období let 1422–1443 působilo v samotné Praze přinejmenším 27 malířů a 8 iluminátorů. Dostatečně výmluvný je také počet ikonografického materiálu, který bude v rámci této práce použit.

V současné době probíhá diskuze nad užitím výrazu reformace či protoreformace⁸ v období husitských válek ve vztahu k pozdější luteránské církevní reformaci, u které je dnes nesporné, že se odrazila i na způsobu odívání jejích přívrženců. Proto bych si ráda položila otázku, zda je možné na základě bohužel torzovitě dochovaného materiálu literární, vizuální a hmotné kultury nějakým způsobem reflektovat, jaký vliv měl utrakvismus na proměnu módního vkusu utrakvistů v období husitských válek.

Velice problematickým se také jeví obrazový výklad oděvů, kdy musíme přihlížet k tomu, že vyobrazení v této době nemuselo a velice často záměrně neodráželo co nejvěrnější odraz skutečnosti, ale bylo ovlivněno faktorem estetickým a symbolickým. Musí být také věnována zvýšená pozornost tomu, jakou sociální vrstvu chtěl malíř zachytit a co tím sledoval. V souboru doposud známého obrazového materiálu jednoznačně převládá vyobrazení nejvyšší sociální skupiny, tedy šlechty a panovnického dvora, případně měšťanů ve votivních vyobrazeních. Osoby nižšího postavení nacházíme spíše v biblických námětech a kalendáriích jako pastýře a zemědělce. Střední patricijskou vrstvu dále zachycují městské knihy.

⁵ Husitské války (1419–1437) nelze vzhledem k plynulému módnímu vývoji vytyčit násilně, naopak se tato etapa musí vnímat ve větší šíři, v rámci předchozích a navazujících vývojových řad a tendencí.

⁶ Lenka Vaňková – Veronika Pilná, *Metodika datování a interpretace portrétů 16. – 18. století pomocí historické módy*, Praha 2013, s. 12.

⁷ Milena Bartlová, *Pravda zvítězila, Výtvarné umění a husitství 1380–1490*, Praha 2015.

⁸ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, Praha 2015, s. 21.

Práce je postavena na interdisciplinární kombinaci metod, které využívají vědy historické, uměleckohistorické a archeologie. Zcela zásadním východiskem k provedení tak rozsáhlého výzkumu, o který se práce pokouší, je výhoda, kterou předchozí badatelé neměli: je jím využití internetových databází, pramenů a literatury zpřístupněných v rámci digitalizace. Soubor ikonografických pramenů, který se tímto způsobem podařilo nashromáždit, byl potom zpracován prostřednictvím metody seriace. Ta pracuje s prameny takovým způsobem, že je uspořádává do vývojových linií a řad a informace získává jejich zpracováním.⁹ Využívá tak kvantitativní přístup, který popisuje zkoumanou skutečnost pomocí proměnných znaků, které lze vyjádřit čísly.

Seriace byla vyvinuta pro měření a interpretaci stylistické změny v módě¹⁰ a poprvé použita Sarah Turnbaugh v roce 1979. První, kdo potom aplikoval tuto metodu ke zkoumání stylu odívání ve středověku, byla v roce 1992 Susan Downs Reed, která její pomocí sledovala vývoj mužských pokrývek hlavy v letech 1400–1519.¹¹ Seriaci také užívá Isis Sturtewagen,¹² který ji poprvé použil k extrakci informací týkajících se sociálních jevů z vizuálních zdrojů. Stejně jako Sturtewagen bude tato práce využívat dvou zavedených výzkumných metod, a to obsahové analýzy a metody seriace, která bývá běžně také používána v oboru archeologie u objektů, které mají být uspořádány v časovém sledu. V České republice je metoda seriace bohužel stále málo rozšířená a systematicky se jí věnuje především Petr Voda ve studii *Ženské účesy v pramenech 14. století*.

Práce tak využívá jako hlavní zdroj primárně ikonografické prameny, které bylo třeba podrobit důkladné verifikaci, a teprve na základě kritické analýzy a komparace s dalším pramenným materiálem šlo vyvozovat závěry o výpovědní hodnotě maleb či kreseb,¹³ protože pokud by byla sledovaná vyobrazení posuzována izolovaně, mohlo by snadno dojít k nepřesnosti či zkreslení jejich výkladu. K tomu lze dobře využít ikonografickou metodu, která rozbořením obrazu analyzuje ikonografické a obrazové materiály s cílem porozumět motivům vzniku a myšlenkovému světu jejich producenta.

Při vyhodnocování relevantnosti ikonografického pramene tak bylo vždy důležité položit si následující otázky: datace díla, osoba objednavatele, autora, účel, za jakým bylo dílo

⁹ Petr Voda, *Ženské účesy v Pramenech 14. století*, Bohuslavice 2015, s. 3.

¹⁰ Isis Sturtewagen, *Unveiling social fashion patterns: A Case Study of Filled Veils in the Low Countries (1200–1500)*, in: Netherton Robin – Owen – Crocker Gale (ed.), *Medieval Clothing and textiles 7*, Woodbrige 2011, s. 37.

¹¹ Susan Downs Reed, *From Chaperones to Chaplets: Aspects of Men's Headdress, 1400–1519*, College Park 1992.

¹² I. Sturtewagen, *Unveiling social fashion patterns*, College Park 1992, s. 33–64.

¹³ Miroslav Válka, *Středověké a raně novověké ikonografické doklady jako pramen k poznání agrární kultury*, in: *Ikonografické prameny ke studiu tradiční lidové kultury*, Brno 2011, s. 6.

vyhotoveno, a okruh recipientů, kterým bylo dílo určeno.¹⁴ Důležité také bylo reflektování faktu, že převážná většina dochovaných děl má náboženský charakter a především u biblických a hagiografických námětů není oděv vždy naprosto věrným obrazem dobového odívání, protože má spíše antikizující, archaizující, někdy dokonce až fantaskní charakter. Co se týká barevnosti díla, bylo důležité přihlédnout k tomu, že se na volbě barvy podílí stránka symbolická, estetická, ale i finanční. Proto mají svoji nepopiratelnou vypovídací hodnotu profánní náměty, byť jsou ve sledované době ještě stále minoritní. Byl také zohledněn fakt, že při zachycení pramene prostřednictvím fotografie nebo skenu může dojít k barevnému posunu spektra zachycovaného objektu.

Zkoumaný soubor se časově zařazuje do let 1400–1450 a sleduje prostor tehdejších Čech a Moravy. Obsahuje značné množství iluminací a obrazů, u kterých se postupně vyhodnocovaly konkrétní oděvní prvky. Získané informace byly zanášeny do tabulek, které uvádí předpokládanou dataci pramene a číslo folia, pod kterým se v něm daný prvek vyskytuje, pro možnost další identifikace v případě revize nebo doplnění dalších pramenů. Vzhledem k velké pravděpodobnosti, že se dochovaný pramenný materiál k danému období může na základě dalších odborných výzkumů rozšiřovat, mohou se výsledky v průběhu času měnit. Proto byl také zvolen popsáný postup, aby se výzkum mohl do budoucna případně postupně doplňovat a zpřesňovat.

Jevy sporně vyhodnotitelné jednak z důvodu špatného zachování pramene či postrádající podstatné detaily, podle kterých by byly bezpečně zařaditelné, vzniklé především kvůli různým uměleckým kvalitám iluminátorů, nebyly do tabulek zařazeny. Následně byly tabulky vyhodnoceny a výsledkem je výstup v rámci jednotlivých kapitol. Tabulky jsou zařazeny v přílohách na konci práce. K podložení závěrů, které výzkum přinesl, bylo užito dochovaných písemných a archeologických pramenů české, ale i zahraniční provenience, pokud byly v daném případě relevantní.

Hlavní devízou této práce je tak precizní zpracování pramenů vázících se k sledované problematice do té míry, aby bylo zcela jasno, na jakých konkrétních příkladech práce staví svoje teze a závěry, a bylo tak následně možné badatelsky navázat na tento výzkum, případně jej prohloubit na základě nových poznatků a nově objevených pramenů. Řada vzniklých otázek také mohla být zodpovězena díky tomu, že se autorka dlouhodobě věnuje historickým textilním technikám a některé postupy tak mohla ověřit experimentální formou.

¹⁴ Zlata Gersdorfová, *Symbolické chápání středověkého uměleckého díla a problémy jeho interpretace*, in: Alena Nachtmannová – Olga Klapetková (ed.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*, Praha 2016, s. 6.

1 Kritika pramenů a literatury

1.1 Ikonografické prameny

Ikonografické prameny jsou po náležité komparaci a vyhodnocení v mnoha případech jediným vhodným a prokazatelným materiálem ke sledování a dokumentaci nejstarších období, pro která chybí adekvátně zachované prameny písemné či archeologické provenience. Na jejich základě je možné sledovat konkrétní znaky, které se opakují a potvrzují míru jejich rozšíření, a usnadňují tak stanovení oděvního typu, skladby, stříhových a zdobných detailů. Při dostatečném množství nashromážděných ikonografických materiálů je následně možné srovnání formy a typu oděvu pro jeho následovné hlubší hodnocení.¹⁵ Opačným protipólem zůstává fakt, že vypovídací hodnotu ikonografického materiálu může snižovat nesprávně vyložené subjektivní pojetí iluminátora či malíře. Viděnou skutečnost tak může zobrazovat věrně, stejně tak jako ji může potlačit a vytvořit idealizovaný obraz. Proto je bezpodmínečně nutné si uvědomit, co stálo za vznikem iluminace či obrazu a reflektovat tak, jeli to možné, osobnost umělce a zadavatele díla.

Krásný sloh, v ostatních evropských zemích známý jako internacionální nebo také dvorský sloh,¹⁶ se na počátku patnáctého století promítl jak do plastiky, tak deskových obrazů a Milena Bartlová v publikaci *Pravda zvítězila* uvádí, že ve 14. a 15. století ještě obrazy netvořily kategorii uměleckých děl, nýbrž existovaly ve sféře náboženské praxe, liturgie a zbožnosti.¹⁷ Jako takové je toleroval i Jan Hus. Změna nastala až s přístupem Mikuláše z Drážďan a Jakoubka ze Stříbra, u kterých se zobrazování jeví jako zbytečné.¹⁸ Desková malba je charakteristická tím, že poměrně dobře vystihuje detail, její náměty jsou ale zpravidla náboženského charakteru, tedy značně protkány symbolikou.¹⁹ A zcela zásadní se jeví fakt, že v: „... českém umění... postrádáme mezi lety 1396–1482 zcela bezpečně, tedy nezpochybnitelným zápisem, datovanou deskovou malbu nebo sochu, a chronologické řazení je tudíž možné jen jako výsledek umělecko-historických interpretací.“²⁰

¹⁵ Jiřina Svobodová, *Ikonografické doklady 18. a 19. století jako pramen studia lidového oděvu*, in: Český lid 68, Praha 1981, s. 223–234.

¹⁶ Milena Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 67.

¹⁷ Tamtéž, s. 33.

¹⁸ Pavel Spunar, *Kultura českého středověku*, Praha 1987, s. 479.

¹⁹ Více v příspěvku: Ivana Bláhová, *Figurální malba doby lucemburské jako pramen pro dějiny odívání*, in: A. Nachtmannová – O. Klapetková (ed.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*, Praha 2016, s. 26–27.

²⁰ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 29.

Na sklonku roku 1436 byly v Praze opět položeny na oltářích chrámů tabule malované,²¹ což by se při doposud tradičním výkladu husitského obrazoborectví dalo považovat za jeho konec. Toto období je také typické návratem k odkazu krásného slohu, který tak v Čechách prodlužuje až do poloviny 15. století.²²

Desková malba tak sice má nedocenitelnou hodnotu zejména v případě zobrazovaných detailů, je ale vždy hodné ji komparovat s prameny dalšího typu či dalšími obrazovými prameny. V tomto ohledu jsou významné portréty například císaře Zikmunda Lucemburského od Mistra kapucínského cyklu datovaný před rok 1420. Na detaily oděvních prvků jsou dále bohaté deskové malby Mistra rajhradského oltáře *Nesené kříže* a *Ukřižování* datované do let 1420–1430, dále *Zkoušení pravosti sv. Kříže* a *Zmrtvýchvstání Krista* u kterých se předpokládá, že vznikly kolem roku 1430. Významný je také *Svatojakubský cyklus* připisovaný stejnému autorovi datovaný kolem roku 1436, který je nyní rozptýlen ve dvou rakouských a dvou českých sbírkách.²³ Stejně jako *Deska z Náměště*, která je vznikem kladena do let 1420–1430.

Většina obrazů a knižní malby z tohoto období pochází z větších měst, jako je Praha a římskokatolická centra Brno a Olomouc.²⁴ O tom, že by se menší dílny usazovaly i v dalších menších městech, máme doklady až od poloviny 15. století.²⁵ Význam klášterních skriptorií byl ve sledované době spíše marginální.²⁶ Vzhledem k tomu, že iluminátoři nezřídka pracovali jak pro katolické, tak utrakvistické zadavatele a měli tak velice silné vzájemné vazby,²⁷ musí být jejich tvorba reflektována komplexně, jak pro území Čech, tak Moravy. Důvodem, proč se útlum činnosti iluminační tvorby neprosadil v takové míře, jako tomu bylo u monumentálního malířství, jsou menší dílenské nároky, menší rozměry a také to, že u knižních ilustrací nehrozilo nebezpečí modlářského zneužití obrazu. Byly tak výhodnou formou uložení bohatství, vyjadřovaly úctu k Božímu slovu a především prestiž a postavení svého majitele.²⁸ Nejčastěji najdeme figurální výzdobu v iniciálách, dále v iluminacích vložených do textu a v poslední řadě v bordurách. Problémem se jeví jejich rozměr, kdy zejména miniatury nemohou zachytit detail, který by byl jinak tak potřebný pro přesnější interpretaci zobrazeného kusu oděvu. Jedině komparací na základě co největšího souboru nashromážděných pramenů můžeme dosáhnout uspokojivě relevantního závěru. Pro konec

²¹ Karel Stejskal – Petr Voit, *Iluminované rukopisy doby husitské*, Praha 1991, s. 31.

²² M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 186.

²³ Tamtéž, s. 136.

²⁴ Tamtéž, s. 153.

²⁵ Tamtéž, s. 33.

²⁶ Tamtéž, s. 33.

²⁷ K. Stejskal – P. Voit, *Iluminované rukopisy doby husitské*, Praha 1991, s. 7.

²⁸ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 153.

sledovaného období je v ilumináční tvorbě charakteristickým znakem převaha ornamentální výzdoby nad figurální. Vzhledem k tématu práce budou proto zcela pochopitelně opomenuta díla, která figurální složku neobsahují.

Kromě zásad, které je při vyhodnocování iluminací a obrazů nutno vyhodnocovat a které jsou detailněji popsány v kapitole zabývající se metodologií, je také nutné zohlednit okruh iluminátorů, kteří se na tvorbě podíleli. Přejímali totiž zaběhlá témata, schémata vyobrazování a barevný kánon.

Iluminovaných rukopisů se z první poloviny 15. století zachovala celá řada, i když ve srovnání s ostatními středoevropskými zeměmi je to pouhý zlomek. Zmíňme tak v souvislosti se sledovaným tématem pouze ty nejvýznamnější. Mezi ně patří nepochybně *Olomoucká bible* datovaná do roku 1417, která je rozdělena do dvou částí a obsahuje celkem 73 iluminací, vyznačující se poměrně dobře rozeznatelnými detaily oděvu. Velice detailní malbou se dají také charakterizovat nedokončené *Ilustrace k Mandevillově cestopisu*, vzniklé v roce 1410. Dalším takovým rukopisem je potom *Krumlovský sborník*, který vznikl buď v roce 1420, nebo krátce po něm v Praze. Vyobrazení oděvů zde sice není tak detailní, ale zase předčí ostatní rukopisy množstvím a rozličností jejich zobrazování. Na iluminace ukazující jednotlivé oděvní prvky je také bohatá *Bible Filipa z Padeřova*, kterou nechal zhotovit tábořský hejtman a vznikala v letech 1432–1435. Její výzdoba byla vytvořena v Pražské dílně.²⁹ Dále jsou velice ilustrativní vyobrazení v *Olomoucké právní knize Václava z Jihlavy* z roku 1430, zejména to, které zobrazuje přísahu konšelů, protože zobrazuje reálnou situaci a konkrétní postavy. Jedná se o členy městské rady v čele s Mikulášem Raffausem úřadující od 10. srpna 1429 po celý rok.³⁰ *Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy* je také naprosto unikátním vypovídacím pramenem, protože reflektuje oděvní zvyklosti představitelů obce, řemeslníků i lidí na okraji společnosti. Mezi rukopisy zobrazující žánrové scény patří také *Tractatus de Ludo Scacorum*, který vznikl pravděpodobně mezi lety 1430–1440 a pojednává o umění hry v šachy.

U maleb nástěnných je problematické jejich zachování, zejména v případech, kdy u nich došlo opakovaně k restaurování a přemalbou tak mohlo dojít k jejich zkreslení. Fresky vzniklé v období husitských válek bývaly také v pozdějším období reformace přemalovávány, takovou ukázkou jsou nástěnné malby v kostele sv. Vavřince v Praze.³¹

²⁹ K. Stejskal – P. Voit, *Iluminované rukopisy doby husitské*, s. 29.

³⁰ K. Stejskal – P. Voit, *Iluminované rukopisy doby husitské*, s. 57.

³¹ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 161.

1.2 Písemné prameny

Jedním ze základních pramenů vypovídajících jednak o sémiotice oděvních prvků, dále také o jejich četnosti výskytu u konkrétních sociálních vrstev, jsou knihy kšaftů. Bohužel se jich řada nedochovala, díky poměrně častým a ničivým požárům. Dále můžeme čerpat z účtů a smolných knih, jako jsou v omezené míře dochované *Účty hradu Karlštejna*³² a *Popravčí knihy pánů z Rožmberka*.³³ Neopomenutelné jsou také zmínky v kronikách, nejvíce v dílech *Husitská kronika Vavřince z Březové*³⁴ a *Staré letopisy české*.³⁵

O módních výstřelcích nás nejčastěji a nejpodrobněji informují soudobí mravokárci z církevních řad ve svých kázáních a literárních dílech mravokárného charakteru. Mezi ně patří *Postila*³⁶ Jana Husa a Jana Rokycany,³⁷ dále Petra Chelčického *Sít' víry*³⁸ a *Výklad na zjevení sv. Jana*³⁹ Jakoubka ze Stříbra. Mravokárci ale při popisu oděvních součástí, proti kterým brojí, často velice přehání. Jejich popis je tedy nutné komparovat s dalšími prameny.

Bohužel nemáme pro české prostředí žádné oděvní pořádky, jediné synodální usnesení a arcibiskupská nařízení týkající se oděvu kněží, které ale neodpovídají sledovanému tématu této práce. Jistou vypovídací hodnotu má také *Spravovna*⁴⁰ Pavla Židka. Musí se ale zohlednit, že část, která pojednává o odívání, je koncipovaná teoreticky a žánrově patří do okruhu panovnických zrcadel. Jeho datace vzniku je také pozdější, než vymezení sledovaného období.

1.3 Plastiky

Na počátku 15. století vytlačil starší parléřovský směr krásný sloh, který se naplno promítl i u plastik,⁴¹ kde se prosazovaly více řemeslně dokonalé plastiky přerůstající v symboly na úkor expresivity. Můžeme to vysledovat zejména na vzdálení se reálnému

³² Josef Pelikán, *Účty hradu Karlštejna z let 1423–1434*, Praha 1948.

³³ František Mareš (ed.), *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, Praha 1878.

³⁴ Josef Emler (ed.) *Husitská kronika Vavřince z Březové*, Fontes rerum Bohemicarum V, Praha 1893 (dále jen FRB V).

³⁵ Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová (ed.), *Staré letopisy české*, Fontes Rerum Bohemicarum, Series nova tomus II., Praha 2003 (Dále jen SLČ).

³⁶ Jiří Daňhelka (ed.), *Mistr Jan Hus: Česká nedělní postila. Vyloženie svatých čtení nedělních*, Praha 1992.

³⁷ František Šimek (ed.), *Postila Jana Rokycany I.*, Praha 1928.

³⁸ E. Smetánka (ed.), *Petra Chelčického Sít' víry*, Praha 1929.

³⁹ František Šimek (ed.), *Jakoubek ze Stříbra: Výklad na zjevení sv. Jana*, Praha 1932.

⁴⁰ Zdeněk Tobolka (ed.), *M. Pavla Židka Spravovna*, Praha 1908.

⁴¹ P. Spunar, *Kultura českého středověku*, Praha 1987, s. 396.

vidění v případě drapérií.⁴² V oblasti námětu nacházíme hlavně Madonu s dítětem a Pietu.⁴³ Značně problematický se jeví fakt, že v letech 1396–1482 nemůžeme bezpečně datovat sochu ani deskovou malbu, protože postrádáme nezpochybnitelný písemný doklad a tak je jejich datace výsledkem uměleckohistorických interpretací.⁴⁴

Knihy sochařského bratrstva dokládají, že v průběhu husitských válek v Praze kontinuálně působily dvě sochařské dílny od doby předhusitské po polovinu 15. století, což by nebylo možné bez jejich zakázek.⁴⁵ Na konci husitských válek začala vznikat díla, která měla nahradit plastiky zničené v jejich průběhu. Nastává tak situace, kdy formální styl prozrazuje dataci do třicátých a čtyřicátých let 15. století, ale figurální styl a ikonografie patří do doby o několik desítek let starší.⁴⁶ Jako jeden z takových případů uvádí Milena Bartlová v knize *Pravda zvítězila Pietu z Lásenic*, která ačkoliv patrně vznikla ve čtyřicátých letech 15. století, je jasně replikou jiné zničené piety. Vyrobené jako substituce zničeného objektu, což dokazuje strnulost obou těl a jejich gesta, které jsou typické pro uměleckou tvorbu o století dříve.⁴⁷ Mezi další významná díla zajímavá v souvislosti se sledovaným tématem patří *Madona v Týnském chrámu*, která byla patrně první sochou, která nebyla zdobena polychromií a byla tak záměrně ponechána v holém stavu. Jejím zhotoviteli se připisují i sochy *Bolestných Kristů* ze Starého a Nového Města pražského.⁴⁸ Dále také *Bolestná Panna Marie* datovaná kolem roku 1436 původně z kostela Nanebevzetí Panny Marie v Krupce, která se vyznačuje detailním ztvárněním oděvních prvků. Dále také sousoší *Kristus na hoře Olivetské* pocházející z 30. let 15. století od Středoevropského sochaře původem z kostela sv. Mořice v Olomouci. Okrajově potom spadá do vymezeného období *Stařechovická madona* datovaná asi do let 1440–1450 připisovaná Moravskému sochaři, původem z kostela Narození Panny Marie ve Střechovicích.

Využití náhrobků na území Čech pro demonstraci proměny stylu odívání je značně problematické a spíše neobjektivní. Jednak pro jejich torzovité zachování, ale také kvůli tomu, že se zhotovovaly podle vzorů,⁴⁹ nikoliv podle individuálních znaků objednavatele.⁵⁰ Neméně důležitý je fakt, že i v době konce husitských válek, patrně zůstával kališníkům odpor k náhrobkům a epitařům, což souviselo se zrušením zádušních nadací v kostelích a

⁴² Tamtéž, s. 400.

⁴³ Tamtéž, s. 398.

⁴⁴ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 29.

⁴⁵ Tamtéž, s. 160.

⁴⁶ Tamtéž, s. 151.

⁴⁷ Více viz: M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 151.

⁴⁸ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 175–177.

⁴⁹ Robert Jones, *Rytíři jejich svět a doba*, Praha 2013, s. 31.

⁵⁰ Se vzorníky se ostatně můžeme setkat i v případě deskových obrazů.

přímluvami za mrtvé.⁵¹ U dochovaných náhrobků ze sledovaného období tedy převažují ty katolické.

1.4 Archeologické prameny

Do skupiny archeologických pramenů spadají jak přímé nálezy archeologického textilu či fragmenty zachované na kovovém předmětu, tak jeho nepřímé dochování. Jedná se o jeho negativní otisky například na hliněném materiálu. Interpretace v tomto případě ale mohou být značně zavádějící a případně zkreslené.

Na dochování archeologických textilií se podílí celá řada faktorů. Jedná se o materiál předmětu, na němž je textilní zbytek zachován, charakter prostředí v nálezové situaci a také druh textilních vláken, z nichž byla textilie zhotovena.⁵² Zásadní vliv má také prostředí, ve kterém se textilie nachází. Bohužel, většina klimatických a geologických podmínek, které jsou nezbytné pro dobré zachování textilie, sledované území nespĺňuje. Pro uchování textilie jsou vhodné oblasti s trvale zamrzlou půdou, nazývané permafrost. Pokud je textilie uložena v prostředí, kde je minimální přístup světla, zpomalují se chemické procesy a zmírňuje působení bakterií a v takovém případě lze provést kompletní textilně – technologický rozbor. V extrémně suchém prostředí, jaké panuje na pouštích a polopouštích je ideální, pokud je zamezen přístup vzduchu, a v optimálním případě tak dochází ke kompletnímu zachování textilie, kdy si ponechává původní vlastnosti včetně barevnosti a i v tomto případě lze provést kompletní textilně – technologický rozbor. Nejvíce se barevnost zachovává na hedvábných tkaninách.⁵³

V našich podmínkách dochází k zachování archeologického textilu nejčastěji díky okolnímu vlhkému prostředí v místě nálezové situace. Nejvíce tak textil nacházíme v jímkách a latrínách, kde je díky konstantní vlhkosti, nepřístupu vzduchu, světla a za předpokladu vhodného PH půdy neoptimálnější prostředí pro jeho částečné zachování. V takovém případě dochází poměrně často k částečnému rozpadu textilu, jeho poškození a změně barvy. Zde ovšem záleží na materiálu, ze kterého je složen. Nejodolnější ze všech textilních materiálů je ovčí vlna, takže největší počet dochovaných středověkých textilií představují právě vlněné

⁵¹ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 157.

⁵² Helena Březinová – David Kohout – Milena Bravermanová – Vendulka Otavská – Michaela Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, Praha 2016, s. 14.

⁵³ Elisabeth Crowfoot – Frances Pritchard – Kay Staniland, *Textiles and clothing 1150–1450*, London 2001, s. 2.

tkaniny.⁵⁴ Pro zachování organických materiálů je vhodné kyselé prostředí, jaké panuje zejména v rašeliništních půdách, které se hojně vyskytují zejména na severu Evropy.⁵⁵ Díky tomu máme z těchto míst doposud nejvíce archeologických nálezů. Toto prostředí je naopak nevhodné pro tkaniny z rostlinného materiálu a k jejich zachování zde dochází zřídka.⁵⁶ K zachování textilie může také dojít působením iontů těžkých kovů při jejich korozních procesech. Pokud je textilie v jejich bezprostřední blízkosti, ionty prostoupí vláknem a zpomalí nebo i úplně zastaví jeho rozklad. Jedná se o nejčastější způsob zachování textilu na území Čech. Zřídka dochází k dochování textilie v důsledku karbonizace vláken při zuhelnatění textilie. S takovými nálezy se setkáváme ve vrstvách, které byly spáleny.

Uchování archeologických textilií vyžaduje zvláštní podmínky, protože jinak podléhají rychlé zkáze. Velice náchylné jsou na působení mikroorganismů. Zatím spíše okrajově jsou v Rakousku ke sběru archeologických textilií využívány vysoko položená místa původní středověké a raně novověké těžby. V těchto místech panuje permanentní mráz, který tak umožnil vcelku ojedinělé zachování těchto textilií.⁵⁷

Textil si zřídka zachová původní barevnost. K jejímu zjištění je vhodné provést buď chemický rozbor, nebo metodou IČ spektroskopie, případně proplavením vzorku určit původní barviva. Při výzkumu archeologických textilií je tak nezbytné provést analýzu textilních vláken pomocí optické a elektronové mikroskopie, metodou obrazové analýzy, kde se posuzuje materiál, síla nití, směr jejich rotace, způsob tkaní a dále se posuzuje stav dochování, místo původu, typ textilie a její suroviny, tkalcovské vazby.⁵⁸ Pokud byla užita barviva, provádí se analýza barviv měřením odrazu světla. Dobrých výsledků dosahuje také kapalná chromatografie (HPLC)⁵⁹ a radiokarbonová metoda C14, která se ale ukazuje jako nevýhodná, protože je velice nákladná a je na ní potřeba neúměrně velkého textilního vzorku.⁶⁰ Pomocí analýzy DNA se může určit, zda textil nosila žena či muž, to je ale podmíněno zachováním vzorku lidské tkáně na textilií.

⁵⁴ H. Březinová – D. Kohout-M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, Praha 2016, s. 15.

⁵⁵ Například v Dánsku Eshoj, Borun, Huldremose, ve Švýcarsku Robernhausen, Německu Nydam, Damendorf.

⁵⁶ Selmi Wallisová – Vendulka Otavská, *Útržky textilu z Jámy z Prahy – Nového Města*, in: *Archeologica pragensia* 18, Praha 2006, s. 183–192.

⁵⁷ Beatrix Nutz, *Mining for Textiles – Textiles for Mining. Preliminary Report on Textiles from Gold Mining Sites in Austria*, in: *Aspect of the Design, Production and Use of Textiles and Clothing from the Bronze Age to the Early Modern Era NESAT XII*, Budapešť 2015, s. 25–41.

⁵⁸ Podrobněji: H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 16–18.

⁵⁹ Eva Andersson Strand – Karin Margarita Frei – Margarita Gleba – Ulla Mannering – Marie – Louise Nosch – Irene Skals, *Old textiles – New possibilities*, in: *European Journal of Archaeology* 2010, s. 155.

⁶⁰ Tamtéž, s. 158.

Důležitou roli při zkoumání archeologických textilií hraje také experimentální archeologie, díky které se mohou některé teoretické postupy v praxi ověřit či vyvrátit jejich předpokládané užití. Archeobotanika a archeozoologie zase mohou objasnit výskyt rostlin a živočichů na daném území, ze kterých se textilie zhotovovaly.

Významnou skupinou archeologického textilu jsou nálezy, které se zachovaly v hrobkách a tumbách, které bývají nejčastěji spojovány s představiteli panovnického, šlechtického a církevního prostředí.⁶¹ V Čechách je takovým významným objektem královská hrobka v katedrále svatého Víta na Pražském hradě. U těchto oděvů je ale sporné, zda stříhy, podle kterých jsou zhotoveny, lze považovat za typické pro danou dobu, nebo jsou ovlivněny potřebou snadnější manipulace s tělem nebožtíka a časovou tísň vyvolanou potřebou rychlého pohřbu, což se mohlo promítnout i na kvalitě jejich provedení.

Za přelomový objev na našem území lze považovat nález textilií z oblasti Nového Města pražského, který byl objeven při záchranném archeologickém průzkumu, který probíhal v letech 2004–2008 kvůli výstavbě osmi kolektorových šachet v ulicích Jungmannova, Vodičkova a Školská. Tento prostor je pozůstatkem smetiště datovaného do 14. a 15. století.⁶² Celý soubor textilních nálezů byl potom zpracován. Výjimečný je také tím, že se archeologům podařilo dostat do hloubky, což je při standardních záchranných archeologických výzkumech neobvyklé. Nález čítá celkem 1593 fragmentů archeologických textilií.⁶³ Z toho jsou mezi nimi materiálově zastoupeny 91% ovčí vlna, 4% hedvábí, koňské žíně a jiná živočišná vlákna 4% a rostlinná vlákna 1%.⁶⁴ Dochované zastoupení je ale spíše výsledkem odolnosti jednotlivých typů materiálů.

Pro zkoumání archeologických textilií 15. století je také zásadní nález 2722 textilií v roce 2008 při rekonstrukci zámku Lengberg ve městě Nikolsdorf v Rakousku.⁶⁵ Obsahuje celkem 1000 barevných fragmentů, některé z nich byly podrobeny analýzám, které pomohly určit jejich původní barevnost.⁶⁶ Dále obsahuje 600 - 800 kusů více či méně zachovaných bot,

⁶¹ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 15.

⁶² Helena Březinová – Michaela Selmi Wallisová, *Odpadní vrstvy a objekty jako pramen poznání stratifikace středověké společnosti – Výpověď mocného letištního souvrství Nového města Pražského*, in: *Archaeologia historica* 41, Brno 2016, s. 179.

⁶³ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 44.

⁶⁴ Tamtéž, s. 64.

⁶⁵ Beatrix Nutz, *Des braies et soutiens-gorge au XV siècle*, in: *Histoires medievales et images* 30, s. 20–22.

⁶⁶ Beatrix Nutz – Ina Vanden Berghe, *The Hidden Colours of Lengberg Castle, Austria*, in: *Aspects of the Design, Production and Use of Textiles and Clothing from the Bronze Age to the Early Modern Era*, Budapešť 2015, s. 61.

produkovaných před rokem 1480.⁶⁷ Vzhledem k poloze zámku je ale nutno vzít v úvahu předpokládaný vliv italské módy, která v 15. století vkročila do období quattrocenta, tedy rané renesance.

1.4.1 Dosavadní výzkum archeologického textilu v Čechách a v zahraničí

Prvotní zájem o zkoumání historických textilií se podle Heleny Březinové a Mileny Bravermanové řadí již do období raného středověku, v souvislosti s tzv. druhotnými textiliemi. Skutečný zájem o ně se ale probouzí až na počátku 19. století v období historismu a vrcholu se dočkal v druhé polovině 19. století, kdy začala být zakládána muzea, kam byly textilie internovány.⁶⁸ Větší pozornosti se archeologickým textiliím dostalo až po 1. světové válce. Zakladatelem vědeckého pojetí analýz textilního materiálu se stal Rudolf Pfister, který se zaměřil především na nálezy z Egypta, řecko-římského období a římské Sýrie.⁶⁹ Celkový zájem o výzkum archeologických textilií začíná stoupat až od 2. poloviny 20. století. S příchodem nového milénia se také začalo více užívat moderních technologií, které umožňují přesnější dataci a díky kterým se dají také určit původní barvy a suroviny použité k výrobě textilie.

V České republice v současné době neexistuje specializované pracoviště, které by se zabývalo průzkumem archeologického textilu v tak rozsáhlé míře, jako je tomu v zahraničí. První práce věnující se této tématice vznikaly již od 19. století, ale až v 70. letech 20. století se jí začala podrobněji věnovat Marie Kostelníková, která zpracovávala textilní nálezy z velkomoravského prostředí. V současné době se výzkumu textilu, ze sbírek Pražského hradu, věnuje Milena Bravermanová. Jedná se o soubor textilií z období raného až vrcholného středověku, připisovaný českým panovníkům, jejich ženám a biskupům. Značná část již byla konzervována a postupně i publikována.

Dále se věnuje výzkumu archeologického textilu Helena Březinová, která se specializuje na raný až vrcholný středověk. V minulosti se zabývala textilními fragmenty dochovanými na kovových předmětech z raně středověkých archeologických nálezů a v současné době řeší projekt Středověké textilní a barvířské technologie – archeometrie

⁶⁷ Beatrix Nutz, *Des braies et soutiens-gorge au XV siècle*, s. 27.

⁶⁸ Tamtéž, s. 22.

⁶⁹ Tamtéž, s. 22.

textilních nálezů a Středověké textilní a barvířské technologie. Soubor textilních fragmentů z odpadních vrstev z Nového Města pražského.⁷⁰

V roce 2015 uspořádal Památkový ústav pro střední Čechy první ze sérií konferencí zabývajících se výzkumem odívání v minulosti na území Čech. Jedná se nesporně o zcela zásadní krok pro výzkum této problematiky. V rámci konference také vznikl sborník složený z nepublikovaných příspěvků přednášejících. Konference navázala v roce 2016 s názvem *Oděv a textil v životě člověka doby Lucemburské* a na podzim 2017 je plánována konference *Móda a oděv doby renesance*.

Jiná situace panuje ve zbytku Evropy, kde se nachází specializovaná pracoviště zabývajících se výzkumem archeologického textilu. Na severu Evropy, kde panují lepší geologické podmínky pro zachování zbytků textilu, má jeho výzkum tradici již od začátku 20. století a v jeho druhé polovině ještě přidal na své intenzitě.

Mezi nejvýznamnější instituce zabývajících se výzkumem archeologického textilu, se řadí *Centre International d'Etudes des Textiles Ancienes*, ve zkratce známé jako CIETA. Tato mezinárodní organizace byla založena roku 1954 při Musée des tissus anciennes se sídlem v Lyonu. Jejím cílem je koordinovat pracovní metody historiků a textilních specialistů. V rámci svého působení vypracovala standardní popisnou metodu, která se používá po celém světě, a slovník technických textilních výrazů v devíti jazycích. V současné době v ní působí 525 specialistů zastupujících 16 různých zemí, Česká republika žádné zastoupení zatím nemá. CIETA vydává jednou ročně bulettin, dva věstníky a jednou za dva roky pořádá konference, na kterých hodnotí pokrok dosažený v oblasti textilního výzkumu.⁷¹

Ve Švýcarsku působí od roku 1961 nadace *Abegg – Stiftung* v Riggisbergu v kantonu Bern. Shromažďuje kolekce historických tkanin z Evropy, Blízkého východu a regionů podél hedvábné stezky. Pracuje s ikonografickými prameny pocházejícími z období od nejstarších dob až po 18. století. Provádí konzervování a odbornou restauraci textilií, pořádá konference a pravidelně vydává odborné publikace. V rámci nadace funguje muzeum, které pravidelně pořádá výstavy, které se tematicky zaměřují na textilní tvorbu.⁷²

North European Symposium for Archaeological Textiles, ve zkratce NESAT, funguje od 80. let 20. století, spolupracují v něm archeologové, historici, etnografové a textilní technologové. Organizuje jednou za tři roky mezinárodní konferenci zaměřenou na archeologické textilie ze všech částí Evropy, kde se mohou setkat specialisté z těchto oborů.

⁷⁰ *Archeologický ústav AV ČR*, 11. 7. 2017, <<http://www.arup.cas.cz/?p=182>>.

⁷¹ *Centre International d'Etudes des Textiles Ancienes*, 15. 11. 2015, <www.cieta.fr>.

⁷² *Abegg – Stiftung*, 15. 11. 2015, <www.abegg-stiftung.ch, Abegg – Stiftung>.

Z jednotlivých příspěvků je potom sestaven sborník. V roce 2016 se konala v České republice v Liberci.⁷³

Při humanitní fakultě Kodaňské univerzity v Dánsku bylo v roce 2005 založeno CTR *Centre for Research*, které se snaží prozkoumat a upevnit v mezinárodním měřítku znalosti v oboru historické textilní tvorby. V letech 2013–2015 zde řešil například výzkumný program *Costume, Clothing, Consumption, and Culture*, badatelsky vymezený mezi léta 1600–1900. V současné době zde probíhá rozsáhlý výzkum s názvem *17th Century textile finds*, zabývající se nálezem 2000 archivních textilií⁷⁴ při výstavbě metra v Copenhagenu.⁷⁵

1.5 Zhodnocení české a zahraniční historiografie zabývající se tematikou odívání

První prací zabývající se tematikou středověkého odívání na našem území, která ale vznikla před bezmála sto dvaceti čtyřmi lety, jsou *Dějiny kroje v zemích Českých*.⁷⁶ Čeněk Zíbrt v nich položil základ přístupu k dějinám odívání v Čechách a jsou tak neopomenutelné pro každého badatele v tomto oboru. Na tuto práci plynule navazuje Zikmund Winter knihou *Dějiny kroje v zemích českých od počátku XV. století až po dobu bělohorské bitvy*.⁷⁷ Vzhledem k době, která nás dnes dělí od jejich prvního vydání, není divu, že se dalším badatelům v tomto oboru podařilo posunout a prohloubit poznatky, které tyto publikace přinesly. Winter navíc vykládá módu v rámci Evropy, ale ve sledované době byla v Českém království vcelku odlišná.

Odívání ve středověku se také věnuje celá řada etnograficky zaměřených studií. Mezi ně patří studie⁷⁸ od Věry Trkovské, ve kterých se jako jedna z prvních zaměřuje na studium ikonografických dokladů k oblečení dolní části těla mužů z lidových vrstev.

Stručně a přehledově zpracovává podobu odívání ve středověku Josef Petráň v dvoudílné publikaci *Dějiny hmotné kultury I. (II.)*.⁷⁹ Vzhledem k přehledové povaze díla se ale jedná spíše o stručné uvedení do problematiky.

⁷³ NESAT, 11. 7. 2017, <http://www.nesat.org/main/history_en.html>.

⁷⁴ University of Copenhagen, 11. 7. 2017, <<http://ctr.hum.ku.dk/research-programmes-and-projects/17th-century-textile-finds/>>.

⁷⁵ The Danish national Research Foundation's Centre for Textile, 15. 11. 2015, <www.ctr.hum.su.Dk>.

⁷⁶ Čeněk Zíbrt, *Dějiny kroje v zemích Českých od dob nejstarších až po války husitské*, Praha 1982.

⁷⁷ Zikmund Winter, *Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1983.

⁷⁸ Věra Trkovská, *Příspěvek ke studiu lidového oděvu ve středověku*, in: Český lid 69, Praha 1982, s. 105–114.

⁷⁹ Josef Petráň (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (II.)*, Praha 1985.

Spíše přehledově problematiku zpracovala Ludmila Kybalová v monografii *Dějiny odívání, středověk*.⁸⁰ Kniha je převážně orientována na laickou veřejnost a kostýmní výtvarníky. Zcela postrádá poznámkový aparát, který by byl mnohdy na místě. Ludmila Kybalová také spolupracovala na publikaci *Obrazová encyklopedie módy*,⁸¹ která má však jednotlivé oděvní prvky zpracované až příliš heslovitě i na encyklopedické poměry. Hlavním přínosem publikace se proto jeví, že obrazovými reprodukcemi zpřístupňuje značné množství uměleckých děl souvisejících s tematikou módy, která jsou ale v dnešní době na internetu bez problému přístupná. Slabší částí je samotný text, který hojně cituje autory starší, jako jsou Zíbrt a Winter a nepřináší téměř žádné nové závěry.

*Čas odložil svůj šat*⁸² je publikací spíše přehledového charakteru, která mnohé oděvní prvky zjednodušuje a zobecňuje. Vznikla jako doprovodná publikace ke stejnojmenné výstavě. Kapitola věnující se odívání v době husitských válek by se dala charakterizovat poměrně jednoduše, tedy jako řada velice odvážných tvrzení, která nejsou ničím podložena a v mnoha případech jsou v rozporu se závěry této diplomové práce.

Velice kvalitně zpracovala téma textilnictví v českých zemích Helena Březinová.⁸³ Zohledňuje jak archeologické nálezy, tak ikonografická zobrazení nástrojů. Uvádí tu zatím nejdokonalější přehled dochovaných archeologických nálezů na našem území.

Práce Mileny Bravermanové ve kterých popsala značnou část souboru dochovaných textilií z katedrály sv. Víta na Pražském hradě,⁸⁴ se vyznačují vynikajícím textilně-výrobním popisem a jsou zásadní pro rozšíření znalostí o odívání ve středověku.

Od roku 2005 se podílí Ústav evropské etnologie v Brně na řešení výzkumného záměru MŠM 0021622427.⁸⁵ V jeho rámci vznikla velice kvalitně zpracovaná studie Martina Šimšy *Boty nebo kalhoty – vývoj středověkého kalhotového oděvu v českých zemích*.⁸⁶ Ta na základě ikonografických a písemných pramenů reflektuje proměnu pánských nohavic, pokrývek nohy

⁸⁰ Ludmila Kybalová, *Dějiny odívání, Středověk*, Praha 2005.

⁸¹ L. Kybalová – O. Herbenová – M. Lamarová, *Obrazová encyklopedie módy*, Praha 1973. Hlavním přínosem publikace se jeví to, že zpřístupňuje značné množství uměleckých děl souvisejících s tematikou módy, která jsou ale v době internetu bez problému přístupná. Slabší částí je samotný text, který hojně cituje autory starší, jako jsou Zíbrt a Winter a nepřináší téměř žádné nové závěry.

⁸² Renata Modráková, *Čas odložil svůj šat, Móda z rukopisů 11. – 16. století*, Praha 2008.

⁸³ Helena Březinová, *Textilní výroba v českých zemích ve 13. – 15. století*, Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů. Praha – Brno 2007.

⁸⁴ Například články: Milena Bravermanová, *Pohřební oděv Jana Zhořeleckého z královské hrobky v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*, in: *Archaeologia historica* 33, Brno 2008, s. 421–445. Milena Bravermanová, *Tkanice z pohřebních šatů jedné z českých královen zhotovená technikou tkaní na destičkách*, in: *Archaeologia historica* 39, Brno 2014, s. 299–307.

⁸⁵ Interdisciplinární centrum výzkumů sociálních struktur pravěku až vrcholného středověku a v jeho rámci vznikly jako výstupy specializované publikace Středověké a novověké zdroje tradiční kultury.

⁸⁶ Martin Šimša, *Boty nebo kalhoty – vývoj středověkého kalhotového oděvu v českých zemích*, in: *ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury*, Brno 2011, s. 32–59.

od raného středověku až do renesance. Odíváním se autor zabývá i ve svém starším příspěvku ve sborníku *Ornament-oděv-šperk* s názvem *Spodky – málo známá součást mužského oděvu českého středověku*.⁸⁷

V poměrně nedávné době vydal vlastním nákladem badatel Petr Voda vynikající práci *Ženské účesy v pramenech 14. století*,⁸⁸ ve které na základě vyhodnocení databáze písemných, obrazových a archeologických pramenů, jejich vzájemné komparace a využití metody seriace přináší celou řadu nových zjištění. V České republice se věnuje tomuto tématu v tak širokém záběru jako první.

V roce 2016 byl konečně publikován výstup grantového projektu z výzkumu souboru textilních fragmentů z odpadních jímek z Nového Města pražského od Heleny Březinové, Davida Kohouta a dalších s názvem *Středověké textilní a barvířské technologie*.⁸⁹ Výzkum proběhl díky nálezu souvrství obsahujícího stovky středověkých textilií z roku 2004, v rámci budování vstupních šachet kolektorů v centru Prahy. Tato publikace se stane jistě přelomovou v rámci celoevropského výzkumu archeologických textilií. Hlavní devízou publikace je velice detailní zpracování a vytěžení poznatků, které mohou být v souvislosti s tímto velikostí ojedinělým nálezem zjištěny.

Ze zahraniční produkce je v souvislosti s tématem odívání v první polovině 15. století naprosto zásadní *Textiles and clothing* od autorů Elisabeth Crowfoot, Francis Pritchard a Kay Stanilad.⁹⁰ Publikace zpracovává soubor archeologických textilií, které byly nalezeny mezi lety 1972 a 1983 v okolí řeky Temže. Zabývá se zejména středověkým textilnictvím, hedvábnými vzory a vyhodnocením nálezů archeologických textilií.

V nedávné době vznikla na základě interdisciplinárního výzkumu oděvů nalezených v močále v Herjolfsnes *Medieval garments reconstructed*.⁹¹ Kde poskytlí své znalosti konstruktérka krejčovských stříhů Lilli Fransen, Anna Norgaard, odbornice na vývoj tkalcovské oděvní produkce a konzervátorka Elsa Ostergard. Kromě zhodnocení užitých textilních technik a původních barev oděvů obsahuje publikace i nákresy dochovaných oděvů a jejich upravené stříhy.

⁸⁷ Martin Šimša, *Spodky – málo známá součást mužského oděvu českého středověku*, in: *Ornament – oděv – šperk*, Archaické projevy materiální kultury, Brno 2009, s. 107–121.

⁸⁸ P. Voda, *Ženské účesy v pramenech 14. století*, Bohuslavice 2015.

⁸⁹ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, Praha 2016.

⁹⁰ E. Crowfoot – F. Pritchard – K. Stanilad, *Textiles and clothing 1150–1450*, London 2001.

⁹¹ Lili Fransen – Anna Norgaard – Else Ostergard, *Medieval garments reconstructed, Norse clothing patterns*, Arrhus 2011.

Precizností a vynikající metodikou se vyznačuje Susan Downs Reed, *From Chaperones to Chaplets*,⁹² která vznikla jako diplomová práce.

Dlouhodobě se středověkému archeologickému textilu věnuje archeoložka Beatrix Nutz, která v sérii studií vyhodnotila nálezy archeologických textilií z hradu Lengberg v Tyrolsku.⁹³

⁹² S. Downs Reed, *From Chaperones to Chaplets: Aspects of Men's Headdress, 1400–1519*, College Park 1992.

⁹³ Beatrix Nutz, *Bras in the 15th Century? A Preliminary report*, in: Nesat XI, The North European symposium for archaeological textiles XI, Leidorf 2013, s. 221–226. B. Nutz, *The Hidden Colours of Lengberg Castle, Austria*, Budapešť 2015, s. 51–63. Beatrix Nutz, *How to pleat a shirt in the 15th century*, in: *Archaeological Textiles Review* No. 54, Copenhagen 2012, s. 79–91.

2 Historický kontext doby

O husitských válkách bylo napsáno mnohé a stále patří mezi nejfrekventovanější témata českých dějin. Kořeny konfliktu vyklíčily již v samotném závěru předchozího století, kdy se na přelomu 80. a 90. let vyostřily rozpory uvnitř lucemburské dynastie, které vedly k uzavírání účelových spojenectví mezi Lucemburky a v důsledku oslabily autoritu Václava IV. v Českém království a v Říši.⁹⁴ Dalším problémem byl konflikt mezi vyšší šlechtou, která se od pradávna těšila privilegii, podle kterého se v blízkosti panovníka mohli zdržovat pouze ti nejurozenější, což se pojilo i s politickým vlivem v zemi, a mezi šlechtou nižší které Václav otevřel cestu na královský dvůr a je ve starší literatuře tradičně nazývaná *milci*.⁹⁵ Přesto měla paradoxně vyšší šlechta zastoupení na Václavově dvoře vyšší a v porovnání s ostatními dvory bylo zastoupení nižší šlechty podprůměrné.⁹⁶

Václavův dvůr tak spíše selhal v integraci mocenských elit,⁹⁷ jeho vláda se omezovala na občasně nekoncepční zásahy od vnitřní politiky. To také vyústilo v jeho první internaci v roce 1394, kdy příslušníci vyšší šlechty využili dynastické krize a Václava přinutili, aby 30. května 1395 přijal jejich požadavky, které měly upevnit pozici vyšší šlechty v zemi a na jaře dalšího roku je písemně potvrdil.⁹⁸

Integrace mocenských elit se nezdařila ani v Říši, což bylo jednou z příčin Václavova sesazení v roce 1400 z říšského trůnu,⁹⁹ které ale neuznal. Podílela se na něm také významně jeho neochota cestovat do Říše, která se zmítala v nepokojích, a opadnutí zájmu o její správu. Na počátku roku 1402 uzavřel Václav pod tlakem bratra Zikmunda úmluvu s ním, podle které se Zikmund stal správcem Českého království a Václav nadále panoval pouze formálně.¹⁰⁰ Ani to nestačilo a vyústilo na Zikmundův popud k Václavovu zajetí a internaci, ze kterého se mu podařilo uprchnout až o rok později.

V celoevropském rámci mělo na vznik situace, která vedla k propuknutí husitských válek, také vliv papežského schizmatu, dlouhodobě se vlekoucí konflikty v rámci stoleté války,

⁹⁴ Petr Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české*, V, 1402–1437, Praha 2000, s. 31.

⁹⁵ Tento nedobový výraz snad jako první použil František Palacký. Více se touto problematikou zabýval: Robert Novotný, *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II., Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008, s. 215–229.

⁹⁶ R. Novotný, *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.*, Praha 2008, s. 223–227.

⁹⁷ R. Novotný, *Ráj milců?*, s. 227.

⁹⁸ František Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 14.

⁹⁹ Petr Elbel, *Úvahy o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z Českých zemí*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II., skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008, s. 233.

¹⁰⁰ P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české*, V, 1402–1437, s. 72.

vyčerpání hospodářské dynamiky¹⁰¹ a řádění morových epidemií, které se ve srovnání se zahraničím v Čechách neprojevíly tolik drasticky.

V Čechách naproti tomu stál upadající vliv panovníka a emancipace šlechty, postupně zhoršování kvality mince podmíněné poklesem těžby stříbra, epidemie a v jejich důsledku také snižování počtu obyvatelstva. Alarmující byla také bezpečnostní situace v království, která přála řádění lapkovských tlup. Svůj podíl také sehrály národnostní rozpory a v neposlední řadě krize uvnitř církevních institucí, které trpěly všemožnými nedostatky jako je rozšíření kněžského konkubinátu, mnohoobročnictví,¹⁰² záliba ve vnější okázalosti a mravně problematické chování řady kněží.¹⁰³

Formování husitského reformního hnutí v podstatě začíná v prvním desetiletí 15. století. Tehdy zaujal vůdčí místo Jan Hus ideově vycházející z učení Johna Wycklifa, které směřovalo k sekularizaci církve a dohled nad její nápravou svěřovalo do rukou světských panovníků.¹⁰⁴ Usilovalo také o uvedení společnosti do souladu s tím, jak její idealizovanou formu a uspořádání popisovala Bible. Hus apeloval na počestné chování, se kterým se pojil i způsob odívání. Neváhal tak kritizovat módní výkřiky a nošení módních a nákladných oděvů. V tomto směru se k němu připojili i jeho následovníci.

K odstranění schizmatu a obnovení jednoty křesťanstva mělo dojít na chystaném církevním koncilu, který byl svolán k 1. listopadu 1414 do Kostnice. Zde byly v podstatě okrajově projednány procesy s Janem Husem a Jeronýmem Pražským, které po jejich odmítnutí podvolit se církevní autoritě vyústily v jejich upálení. Co mělo být drobnou kauzou, přerostlo v rozbušku husitských válek. Koncil dále zamítl přijímání svátosti oltářní pod obojí. V souvislosti s vyjádřením nesouhlasu proti Husovu upálení prostřednictvím stížného listu se také poprvé formuje česká šlechta v první předzvěsti opozice. V Praze byl potom ustaven svaz skládající se z reformně orientovaných šlechticů, usilujících o svobodu kázání slova božího. V jeho rámci se do popředí dostala pražská univerzita, která měla dělat arbitra ve sporných věroučných záležitostech.¹⁰⁵

Postupně došlo k uvolnění poměrů v království ve vztahu k přijímání pod obojí, nad kterým církevní instituce začaly ztrácet kontrolu a jež bylo živnou půdou pro různé sekty a jedince. Rozšířily se také poutě na hory. Roznětkou se potom stala první pražská defenestrace,

¹⁰¹ Více viz: P. Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 11–17.

¹⁰² F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 13.

¹⁰³ Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 15.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 17.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 25.

kteřá se udála 30. července 1419 a předznamenala radikální změny pro celé království, mezi které patřila i následná smrt panovníka.

Dolní a Horní Lužice a Slezsko byly v této době protihusitské a stejně tak Chebsko. Husitství na Moravě nemělo ve srovnání s Čechami silnou oporu ve městech,¹⁰⁶ ale bylo representováno spíše zástupci šlechty. Ačkoliv byla většina České země pod kontrolou utrakvistů, Zikmundovi byla nadále loajální neobsazená královská města a byl suverénem většiny české šlechty, kterou najímal k vojenské službě jako jezdců.¹⁰⁷ Zhruba na čtvrtině území i nadále fungovala církevní organizace. Administrátorem arcibiskupství byl jmenován olomoucký biskup Jan Železný a konzistoř se přesunula do Žitavy.¹⁰⁸

V Čechách se na venkově postupně radikalizovali husité a pokusili se neúspěšně ovládnout Prahu. Situace se vyostřila, když na podzim roku 1419 vypukly první střety s královským vojskem na Malé Straně, které vedly k jejímu poničení a k opuštění metropole regentkou královnou Žofií. Od počátku listopadu také začaly docházet listy katolických, ale i utrakvistických šlechticů vypovídající Starému a Novému Městu pražskému nepřátelství za jejich vystoupení proti koruně.¹⁰⁹ 13. listopadu potom bylo uzavřeno příměří, mezi oběma stranami, které mělo trvat až do svátku svatého Jiří následujícího roku 1420. To se ale vztahovalo pouze na pražská města. Po Vánocích byl Zikmund na sněmu, který se konal v Brně přítomnými šlechtici obou vyznání a zástupci královských měst přijat za českého krále a moravského markraběte. Poselstvo vzbouřené Prahy přijal zvlášť a vystupoval k nim se vši přísností, která předchozím událostem odpovídala a která také následně vedla k opětovnému rozpoutání odporu vůči panovníkovi. Čeňka z Vartenberka, na kterého byly uvaleny církevní klatby, ponechal ve funkci nejvyššího purkrabího a učinil z něj místo královny vdovy Žofie místopředsedou.¹¹⁰

17. března 1420 dal papežský nuncius publikovat bulu Martina V., která vyhlašovala křížovou výpravu proti utrakvistům, a Zikmundovi tak nezbylo, než se v politicky komplikované situaci ke kruciátě připojit.¹¹¹ Výprava ale skončila fatálním nezdarem, který znamenal v souvislosti s rozsahem ostatních bitev v podstatě potyčku, která se udála na Vyšehradě. Zlehčením neúspěchu byla pro Zikmunda chvatná korunovace vykonaná 28. července 1420 ve Svatovítském chrámu.

¹⁰⁶ F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 103.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 118.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 110.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 33.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 39.

¹¹¹ Podrobněji: F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 58.

Od 3. do 7. června roku 1421 potom probíhal v Čáslavi sněm, na kterém se sešli utrakvisté z Čech a Moravy. Zde byly přijaty čtyři artikule pražské, vyhlášena neplatnost Zikmundovy korunovace¹¹² a schválena prozatímní zemská vláda. Kromě narůstající sféry moci Prahy se v této době postupně také rozšiřovala moc Tábora.

Neúspěšná byla i druhá a třetí křížová výprava vyhlášená proti utrakvistickým Čechům. Po nich byl ujednáán mír s Polskem, které uzavřelo mír i se Zikmundem Lucemburským. V této době také vzniká Žižkův východočeský husitský svaz.

16. října 1423 se v Praze sešel Svatohavelský sněm, který schválil roční příměří a zvolil dvanáct zemských správců. Předznamenával panskou jednotu, která se zformovala až v roce 1434.¹¹³ Zikmund také předal Moravu jako léno Koruny české se všemi markraběcími právy svému zeti rakouskému vévodovi Albrechtovi V. Habsburskému.¹¹⁴ Toto spojení konzervativní husitské i katolické šlechty podporované Prahou znamenalo vstřícnější postoj a snahu o dohodu se Zikmundem.

Svatohavelská koalice ale byla poražena radikály 7. června 1424 v bitvě u Malešova. Nakonec došlo s Prahou k příměří. V této době také získávají převahu radikálové. Probíhá sekularizace církevního majetku ve prospěch měst a šlechty, počesťování královských a významnějších poddanských měst, decentralizace světské a církevní správy.¹¹⁵

Po roce 1425 byly určující silou již plně husitské svazy na úkor oslabení moci Prahy. V roce 1425 sílí husitské výpady do okolních zemí šířící jejich přesvědčení, ale také zásobující české utrakvisty. Následovala čtvrtá křížová výprava v roce 1427, která dopadla zdrcující porážkou katolíků u Tachova a Stříbra. Pátá křížová výprava konaná v roce 1431 se rozprchla u Domažlic a Kdyně ještě před střetem s utrakvistickými vojsky. V letech 1427–1428 na Moravě přechází stále větší část doposud loajální části šlechty na husitskou stranu.¹¹⁶

Pro následující události je zásadní svolání a zahájení Basilejského koncilu, který probíhal od roku 1431 za papeže Eugenia IV. Když se husitská vojska nedala porazit přímo v poli, byla poražena prostřednictvím politických jednání, která rozbila jejich zdánlivou jednotnost definitivně. Předznamenala je jednání v Chebu v roce 1432, kde dohodli zástupci husitů podmínky jejich účasti na obecném synodu, dohoda označovaná jako Soudce chebský. Následovalo vyslání poselstva na sněm a rokování s katolíky.

¹¹² F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 92.

¹¹³ F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 125.

¹¹⁴ P. Cermanová – R. Novotný – P. Soukup (eds.), *Husitské století*, s. 36.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 38-39.

¹¹⁶ F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 136.

Obrat nastává na jaře roku 1433, kdy si zástupci husitských Čech uvědomili, že koncil jejich požadavky nikdy plně neuzná, a tak se soustředili na prosazení platnosti čtyř artikulů pro České království a Markrabství moravské. České poselstvo se vrátilo spolu s vyslanci sněmu z Basileje do Prahy 8. května. Prokop Holý nekompromisně trval na přijetí čtyř artikulů celou církví. Jednání v Praze nepřinesla shodu a tak vyslanci opět podstoupili cestu do Basileje. Dne 20. listopadu 1433 přijali zástupci Českého království první kompaktáta, konečné přijetí bylo ale slavnostně prohlášeno až 5. července 1436 v Jihlavě zástupci Čech a Moravy za přítomnosti císaře Zikmunda.¹¹⁷ V intermezzu proběhlo jednání o ukončení obléhání Plzně, které nebylo úspěšné, a vyjednávání komplikovala polní vojska, která se stále více vymykala z poslušnosti zemské vládě.¹¹⁸ Na den svátku sv. Jiří vyhlásil Aleš Vřešťovský všeobecné příměří s tím, že kdo by jej porušil, měl být považován za zemského škůdce, a současně nechal svolat zemskou vojenskou hotovost, slučující bez rozdílu katolíky i utrakvisty. Takto měla vzniknout tak zvaná panská jednota. Následně bylo 9. května ukončeno dobývání Plzně.

Klíčovou se stala volba Aleše Vřešťovského z Rýzmburka správcem království českého a markrabství moravského, která je jedním z impulzů směřujících k lipanské bitvě. V destabilizované zemi propukla drahota a nejspíš už na konci března 1434 se zformovala kališnicko-katolická koalice.¹¹⁹ Polní vojska odmítala kompromisní mírové řešení, fatální pro ně ale bylo proražení jejich obležení Plzně Přibíkem z Klenové, který tak dodal městu potřebné zásoby. Další obléhání města nemělo smysl, což nahrálo do karet umírněné straně. Muselo dojít k nevyhnutelnému střetu, který rozhodl „pěstmí“ o další výchozí pozici v rámci bazilejského jednání. V neděli 30. května bylo u Lipan¹²⁰ poraženo radikální utrakvistické křídlo, což znamenalo konec polních obcí a pád vůdčího postavení táborů a sirotků v zemi.¹²¹ K červnu 1434 byl do Prahy svolán sněm, který obnovil pořádek a právo a vyhlásil uzavření zemského míru a příměří s katolíky na dobu jednoho roku.

Basilejská kompaktáta vyhlášená 5. července 1436 v Jihlavě, jsou tradičně považována za ukončení husitské revoluce.¹²² Jejich platnost se vztahovala pouze na České království, Moravské markrabství, ale ne na ostatní země Koruny české. Postupně potom došlo

¹¹⁷ Alois Krchňák, *Čechové na Basilejském sněmu*, Svitavy 1997, s. 183–184.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 183–186.

¹¹⁹ Jak uvádí Petr Čornej: „Běžně užívané označení panská jednota, užívané od poloviny 19. století pro koalici zrozenou na jaře 1434, v sobě skrývá pejorativní náboj a není na místě.“ Viz: Petr Čornej, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995, s. 14.

¹²⁰ Okolnosti, které k bitvě vedly a její průběh zpracoval P. Čornej, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995.

¹²¹ P. Čornej, *Lipanské ozvěny*, s. 23.

¹²² Tento nepůvodní pojem se v mezinárodním i českém diskurzu ustálil a až v průběhu 20. století. Více viz: Petr Čornej, *Vzbúrenie, búrre, búřka a husitská revoluce*, in: Heresis seminaria, *Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 111–137.

k významnému rozšíření Zikmundova dvora o českou složku, která na něj ale pronikala již v předchozích letech. Vytvořily se tak tři rovnocenné složky říšská, uherská a česká.¹²³

Mezi důsledky husitských válek patří společenské změny, které se projeví na vzestupu moci měst a nižší šlechty, omezení moci panovníka, vyřazení duchovenstva z podílu ze sněmovního jednání a zábor bezmála 90% pozemkového majetku církve.¹²⁴ Stěžejním politickým fórem se stal zemský sněm. Zásadní byla potom možnost svobodně zvolit mezi katolickým či utrakvistickým vyznáním.

Významnou měrou se proměnila sociální struktura v Českých zemích. V době předhusitské zde žilo kolem 20 % obyvatelstva v aglomeracích městského typu, které se živilo řemeslnou výrobou, obchodem a těžbou a zpracováním kovů.¹²⁵ V roce 1420 bylo v Čechách 38 královských měst a na Moravě 12.¹²⁶ V Praze se konal čilý obchod a probíhaly zde četné zahraniční kontakty s kupci přivážejícími importované zboží.¹²⁷ Situace se ale změnila s propuknutím bojů a uvalením embarga na Čechy. Sienský koncil zakázal dekretem vydaným 8. listopadu 1423 prodávat českým kacířům potraviny, sůl, koření, sukno, olovo, střelný prach, zbraně, vojenské nástroje a cokoli jiného,¹²⁸ tedy i látky. Obchod se zahraničím ale probíhal i nadále přes jeho zákaz, jak ukázala analýza účtů z hradu Karlštejna z let 1423–1427, které přesvědčivě dokazují, že se v Praze v této době dalo nakoupit i například norimberské sukno.¹²⁹ Formálně byla ekonomická blokáda Čech zrušena až papežem Alexandrem VI. v roce 1495, ačkoliv ji v té době už nikdo nedodržel.¹³⁰

Husitské války byly pro města přelomové z hlediska mocenskopolitických změn. Praha dokázala na počátku válek bezesbytku využít situace, postavila se do mocenského čela a získala tak pod svůj vliv více než dvacet královských měst.¹³¹ Města se také stala místem konání sněmů a rad. Složení městského obyvatelstva v průběhu válek ovlivnila migrace katolického obyvatelstva, které směřovalo například do Jihlavy, Brna, Vídně, Chebu, Žitavy.¹³² Došlo také k celkovému počestění společnosti.

¹²³ Robert Novotný, *Ráj milců?*, s. 235.

¹²⁴ P. Čornej, *Lipanské ozvěny*, s. 23.

¹²⁵ F. Kavka, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, s. 10.

¹²⁶ P. Cermanová – R. Novotný – P. Soukup (ed.), *Husitské století*, s. 318.

¹²⁷ Viz: Miloš Dvořák, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod I. část*, in: *Pražský sborník historický XXXIV*, Praha 2006, s. 7–91.

¹²⁸ Miloš Dvořák, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod II. část*, in: *Pražský sborník historický XXXV*, Praha 2007, s. 24.

¹²⁹ Tamtéž, s. 24.

¹³⁰ Tamtéž, s. 26.

¹³¹ P. Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), *Husitské století*, s. 319.

¹³² Tamtéž, s. 324.

V rámci vojenských kampaní se značně projevily odlišný životní styl a postoje například mezi radikálními tábory a umírněným pražským obyvatelstvem. Radikální táborité se obecně v názorech na životní styl a jeho uvádění do praxe více blížily zvyklosti venkovanů a polních obcí, které se také rekrutovaly zejména z řad sociálně nižších skupin obyvatelstva. Obdobně tomu bylo u radikálů. Jiná situace ovšem panovala ve větších městech a v oblasti, která zůstávala nadále katolickou. Pro porevoluční dobu byl charakteristický ústup od asketického způsobu života, jenž souvisel s nástupem generace, která již vrcholnou fází revolučního zápasu nezažila.¹³³

¹³³ Tamtéž, s. 327.

3 Materiály, ze kterých se oděvy zhotovovaly, a jejich barvení

Nákladnost a kvalita materiálu, ze kterého se oděv zhotovoval, odrážely společenské postavení majitele. Materiály domácí produkce se nazývaly *šesky*, u importovaných látek se přejímal jejich původní název, jako například u *atlasu*, *aksamitu*, *brokátu*, *kmentu*, *šarlatu* a *purpuru*.¹³⁴ Název se také mohl odvozovat od místa výroby, jako v případě materiálu zvaného *haras*, který vznikl z francouzského Arras.¹³⁵ Mohl ale také popisovat vlastnosti látky: *atlas* tak znamená v arabštině hladký, *aksamit* z řeckého hexamitos, značí, že je látka vyrobena ze šesti nití.

Barvy měly ve středověku symbolickou funkci, což se odráželo i na výběru látky, která bude ke zhotovení oděvu užita, stejně tak jako její cena, která se odvíjela jednak od nákladnosti surovin potřebných k barvení, ale také od složitosti úkonů potřebných při barvení.

3.1 Hedvábné tkaniny

Nejluxusnějšími látkami, které bylo možno ve středověkých Čechách koupit, byly hedvábné importy.¹³⁶ Nejčastěji se jednalo o damašky, brokáty a samet. Nejucelenější představu o jejich vzhledu, konstrukci a užití si můžeme udělat na základě dochovaných fragmentů textilií z Pražského hradu a z vyobrazení a analogií fragmentů dochovaných v zahraničí. Umělci z vzorů luxusních látek překreslených do skicářů vyráběli vzorníky, které potom užívali při malování obrazů zobrazujících luxusní oděvy. Obrazy se tak stávají poměrně spolehlivým pramenem, který může ukázat, jak původně vzory na látkách vypadaly. Vyobrazení luxusních vzorovaných látek najdeme například na malbě

Mistr Kapucínského cyklu, před rokem 1420.

¹³⁴ Igor Němec (ed.), *Slova a dějiny*, Praha 1980, s. 123.

¹³⁵ Tamtéž, s. 123.

¹³⁶ K přehledu vývoje hedvábnictví: H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 114–118.

Mistra Kapucínského datovaného před rok 1420, stejně tak je tomu u portrétu císaře Zikmunda ve stejném cyklu. Dále na scéně *Zkoušení pravosti Sv. Kříže* u Mistra Rajhradského oltáře datovaného kolem roku 1430 a u scény *Umučení sv. Apolény*.

Importované hedvábné látky sice pravděpodobně nacházely značný odbyt na panovnických dvorech a u církevních hodnostářů, kteří z nich nechávali zhotovovat liturgická roucha. Na základě nejnovějších závěrů z výzkumu souboru textilních fragmentů datovaných do 14. a 15. století, pocházejících ze záchranných archeologických výzkumů vstupních šachet kolektorů na Novém Městě v Praze, můžeme ale usuzovat, že užívání drahých hedvábných textilií vzorovaných kovovými nitěmi nebylo výsadou pouze nejvyšší společenské vrstvy.¹³⁷ Byly dostupným zbožím i pro měšťany, obchodníky a řemeslníky, kteří jejich prostřednictvím ukazovali, jak jsou bohatí a mohou ukázat, že na to mají.¹³⁸ Usuzuje se tak na základě značného zastoupení luxusních dovážených látek v souboru nálezů organického souvrství, které je pozůstatkem smetiště, které sloužilo jako místo svozu domácího odpadu a stavebních sutí z okolních parcel. V souboru je zastoupeno celkem 35 typů hedvábných textilií, z toho 28 různých tkanin, 4 tkanice a tři druhy samostatně zachovaných skaných nití. Hedvábí se také užívalo do vzorujícího útku tkaniny či na obšívání knoflíkových dírek.¹³⁹ Jedná se tedy jednoznačně o látky importované.¹⁴⁰ V pražském souboru bylo při současném stavu barevnosti textilií u hedvábných fragmentů barevné zastoupení 44% žluté, 31% červené, 17% oranžové, 5% hnědé a 3% karmínové.¹⁴¹

¹³⁷ Archeologický ústav AV ČR, 24. 11. 2015, <www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2014/04/KohoutBrezinovaKKR2014.pdf>.

¹³⁸ H. Březinová – M. Selmi Wallisová, *Odpadní vrstvy*, s. 186.

¹³⁹ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 113.

¹⁴⁰ Archeologický ústav AV ČR, 24. 11. 2015, <www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2014/04/KohoutBrezinovaKKR2014.pdf>.

¹⁴¹ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 235.

3.1.1 Lampas

Lampas je vzorovaná textilie, u které vzor tvoří útek přidáný k základní tkanině formované hlavní osnovou a hlavním útkem. Jako materiál vzoru se poměrně často používaly kovové nitě,¹⁴² které byly tvořeny dvěma částmi. Jádro se nejčastěji skládalo z hedvábných nebo lýkových vláken a bylo ovinuto kovovou lamelou, která mohla být z pozlaceného stříbra.¹⁴³ Kov mohl být kvůli své hmotnosti a finanční nákladnosti nahrazen střívkem, nebo zvířecí kůžičkou.¹⁴⁴

Detail dochované kovové lamely s hedvábnou duší. Zdroj: Národní muzeum, 18. 7. 2017, <<http://muzeum3000.nm.cz/veda/pruzkum-vzacnych-pohrebnych-textilii-z-hrobek-kralu>>.

Lampas se začal vyrábět v 11. století, ale více se rozšířil až ve 14. století. Z textilií z hrobky sv. Víta máme dochovány vzory tvořené růžicemi a palmetami obklopenými dvojicemi různých zvířat. Tato látka je připisována oděvu Anny Svídnické.¹⁴⁵

3.1.2 Brokát

Slovo brokát vzniklo z italského slova *toccato*, což znamená vyšívání. Česky se mu také říkalo zlatohlav či stříbrohlav podle materiálu, který se použil na obalení nití. V pramenech se také můžeme setkat s dalšími výrazy, které ho označují, jako *baldekinus*, *baldaquin*, *baudekin*, *baldechinum*, *balckina*, *pallicanus*, *paldikinus*, *nachum*, *nasetum*, *nasěč*.¹⁴⁶

Jeho vzory zprvu ovlivňovaly prvky kultur, ve kterých se brokát vyráběl. Postupně se ale začala jeho výroba rozšiřovat i v Evropě, která také přejala některé jeho původní vzory. V Itálii to byly například čínské prvky, které se vyznačovaly asymetrií, ale jejich motivy se

¹⁴² Milena Bravermanová – Michal Lutovský, *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*, Praha 2001, s. 191.

¹⁴³ Národní muzeum, 15. 4. 2015, <<http://muzeum3000.nm.cz/veda/pruzkum-vzacnych-pohrebnych-textilii-z-hrobek-kralu>>.

¹⁴⁴ M. Bravermanová – M. Lutovský, *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*, Praha 2001, s. 191.

¹⁴⁵ M. Bravermanová – H. Březinová, *Tkanice z pohřebních šatů jedné z českých královen zhotovená technikou tkaní na destičkách*, Brno 2014, s. 301.

¹⁴⁶ Milena Bravermanová – Bettina Leppid – Vendulka Otavská, *Fragment pohřebních šatů a závoj, tzv. kruseler, z rakve českých královen z královské hrobky v katedrále sv. Víta*, in: *Archaeologia historica* 36, Brno 2011, s. 600.

přizpůsobovaly domácímu prostředí, takže místo dračích koní, klečících psů a dvounohých ptáků se transformovaly v lovecké psy, leopardy, lamy, jeleny a jednorožce, papoušky, jestřáby, labutě, sokoly. V Číně byl centrem obchodu s hedvábnými látkami se střední Asií Sinduf a v Su-čou se vyráběly zlaté brokáty.¹⁴⁷

Středoasijské tkaniny jsou specifické, protože jejich základ tvoří keprová či atlasová vazba, vzory potom plátňová, nebo atlasová. Zlatý útek je tvořen pozlacenou zvířecí kůžičkou. Ta může být také z jedné strany postříbřená a z druhé pozlacená. Mívají šíři 82–93 cm. Bývají zdobeny rostlinnými vzory, jako jsou palmety, lotosové květy a zvířecími motivy jako jsou lvi, orli a gryfové.¹⁴⁸ Z Přední Asie a islámských krajin do Itálie pronikly motivy palmety, arabská písmena a statické zobrazení lvů a leopardů. Od druhé poloviny 14. století se začaly objevovat motivy lodí, hradů, figurální výjevy, paprsky zářící z mraků, vlající pásy často s pseudoarabskými písmeny, studně, stany, ale i zvířecí motivy jako jsou labutě, sokoli, kachny a jeleni.¹⁴⁹ V průběhu 15. století postupně mizelo vyobrazování zvířat a převládly rostlinné motivy. Přibližně v této době také damašky a samety vytlačily lampasové tkaniny.¹⁵⁰

V průběhu 14. století byla jedním z nejvýznamnějších center výroby brokátu italská Luca, postupně ale docházelo vlivem válečných střetů a vnitřních sporů k oslabení jejího postavení a odchodu tkalců a obchodníků především do Benátek a Florencie.¹⁵¹ Surové hedvábní se sem dováželo z oblasti okolo Kaspického moře a bylo zde zpracováno. Zdejší návrháři vzorů pak často imitovali orientální vzory, ke kterým přidávali i svoje prvky.¹⁵² Přibližně do druhé poloviny 15. století se brokáty vyráběly v šířce 115–120 cm, poté 60–70 cm.¹⁵³ Tento fakt musel být zohledněn při konstrukci střihu oděvů, a musel tak nutně znamenat i jeho proměnu.

¹⁴⁷ Jurgis Baltrušaitis, *Fantastický středověk*, Praha 2008, s. 167.

¹⁴⁸ Milena Bravermanová, *Ženský surcot z královské krypty*, in: *Archaeologia historica* 41, Brno 2016, s. 54.

¹⁴⁹ M. Bravermanová, *Pohřební roucho Karla IV. z královské krypty v katedrále sv. Víta*, in: *Archaeologia historica* 30/05, Brno 2005, s. 479.

¹⁵⁰ M. Bravermanová, *Pohřební roucho Ladislava Pohrobka z královské hrobky v katedrále sv. Víta*, in: *Archaeologia historica*, 33/08, Brno 2008, s. 428.

¹⁵¹ M. Bravermanová – M. Lutovský, *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*, Praha 2001, s. 202.

¹⁵² M. Bravermanová, *Pohřební roucho Karla IV. z královské krypty v katedrále sv. Víta*, Brno 2005, s. 479.

¹⁵³ Tamtéž, s. 482.

3.1.3 Samet

Samet najdeme v chrámových inventářích pod názvy *aksamit*, *aksamitos*, *aksamitum*, *exametum*, *sametum*, *achsamet*, *adamitum*,¹⁵⁴ *aiaksamit*,¹⁵⁵ *aksamit*.¹⁵⁶ Toto označení ale nemuselo nutně znamenat tkaninu totožnou se sametem, jak je popisován dnes. Přesnějším výrazem je podle Mileny Bravermanové *aksamit chlupatý*, *hirsutum*, *irsutum*, *sametum – zašum*, *irruseum*, *pilosa aksamit*,¹⁵⁷ *axamitum – sametum – zametum irsutum*. Jedná se o vlasovou tkaninu, u které vlasová nit tvoří smyčky, které mohou být prořezané, nebo ponechány vcelku.

Samet se začal vyrábět od konce 13. století, ale více se rozšířil až v období pozdní gotiky.¹⁵⁸ Zpočátku byl jednobarevný, postupně se jako výzdobné prvky začaly uplatňovat jednoduché geometrické prvky a kolem roku 1370 začala výroba látek se zvířecími a rostlinnými ornamenty, na nichž byla plocha mezi nimi často utkána v atlasové vazbě. Rozlišuje se samet smyčkový a řezaný. Mezi hlavní výrobní centra patřila italská města Lucca, Florencie, Benátky, možná Sicílie, Janov a Pisa. Produkce sametu není vyloučena ani ve Španělsku.¹⁵⁹

3.1.4 Damašek

Název *damašek*, který se uváděl také jako *nassite*, je odvozen od Syrského hlavního města Damašek, které bylo centrem obchodu s luxusními tkaninami. Jedná se o oboustrannou látku, která má vzor tvořený vazným systémem střídáním kontrastních ploch.¹⁶⁰

Tři textilie typu damašku jsou zastoupeny v pražském souboru textilií nalezených při záchranném archeologickém průzkumu, v oblasti budoucích kolektorů. Jeden z nich (N_R3_25) pochází z kraje oděvního dílu a má v sobě prořezané knoflíkové dírky, které byly obšity hedvábnou nití, a okraj byl obetskán tkanicí utkanou na 4 tkacích destičkách. Jinak je

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 486.

¹⁵⁵ M. Bravermanová, *Pohřební oděv Jana Zhořeleckého z královské hrobky v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*, Brno 2008, s. 424.

¹⁵⁶ Václav Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, Praha 1928, s. 236.

¹⁵⁷ M. Bravermanová, *Pohřební roucho Karla IV.*, s. 486.

¹⁵⁸ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 117.

¹⁵⁹ M. Bravermanová, *Pohřební roucho Karla IV.*, s. 482.

¹⁶⁰ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 117.

blíže nedatovatelný.¹⁶¹ Další (16_A11D_28-29) je zachován ve dvou fragmentech, které byly přeloženy a sešity tak, aby tvořily úzké pásky. Je také nedatovatelný.¹⁶² Poslední je potom vzorovaný damašek s rostlinnými motivy a pochází pravděpodobně z Číny.¹⁶³

3.1.5 Taft a atlas

Taft byl nazýván také jako *taffat*, *taffeto*, *taffato*, *stripheo*.¹⁶⁴ Oblíbené byly jeho pruhované vzory. Z těch je také zhotovena například podšívka dalmatiky Karla IV.¹⁶⁵

Atlas je zastoupený v nálezů z Nového Města pražského. Jedná se o pětivaznou vazbu. Do Evropy byly původní látky dovezeny patrně ve 14. nebo 15. století.¹⁶⁶ V evropské produkci se objevuje až od konce 13. století jeho užití se stupňuje ve 14. století.

3.2 Vlna

Vlněné látky se zpracovávaly v rozličných vazbách a mohly být valchované či nikoliv. V oblasti jejich zastoupení je dobře vypovídající nález textilií datovaných do 14. – 15. století ze záchranného výzkumu z Nového Města pražského, kde byly vlněné tkaniny z 66% zhotovovány v plátňové vazbě, ve 29% v keprové vazbě a tři čtvrtiny z nich nesou známky po valchování,¹⁶⁷ což odpovídá i ostatním evropským souborům textilií.¹⁶⁸ Z barev jsou zastoupeny v současné době červená, žlutá, světle hnědá, hnědá a v jednom případě žlutočerveně pruhovaná.¹⁶⁹

Látky z jednoduchých vazeb, jako plátňová, keprová a atlasová se používaly pro šití spodních oděvů na košile či podšívky.¹⁷⁰ Nevalchované tkaniny z vyčesaných vláken byly

¹⁶¹ Tamtéž, s. 134–135.

¹⁶² Tamtéž, s. 135.

¹⁶³ Tamtéž, s. 137–138.

¹⁶⁴ M. Bravermanová, *Pohřební roucho Karla IV.*, s. 481.

¹⁶⁵ A. Brandová, *Konzervátorská zpráva fragmenty tkaniny (zeleného lampasu) z rakve Karla IV. inv. Č. PHA 41*, Praha 2002.

¹⁶⁶ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 139.

¹⁶⁷ H. Březinová, M. Selmi Wallisová, *Odpadní vrstvy*, s. 184.

¹⁶⁸ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 74.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 118–124.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 117.

levnější než kvalitní sukna a byly obvykle keprové vazby.¹⁷¹ Dále se pro ně užívala plátňová vazba, která měla v nálezů z Nového Města poloviční zastoupení a obecně se k výrobě oděvů užívala více.¹⁷²

Oblibě se těšily vzorované látky,¹⁷³ například pruhované¹⁷⁴ a kostkované,¹⁷⁵ což kromě archeologických nálezů dokládají i vyobrazení na iluminacích. Vlnkované vzory patrně vznikaly tištěním, případně výšivkou. Látky se také mohly potiskovat razítky s ornamenty,¹⁷⁶ jak dokládá rukopis zachovaný ve Vatikánu a věnující se tomuto tématu *Cennino Cennini Werk*, datovaný postscriptum k 31. červenci 1437.¹⁷⁷

Sukna jsou vlněné tkaniny, které prošly procesem valchování, což zvyšovalo hustotu tkaniny a její tepelně izolační vlastnosti a voděodolnost.¹⁷⁸ Levná sukna se v Čechách nazývala *flok*, *loden*, *šeř*, *hundskot*, *šiptuch*, *vlček* (nebarvené), *honaaur*.¹⁷⁹ Nejlacnější sukno se potom nazývalo *haras*, latinsky *bull*¹⁸⁰ a vyrábělo se z podřadné vlny.¹⁸¹ Nebarvené sukno přirozeně šedé barvy se nazývalo *šeré*, *šeř*, *šeřina*, *vlčie*, *vlčaté*, *vlčata*.¹⁸² Hrubému suknu se říkalo *loden*.¹⁸³ Sukna se používala ke zhotovování základních, svrchních oděvů a nohavic. Výroba vlněných valchovaných suken se stala nejvýznamnějším textilním odvětvím už ve vrcholném středověku a byla spojena s městským prostředím.¹⁸⁴

Hlavně prostřednictvím norimberských a řezenských kupců byla do Čech dovážena flanderská, gentská, bruselská, lovanská, mechelenská a tournayská sukna.¹⁸⁵ Luxusnější

¹⁷¹ Tamtéž, s. 82–83.

¹⁷² V nálezech z domu pasíře Prokopa v Táboře, je plátňová vazba zastoupena osmi látkami z devíti, nálezy ale pocházejí z druhé pol. 15. století.

¹⁷³ E. Crowfoot – F. Pritchard – K. Staniland, *Textiles and clothing 1150 – 1450*, s. 31

¹⁷⁴ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 85–87.

¹⁷⁵ Milena Bravermanová – Romana Kloudová, *Geometricky zdobená tkanina z královské hrobky v katedrále sv. Víta*, in: *Archaeologia historica* 34, Brno 2009, s. 463–480.

¹⁷⁶ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – Michaela Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 58.

¹⁷⁷ Více k tomuto tématu: Beatrix Nutz, *Die Regel mit dem Model auf Tuch zu Malen*, in: *Aktuelle Forschungen des Zentrums für Alte Kulturen*, Innsbruck 2011, s. 28.

¹⁷⁸ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 72.

¹⁷⁹ Rudolf Krajíc a kol., *Dům pasíře Prokopa v Táboře (Archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp. 220)*, Tábor 1998, s. 196.

¹⁸⁰ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 274.

¹⁸¹ M. Dvořák, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod I. část*, s. 31.

¹⁸² I. Němec (ed.), *Slova a dějiny*, s. 124.

¹⁸³ M. Dvořák, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod II. část*, s. 22.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 58.

¹⁸⁵ L. Kybalová, *Středověk*, s. 78.

sukna se do Čech importovala z Itálie, Německa, a Polska.¹⁸⁶ Loket českého sukna stál v 15. a 16. století 3 groše, dovážené sukno i víc než 34 grošů.¹⁸⁷

V průběhu čtrnáctého století ztrácel obchod se zahraničními sukny v Praze na významu, a místní trh postupně opustili obchodníci z flanderských měst Gent, Yper, Poperinghen, a udrželo se tak pouze tzv. *dornské sukno* z města Tournai.¹⁸⁸ K roku 1407 je doloženo anglické sukno¹⁸⁹ dodávané do Prahy prostřednictvím Norimberku, nebo Gdaňsku.¹⁹⁰ Sukno se také do Prahy dodávalo ze slezské Vratislavi.¹⁹¹

V roce 1423 bylo dovážení zahraničních suken do Čech zakázáno Sienským koncilem,¹⁹² ale tento zákaz byl opakovaně porušován. To dokazují *Účty hradu Karlštejna* z let 1424–1427, které ukazují, že hradní posádka nakoupila v Praze norimberské, cášské, mechelenské a levelské sukno a sukno ze st. Truidenu.¹⁹³ Vzájemný obchod byl opět oficiálně obnoven po konci husitských válek.

Plst', latinsky *philtrum*¹⁹⁴ je plošná netkaná textilie ze vzájemně propojených a zaklesnutých vláken z vlny nebo srsti a nemá tak vnitřní vazebnou strukturu. Kromě ovčí vlny se užívalo i srsti z králíků, krav, koz, zajíců, bobrů a lasiček.¹⁹⁵ Užívala se ke zhotovování klobouků, baretů a také jako vycpávka do oděvů.

3.3 Len

Surovinou pro výrobu lněných látek je len setý (*Linum usitatissimum*)¹⁹⁶ a textilní obor, který se jeho zpracováním zabývá, se nazývá plátenictví. To bylo spjato zejména s venkovským prostředím.¹⁹⁷ Mezi druhy kvalitních lněných látek patřil *kment*.¹⁹⁸ Lněné

¹⁸⁶ R. Krajíc a kol., *Dům pasíře Prokopa v Táboře*, s. 196.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 196.

¹⁸⁸ M. Dvořák, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod I. část*, s. 25.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 26.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 30.

¹⁹¹ M. Dvořák, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod II. část*, s. 40.

¹⁹² Arnošt Birk – František Palacký (ed.), *Monumenta conciliorum generalit seculi decimi quinti. Concilium Basileense*. Tomus primus, Vindobonae 1858, s. 23.

¹⁹³ J. Pelikán, *Účty hradu Karlštejna z let 1423–1434*, Praha 1948, s. 69, 87, 88, 157.

¹⁹⁴ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 390.

¹⁹⁵ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – Michaela Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 151–152.

¹⁹⁶ Podrobněji k zpracování lnu: H. Březinová, *Textilní výroba v českých zemích ve 13. – 15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů*, Praha – Brno 2007.

¹⁹⁷ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 60.

¹⁹⁸ R. Krajíc a kol., *Dům pasíře Prokopa v Táboře*, s. 196.

látky se do Čech také importovaly. Pro nás nejvýznamnějšími zahraničními centry jejich výroby byly oblasti ve Vestfálsku a Švábsku.¹⁹⁹ Jemná importovaná plátina se nazývala *cvilink*, *kanevaz* a směšová látka *barchan*.²⁰⁰

Lněné látky se používaly především ke zhotovování oděvů spodních a na podšívky, jak naznačuje Jan Hus v Postile: „*A již rubáší skóro i u sedlák budú vypovědieni, ano každý chce choditi v drahém, v krásném a v pěném a rozkošném rúše... plátno to rozkošené nosil jest k tělesné rozkoši, jako i nyní nosie košilky a čechlíky.*“²⁰¹ Len se také užíval k výrobě nití, které se podle archeologických nálezů, obecně vyráběly převážně z rostlinných materiálů.²⁰²

3.4 Bavlna

Slovo *bavlna*,²⁰³ je poprvé doloženo v takzvaném *Svatovítském rukopise* pocházejícím z druhé poloviny 14. století.²⁰⁴ Bavlněné látky se zhotovovaly ze suroviny získávané z bavlníku (*Gossypium*). Dovážela se buď jako surovina, nebo se importovaly již hotové nitě a tkaniny.²⁰⁵ Zhotovovaly se z ní převážně látky směšové se lnem a tomu se věnovali specializovaní řemeslníci nazývaní *barchetníci*.²⁰⁶

Barchant je látka s lněnou osnovou a bavlněným útkem, pokud měla vzor, nazývala se *činovatina*, jemnější látka z bavlny a lnu se nazývala *kment* a nejlacinější bavlněná látka potom *paj*.²⁰⁷ Až v 17. století se rozšířilo užívání *mezzolana*, látky, která byla napůl vlněná a napůl bavlněná.²⁰⁸ *Véba* byla také napůl ze lnu a bavlny, používala se ale především na ložní povlečení.²⁰⁹

Kvůli jejímu obtížnému dovozu z Číny, Indie, Egypta a oblasti Předního východu, se bavlna stala zbožím vyhrazeným pouze pro ty nejmajetnější a tradičním surovinám, jako byl

¹⁹⁹ Miloš Dvořák, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod I. část*, Praha 2006, s. 39.

²⁰⁰ R. Krajč a kol., *Dům pasíře Prokopa v Táboře*, s. 196.

²⁰¹ J. Daňhelka (ed.) *Mistr Jan Hus: Česká nedělní postila. Vyloženie svatých čtení nedělních*, s. 285.

²⁰² Tamtéž, s. 125.

²⁰³ Pavel Bělina soudí, že název vznikl kontrakcí německého slova *Baumwolle* a českého *vlna*. Viz: Pavel Bělina, *Počátky obchodu bavlněnými tkaninami a jejich výroby v Českých zemích*, in: Husitství – Reformace – Renaissance, Praha 1994, s. 101.

²⁰⁴ P. Bělina, *Počátky obchodu bavlněnými tkaninami a jejich výroby v Českých zemích*, Praha 1994, s. 101.

²⁰⁵ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 54.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 60.

²⁰⁷ R. Krajč a kol., *Dům pasíře Prokopa v Táboře*, s. 196.

²⁰⁸ P. Bělina, *Počátky obchodu bavlněnými tkaninami a jejich výroby v Českých zemích*, s. 100.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 101.

len a vlna mohla jen stěží konkurovat.²¹⁰ Kromě výroby látek se bavlna používala i na vycpávání kabátů a rukavic.²¹¹

Centrum obchodu s bavlnou zaujímaly ve středověku Benátky, se kterými díky privilegii vydanému v roce 1358 obchodovalo Staré Město pražské.²¹² Praha se tak v druhé polovině 14. století stala centrem obchodu a zpracování barchetu.²¹³ Dokonce zde v lucemburské době působilo naráz až 14 barchetníků.²¹⁴ Husitské války ale znamenaly konec konjunktury bavlnářství a jeho centrum se z Čech přesunulo do Vídně.²¹⁵

3.5 Barviva

Ve středověku měla barevnost oděvu nejenom estetickou funkci, ale i symbolickou. Barvily se převážně hotové textilie a obzvláště se cenily syté trvanlivé barvy.²¹⁶ Barvy se přebarvovaly ze základních, což byly žlutá, červená, černá a modrá. Černá se získávala postupným barvením v černé, nejsytější modré a následně v červené barvě.²¹⁷ Žlutá barviva v kombinaci s modrou tvořila zelenou barvu, s červenou potom oranžovou.²¹⁸ Rozvoj používání modré byl základem pro barvení sytých černých oděvů na modrém podkladu.²¹⁹ Černá barva ale převažuje spíše až k druhé polovině 15. století. Od konce 14. století se dostávají do obliby spíš tmavší barvy s posunem k černé a jejich obliba se ještě zvýšila ve druhé polovině 15. století a v průběhu 16. století.²²⁰

V pražském souboru bylo při současném stavu barevnosti textilií u vlněných fragmentů zastoupení 23% hnědé, 17% světle hnědé, 17% červenohnědé, 15% tmavě hnědé, 12% šedivé, 7% černé, 6% tmavě červené a 3% karmínové.²²¹ Původní barvy ale byly patrně odlišných barev a odstínů a současný stav je tak odlišný od toho původního. Žluté hedvábné tkaniny mohly být původně žluté, červené až karmínové, nebo oranžové. Červené mohly být potom

²¹⁰ Tamtéž, s. 101.

²¹¹ Tamtéž, s. 103.

²¹² Tamtéž, s. 100.

²¹³ Tamtéž, s. 102.

²¹⁴ Tamtéž, s. 102.

²¹⁵ Tamtéž, s. 102.

²¹⁶ Více k technologickým postupům a historii barvířství viz: H. Březinová – D. Kohout – Milena Bravermanová-V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 212–286.

²¹⁷ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 215.

²¹⁸ Tamtéž, s. 224.

²¹⁹ Tamtéž, s. 231.

²²⁰ Tamtéž, s. 223.

²²¹ Tamtéž, s. 238.

červené, karmínové, purpurové či fialové. Světle hnědé fragmenty mohly být původně oranžové, červené nebo světle hnědé.²²² Karmínové mohly být fialové či lehce purpurové. Červenohnědé mohly být červené, oranžové, karmínové nebo purpurové hnědé, fialové. U tmavě červených mohla být původní barevnost červená, nebo karmínová s nádechem do fialova. Hnědé fragmenty mohly být původně žluté, oranžové, modré, tmavě modré, fialové, zelené a červené. Světle hnědé mohly být žluté, oranžové, červené hnědé či fialové. Tmavě hnědé potom oranžové, modré, zelené, fialové a černé. Šedivé fragmenty byly pravděpodobně nebarvené, některé červené oranžové.

Vypovídající je také soubor textilií z poloviny 15. století z rakouského hradu Lengberg, který obsahuje 1048 barevných textilních fragmentů, přičemž je většina z nich vyrobena z vlny barvené na různé odstíny modré, červené, zelené, fialové a velmi tmavé barvy přecházející až skoro do černa.²²³

Barevná příze byla využívána při tkaní pruhovaných nebo vzorovaných tkanin a výrobě tkanic.²²⁴ V tomto ohledu stojí za pozornost fragment z pražských nálezů 1_V31_27, vlněná tkanina s plátňovou a odvozenou plátňovou vazbou, která je vzorovaná hedvábným a vlněným útkem tak, že se střídají žlutá, světle hnědá, červenohnědá a černá.²²⁵

Barvy byly různě ceněny a přiřítaly se jim různé významy. Modrá byla od ranějšího středověku až do 13. století druhořadou barvou, ale postupně se z ní stává látka prvořadá jakožto mariánská barva. To dokazují tabulky 2. 1, 2. 2, v příloze, kdy se ve sledovaném období Panna Marie zobrazovala v naprosté většině případů v modrém oděvu. Modrá se tak stává královskou barvou a konkuruje barvě červené.²²⁶

Červená symbolizovala vítězství a radost a v antice statečnost a urozenost (pro její nákladnost na výrobu), paradoxně se ale stala i barvou katů. Byla to tak i barva krve a utrpení, spojovaná se symbolikou prolité krve mučedníků a Ježíše Krista. V rudém kabátci podšitým kontrastní zelenou látkou a rudém klobouku nacházíme kata stínajícího sv. Jakuba na oltární desce pocházející z cyklu legendy o sv. Jakubovi vzniklém po roce 1430.

Rozporuplný je výklad symboliky žluté barvy. *Obrazová encyklopedie módy* uvádí, že žlutá barva byla ve 13. století nejmódnější panskou barvou a mravokárci proti ní vystupovali, protože náklady k jejímu zhotovení byly značné.²²⁷ Nicméně zmíněná publikace bohužel

²²² Tamtéž, s. 269.

²²³ B. Nutz, *Des braies et soutiens-gorge au XV siècle*, s. 23.

²²⁴ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 216.

²²⁵ Tamtéž, s. 260.

²²⁶ Tamtéž, s. 226.

²²⁷ L. Kybalová – O. Herbenová – M. Lamarová, *Obrazová encyklopedie módy*, s. 113.

neuvádí, na základě kterých pramenů tak soudí. Nedá se tedy tato informace považovat za dostatečně relevantní. Ve žluté barvě je také často zobrazován Jidáš a je tak chápána jako symbol nevěry a zrady. Podle Bertholda z Regensburgu (1210–1272), byla žlutá barva určena za oděv prostitutkám a Židům:

*„Das sollen auch nur die Jüdinnen tragen und die Pfaffendirnen
und die bösen Läute, die auf dem Graben gehen: Die sollen gelbes
Gebände tragen, damit man sie erkennen kann.“²²⁸*

Archeoložka Beatrix Nutz soudí, že mohl být význam žluté barvy odlišný v německých zemích oproti Itálii, kde nebyla chápána v negativních konotacích.²²⁹

²²⁸ Jan Keupp, *Mode im Mittelalter*, Darmstadt 2011, s. 121.

²²⁹ Beatrix Nutz, *Dressed to the nines, Kleidung zur Identifikation des sozialen Standes*, in: *Mittelaterarchäologie in Österreich 29/2013*, Innsbruck 2013, s. 297.

4 Konstrukce střihu, výroba oděvu a jeho oděvních částí

Oděvy se ve venkovském prostředí zhotovovaly po domácku, stejně tak tomu bylo u chudších městských vrstev. Střední třídy, jako jsou řemeslníci a kupci si už komplikovanější módní oděvy nechávaly zhotovovat u specializovaných řemeslníků věnujících se textilní produkci, kteří se ve městech soustřeďovali. Stejně tak tomu bylo u šlechty a panovnického dvora.

Nitě určené k šití musely být zpracovány s větší precizností než ty, které se užívaly ke tkaní. Při samotném šití totiž hrozilo v případě jejich nestejně šířky, že se provlékáním očka jehly snáze ošoupou a následně přetrhnou. Také na ně byl ve švech, které spojovaly, vyvíjen podstatně větší tlak. Nejčastěji se užívalo lněných nití. Nálezy z Londýna ale dokládají užití vlněných nití u nižších sociálních vrstev obyvatelstva, což dokládají jejich nálezy i na Novém Městě pražském.²³⁰ Nitě se také mohly barvit.²³¹ K sešívání hedvábného oděvu se užívalo hedvábných nití,²³² jinak ale převažovalo užití nití z rostlinných vláken.

Dva díly oděvu se k sobě obvykle sešívaly předním stehem a ohnuté záložky pak byly znovu předním stehem přichyceny k vrchní látce, jak to můžeme vidět například na pohřebním rouchu Karla IV.²³³ Jednotlivé díly oděvu také mohly být sešity z několika kusů látky. Taková situace mohla nastat například při nedostatku materiálu, užití látky z jiného oděvu či kvůli menší šířce látky. Tak je tomu například u pohřebního roucha Jana Zhořeleckého, kde jsou dva přední díly a dva zadní v jejich spodní části sešity z dalších 4 kusů látky.²³⁴

²³⁰ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvičské technologie*, s. 109.

²³¹ Veronika Pilná, *Vývoj střihu a technologie užívané při výrobě oděvů na sklonku středověku a počátku raného novověku*, in: Alena Nachtmannová – Olga Klapetková (ed.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*, Praha 2016, s. 49.

²³² Archeologicky je to doloženo u pohřebního oděvu Rudolfa I. viz: Milena Bravermanová – Helena Březinová – Jana Koblrová – Alena Samohýlová – Richard Wasserbauer, *Textilie z hrobu Rudolfa I., českého krále, zv. Kaše*, *Archaeologia historica* 18/93, Brno 1993, s. 365.

²³³ M. Bravermanová, *Pohřební roucho Karla IV.*, s. 482.

²³⁴ M. Bravermanová, *Pohřební oděv Jana Zhořeleckého*, s. 424.

Obruba látky hradbičkovým stehem je na detailech plastik z této doby poměrně častá. Jedná se zejména o lemy bederní roušky Krista a okraje závoje Panny Marie. Dobře patrná je například na bederní roušce *Bolestných Kristů* zhotovených pro radnice Nového a Starého Města pražského. Dále tento steh nacházíme u *Madony šternberské*, datované kolem roku 1400²³⁵ jako lemování zaranžovaného závoje. A opět u bederní roušky *Piety z Jihlavy*, datované do stejného období.²³⁶ Hradbičkový steh zde kromě zpevnění okraje látky plní i funkci estetickou.

Detail hradbičkového stehu, který lemuje bederní roušky Kristů z Nového a Starého Města pražského. Jejich datování kolísá mezi lety 1405–1448.

Ve středověku se oděv sestával z vertikálně kladených dílů.²³⁷ Vypasování ženských šatů se nejlépe docилоvalo vložením jednoho či dvou rozšiřujících se klínů, které sahaly až na zem v oblasti podpaží. Jeho projmutí potom formuje úzkou siluetu postavy. S tímto konstrukčním řešením se setkáváme například u typu dámského oděvu nálezu D10580 v Herjolfsnes typu 1b,²³⁸ který má navíc vsazeny klíny vepředu a vzadu a v oblasti pasu dva otvory, kterými se mohly protáhnout ruce.

Luxusní oděvy mohly být podšity či lemovány drahými kožešinami. Jejich užívání kritizoval například v roce 1413 Jan Hus v *Postile*: „...sobolový, kuní, hranostajový, běliznový kožich ještě bez sukna je dražší než purpura.“²³⁹

²³⁵ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 79.

²³⁶ Tamtéž, s. 81.

²³⁷ A. Nachmannová, *Mezi tradicí a módou*, s. 14.

²³⁸ L. Fransen, A. Norgaard, E. Ostergard, *Medieval garments reconstructed, Norse clothing patterns*, Arrhus 2011, s. 50–56.

²³⁹ J. Daňhelka (ed.) *Mistr Jan Hus*, s. 285.

4.1 Pleteniny

Pletení na jehlicích se s největší pravděpodobností vyvinulo na přelomu prvního a druhého tisíciletí v Egyptě, nebo na Blízkém Východě. Vývojově starší je pletení pomocí jehly. První vyobrazení pletoucí Madony pocházejí ze 14. století a na našem území je nejstarším dokladem pleteniny tzv. svatovojtěšská rukavice nacházející se ve svatovítském pokladu na Pražském hradě, pocházející pravděpodobně ze 13. století. Jedná se o import z Blízkého východu či Španělska. Další pleteninou je svatovojtěšská rukavice nyní uložená v kapitulním chrámu ve Staré Boleslavi a vznikla patrně z první poloviny 14. století. Z písemných pramenů také víme, že byl v rukavicích pohřben Karel IV.²⁴⁰

Pletením se zhotovovaly punčochy a rukavice, zvané latinsky *cirotheca*.²⁴¹ Jednalo se pravděpodobně o natolik luxusní předměty, že jejich nošení příslušelo dle dosavadního stupně bádání pouze vysoce postaveným církevním osobám a panovníkům.²⁴² Pletením se také zhotovovaly relikviářové váčky, o kterých se S. Odstrčilová domnívá, že mohly být původně nošeny jako ozdobné taštičky u pasu a druhotně byly odkázány církvi, jak tomu neznámá bylo i u luxusních oděvů.²⁴³

4.2 Tkanice a prýmký

Ozdobné lemování barevnými a zlatem, nebo stříbrem vyšíváními a někdy protkávanými tkanicemi se nazývalo *prým*, nebo *šnóra*,²⁴⁴ *šnórka* a tento název se přejal z němčiny.²⁴⁵ Výrobě tkanic se věnovali *tkaničníci*, *tkaničkáři*.²⁴⁶ Na tkanice, popruhy a výztuže se používaly pro jejich pevnost koňské žíně.²⁴⁷

²⁴⁰ Silvie Odstrčilová, *Stručná historie pletení s přihlédnutím k českým zemím*. In: Hřibová Martina (ed.), *Sborník semináře historie odívání 2016*, Holešov 2016, s. 81.

²⁴¹ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 433.

²⁴² Více viz: S. Odstrčilová, *Stručná historie pletení s přihlédnutím k českým zemím*, Holešov 2016, s. 81.

²⁴³ S. Odstrčilová, *Stručná historie pletení s přihlédnutím k českým zemím*, s. 85.

²⁴⁴ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 472.

²⁴⁵ I. Němec, *Slova a dějiny*, s. 133.

²⁴⁶ Zikmund Winter, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906, s. 155, 397, 435.

²⁴⁷ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 52.

Prýmek či šňůrku lze také vyrobit textilní technikou tkaní na prstech, která se v angličtině nazývá *fingerloop braided*. Ta je doložená po celém světě, ale její původ zatím není přesně znám.²⁴⁸ Nálezově je tato textilní technika vyskytuje v souboru z hradu Lengbergu v Tyrolích, datovaném do poloviny 15. století. Obsahuje celkem 18 prýmků, z toho je 14 lněných, 2 vlněné, jeden hedvábný a jeden pravděpodobně bavlněný. Lněné tkanice jsou dnes bělavé, vlněné červené a modré, hedvábné bledě modré, bavlněné hnědé.²⁴⁹ Prýmky našité na okraji oděvu jako textilní zakončení plnily jednak estetickou funkci, ale konec látky i zpevňovaly. Obdobnou metodou šlo vyrobit tkanice, které jsou v nálezu zastoupeny 19 kusy, které potom mohly být použity jako oděvní spínadlo. V takovém případě mohly být opatřeny kovovými nákončími, aby se snáze provlékaly očky šněrování.²⁵⁰

Prýmek vyrobený podle nálezů z hradu Lengberg sloužící jako zpevnění okraje oděvu, ale zároveň i jako ozdobný prvek.

V souboru textilií z královské hrobky sv. Víta na Pražském hradě se nachází ojedinělá hedvábná tkanice zhotovená na destičkách (karetkách). Bohužel díky nevhodně provedené konzervaci a její dokumentaci z 80. let dnes není možné zjistit, zda byla tkanice součástí ozdobného lemu šatu Anny Falcké či byla nošena samostatně. Hedvábná tkanice je zdobena geometrickými vzory lomených linií a kosočtverců,²⁵¹ vzorující útek tvořily řemínky z pozlacených zvířecích kůžiček.²⁵² Jak napovídá umístění tkanice, tak materiál a náročnost jejího zhotovení, jednalo se o luxusní část oděvu.

²⁴⁸ Beatrix Nutz, *15th century fingerloop braids from Lengberg castle*, in: *Estonian Journal of Archaeology* 18, Tallinn 2014, s. 116–134.

²⁴⁹ B. Nutz, *15th century fingerloop braids from Lengberg castle*, Tallinn 2014, s. 122.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 128.

²⁵¹ M. Bravermanová – H. Březinová, *Tkanice z pohřebních šatů jedné z českých královen*, s. 305.

²⁵² Tamtéž, s. 304.

Dvě hedvábné tkanice jsou také zastoupeny v nálezech z Nového Města pražského. Jedna má osnovu a útek z celokovových pozlacených lamel na hedvábné duši (32_S103_1), druhá z kovových lamel pouze osnovu (N_R3_26). V náleзовém souboru z Nového Města pražského jsou také dochovány dvě tkanice z koňských žíní, které mohly sloužit jako vnitřní výztuha do opasku, který by byl jinak potažen látkou. Našlo se zde také 8 tkanic tkaných na destičkovém tkacím stavu.²⁵³ Některé jsou barevně geometricky vzorované,²⁵⁴ případně mohly být zdobeny kovovými aplikacemi²⁵⁵ V pražských nálezech, ale převažují tkanice nevzorované, které se používaly na popruhy, pásy či lemy.²⁵⁶

Detail lemu roucha císaře Maxentia z oltářní desky z Náměště nad Oslavou, datované do roku 1420–1430.

V obrazových pramenech je dobře patrný prým na šarlatově rudém svrchním oděvu císaře Maxentia na oltářní desce z Náměště, zobrazující mučení sv. Kateřiny, pocházející z období těsně po husitských válkách. V císaři Maxentiovi lze zřejmě spatřovat kryptoportrét Zikmunda Lucemburského.

4.3 Výšivky

Výšivky se nazývaly *krumplování* z německého *krumpen*, *krumplen* a vyšívaný lem, především u krku, se nazýval *fryž*, *fryžek*, z německého *Fries*, *Friese*. Zatímco v ranějších dobách vznikaly výšivky převážně v ženských kláštrech, v naší sledované době již převažovala městská výroba. Vyšíváči a vyšívачky se nazývali krumpléři a krumpléřky, německy označovaní *Seidenneter*.²⁵⁷

Výšivky se zachovaly pouze fragmentárně na církevních předmětech. Některé z nich byly patrně zhotoveny pro vzdálené objednavatele a nyní se nacházejí v zahraničí, jako kasulový kříž se Zmrtvýchvstáním a světcí, který se nyní nachází v BNM Mnichov. U tohoto

²⁵³ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 96.

²⁵⁴ Nálezy z Nového města Pražského 31_A13_15-16 a 44_B6_7.

²⁵⁵ Nález z Nového města Pražského N_V31_345.

²⁵⁶ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – Michaela Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 106.

²⁵⁷ Klement Benda – Dagmar Hejdová – Olga Herbenová – Jana Kybalová – Bohumil Nuska – Dagmar Stará – Libuše Uřešová – Věra Vokáčová – Milena Zeminová, *Od Velké Moravy po dobu gotickou*, Praha 1999, s. 159.

typu výšivek se v naprosté většině případů setkáváme s figurální výzdobou zobrazující světece, Pannu Marii a Krista, zhotovenou textilní technikou malba jehlou. Výšivky jsou vyšity s naprostou precizností a snahou co nejvíce se přiblížit současnému malířství krásného slohu. K jejich výrobě se užívalo hedvábných nití obalovaných zlatem, podobně jako při zhotovování brokátu, a také perel, kterými se pokrývaly i celé plochy motivů.²⁵⁸

U světských oděvů se bohužel žádná výšivka nedochovala, takže můžeme pouze vycházet z ikonografických a písemných materiálů. V takovém případě je někdy problematické rozeznat, zda se jedná skutečně o výšivku, nebo jsou pruhy či vlnovky vzniklé při tkaní látky. Dá se ale předpokládat, že pokud se vzory opakují v pravidelných rozestupech, může se jednat o vzor utvořený tkaním. Pokud se na oděvu vyskytují nepravidelně či ojediněle a ve složitějších vzorech, jedná se o výšivku. Většinou se to týká florálních a geometrických motivů.

Milena Zeminová zastává názor, že část vyšivačských dílen v Čechách pokračovala i po roce 1420, což dokládá fakt, že zde v třicátých letech působil cizinec Jan Wilhelmus (1432), dále Michálek a Janek z Nového Města.²⁵⁹ Toto tvrzení podporuje Milena Bravermanová, která argumentuje tím, že jedině při zachování kontinuity dílen zabývajících se produkcí uměleckých řemesel, jako je vyšivačství zlatnictví a sochařství, by bylo možné, aby od poloviny třicátých let začal opětovně plně fungovat umělecký provoz.²⁶⁰ Kvalita děl měla ale sestupnou tendenci a výjevy se opakovaly. Po polovině 15. století potom vyšivačství definitivně ztrácí své výsadní postavení.²⁶¹

²⁵⁸ Tamtéž, s. 159.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 173.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 172.

²⁶⁰ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 165.

²⁶¹ K. Benda – D. Hejdová – O. Herbenová – J. Kybalová – B. Nuska – D. Stará – L. Urešová – V. Vokáčová – M. Zeminová, *Od Velké Moravy po dobu gotickou*, Praha 1999, s. 159.

²⁶¹ Tamtéž, s. 172.

4.4 Přeshívání oděvu

Přeshívání obnošených, nebo již nevyhovujících oděvů máme doloženo z celé řady pramenů hmotného i písemného charakteru. Pokud byly šaty v takovém stavu, že se už nedaly dále přeshít, mohly se užít k výrobě papíru.²⁶² Kusy oděvu byly také často předmětem závěti. Luxusní kusy se nejčastěji darovaly církevním institucím, dobře zachovalé obyčejnější kusy potom rodině, starší obnošené kusy bývaly připisovány na rozdání chudině. Osobní prádlo obvykle nebývalo předmětem závěti. V dalších staletích je běžnou praxí, že církevní hodnostáři skupovali vyražené šaty šlechty, které byly zhotoveny z luxusních tkanin a nechávaly je přeshívat na paramenta.²⁶³

V období husitských válek se situace otočila: ukořistěné drahé liturgické oděvy, jako jsou ornáty, se běžně přeshívaly na kabátce. Této činnosti se podle *Popravčí knihy pánů z Rožmberka* věnoval půl roku v Prachaticích Jan Lapka z Vavic. „...*Václav Lapka z Vavic vyznal na mukách, že byl v Prachaticích snad puol léta, a tu jim šil kabátce z ornátov etc.*“²⁶⁴

Jeden z dalších dokladů pochází z období následujícího po husitských válkách. Jedná se o pohřební dalmatiku Ladislava Pohrobka z hrobky v katedrále svatého Víta na Pražském hradě. Podle Mileny Bravermanové je vyrobena z látky, která byla původně užita na zhotovení nejméně jednoho světského roucha, patrně kabátce zdobeného drobnými prostřihovanými oblouky.²⁶⁵

²⁶² Více k tomuto tématu v článku: Beatrix Nutz, „Ich brauch Hadern zu meiner Muel“, Von Altschneidern, Lumpensammlern und Papiermachern – Wiederverwendung und Wiederverwertung von Textilien, in: Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Wien 2016, s. 25–34.

²⁶³ Více viz: Milena Zeminová, *Význam textilního umění v pražských památkách*, in: Staletá Praha XII., Praha 1982, s. 104.

²⁶⁴ F. Mareš (ed.), *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, s. 48.

²⁶⁵ M. Bravermanová, *Pohřební roucha Ladislava Pohrobka*, s. 421.

5 Oděv

Oděv lze dělit na spodní, kam patří například hace, košile a košilky, základní ženský zastoupený sukněmi, mužský, kam zase patří především suknice a kabátce. Poslední je potom svrchní šat,²⁶⁶ jako sukně choděcí, pláště a šuby. Dále pro snadnější orientaci do této kategorie také budou řazeny pokrývky hlavy, nohavice a punčochy. Botami a oděvními doplňky se potom budou zabývat následující kapitoly.

Oděv byl ve středověku chápán jako jednoznačný způsob reprezentace jeho majitele, a proto byl také kladen velký důraz na to, aby jeho nákladnost odpovídala sociálnímu postavení jeho majitele. Skvěle to může ilustrovat názor pocházející sice z o něco mladší doby, než si vytyčuje tato práce, ale mentalitou naprosto odpovídající sledovanému období první poloviny 15. století. Pavel Žid se v teoreticky koncipovaném díle *Spravovna*, které dokončil v roce svého skonu léta 1471, velice podrobně zabývá tím, jaký konkrétní kus oděvu přísluší jednotlivým sociálním skupinám žijícím v Českém království. Králi Jiřímu z Poděbrad tak radí: „...aby všichni v rúše vedle stavu svého chodili, žádný, aby nepřevyšoval v rúše stavu svého, duchovní řád všecken má rúcho své, kterak biskupi, kterak doctoři, mistři, kněží prostí. I světský řád král v zlatohlavě přestkvělem a na hlavu co ráčí vedle času. Ale položil jsem v mých knihách velikých, vždy mieti korunu perlovú na hlavě. Ale nesenie meče svćeného před ním, tj. dosti o šlechtění jeho knížata v zlatohlavech, ne tak stkvělých a v hýřiviech. Páni žádni mieru v zlatohlavích aby nechodili než v čistých sukních, v šubách s podšitím sobolovým, s kunami, s hranostaji, by pak rytieř byl, muože jinak zlato nésti a halzi zlatú. Šarlat, perniš a jiné sukno, na hlavě čepičku neb čepici sobolovú, čistú, kuní, hranostajovú, běliznovú, etc. Panoše v šubě černé, neb které koli barvy v sukních poctivých každé barvy krom šarlatu a v čepici liščí, jehněčí, v klobúku poctivým ne v kyvieři v kukle etc. Chasa obecni již chytila se jest čepcuov ženských děravých na hlavu. Tj. ohyzda před pánem Bohem i před lidmi. Měl by také ten vzieti šlojiř, pentlík k tomu bez hanz choditi, neb to záleží na ten čepec. Druzí sobě kápě vzdělali na pohanění řádu mnižského, druzí cípy bez kukel, ale to může trpěno býti, jakž kukly za zábuorov nastaly bez cípuov, a nyní cípové bez kukel, tak všecká nepravost vynikla, řád pomínul, druzí kadeře do pasuov, ti by měli s úplety choditi.“²⁶⁷

²⁶⁶ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 155.

²⁶⁷ Z. Tobolka (ed.), *M. Pavla Židka Spravovna*, Praha 1908, s. 41–42.

„aby žádný pán nevystřeloval se v rúše skvělejším, toho vždy ať jest bráněno, hledte a proměňujte se často v rúše stkvělém, vonném nade všecky.“²⁶⁸ Zabývá se také tím, co by měli nosit konšelé: „Rúcho konšeluov, vedle práv Justinianových, má býti sukně poctivá, drhá s kunami a kyvieř s kunami.“²⁶⁹

Pavel Židek ve Spravovně uvádí, že král: *„vždycky má mieti rúcho důstojnější než, kto, nebž zlatohlav jest pravé rúcho královské.“²⁷⁰*

Královským synům zase přísluší: *„...oděv poctivý, zlatohlavový, nebo jiný čistý a nad jiné dvořany čistčí, aby měl, střevíce bez špicón a jiné všecko bez dvornosti, viec lechčí dvořáky a blázniví se potvořují, neb to na sklěře a na bláznny viece slušie než na královy syny.“²⁷¹*

5.1 Spodní oděv

Spodní prádlo plnilo několik funkcí. Vzhledem k tomu, že se k zhotovení svrchního oděvu užívaly v převážné většině vlněné materiály, zabráňovalo bezprostřednímu odírání vlny o holou kůži, které by jinak vedlo k jejímu podráždění. Svrchní oděvy se také velice obtížně čistily, protože se ve středověku používalo mechanických prostředků k praní, které látku poškozovaly. Proto se také oděvy nemohly čistit příliš často. To znemožňovaly také ozdobné prvky, jako jsou například tkanice a prýmky, které se v některých případech před praním musely nejprve odpárat a potom opět zpět přišít. Praní spodního prádla, které se zhotovovalo převážně ze lnu, nebylo tolik obtížné. Absorbovalo pot, a pokud došlo k jeho znečištění, nebyly náklady na zhotovení dalšího kusu oděvu, který sloužil na převlečení, tolik nákladné, jako by tomu bylo u oděvu zhotoveného z vlny.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 25.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 29.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 7.

²⁷¹ Tamtéž, s. 40.

5.1.1 Košile

Základním kusem mužského spodního prádla byla košile, která se přibližně do 2. třetiny 14. století zapisovala jako *košule*,²⁷² latinsky *camisia*.²⁷³ Latinské *casulla*, které bývá často mylně označováno také za košili, je označení pro plášť s kapucí. Užíval se také původní slovanský název *rubáš* od slova *rub*, které někdy označovalo také jednoduchou plátěnou sukni. Dále pravděpodobně z germánštiny pocházející *čechel*,²⁷⁴ který Klaret nazývá latinsky *sudarium*.²⁷⁵

Výřez z deskového obrazu
Nesení kříže na Rajhradském
oltáři datovaném do let 1420–
1430.

O tom, že se jednalo převážně o oblečení intimní, které se nemělo prezentovat na veřejnosti, svědčí fakt, že se ve sledovaném období nevyskytuje její vyobrazení u lépe situovaných mužů. Nacházíme ji pouze u lidí fyzicky těžce pracujících na polích, nebo u těch, kteří se nějakým způsobem pohybují na okraji společnosti, jako jsou

Krumlovský sborník,
folio 342, datace
kolem roku 1420,
umístění Knihovna
Národního muzea
v Praze, signatura
IIB10.

kati nebo přímo osoby odsouzené ke stětí,²⁷⁶ umrlci a oběšenci. Případně se objevují u privátních scén zobrazujících spící, které nacházíme v *Krumlovském sborníku* s datací kolem roku 1420 (folio 66, 338, 340, 342, 343, 345). Osoby sociálně výše postavené nejsou nikdy zobrazovány v bílé spodní košili, i když se vyskytují na iluminacích spolu se zemědělci nebo řemeslníky oděnými pouze do košile.

Košile byly jednoduchého stříhu připomínajícího literu T. a dosahovaly buď nad kolena (tabulka 1. 2), nebo pod ně. (Tabulka 1. 1) Ramenní vsadky se v této době zhotovovaly ještě bez plisování. To je také známo z archeologického textilu z poloviny 15. století nalezeného na hradě Lengberg. Na území Čech se ale ještě neprosadilo a tento nálezný je zjevně projevem

²⁷² Změna byla způsobena změnou přehlásky u>j, která byla provedena v případě palatalizovaného předcházející souhlásky. Viz: Hana Marešová, *Základy historické mluvnice češtiny s texty k rozboru*, Olomouc 2008, s. 32.

²⁷³ Václav Flajšhans (ed.), *Klaret a jeho družina, sv. I., Slovníky veršované*, Praha 1926, f. 198va.

²⁷⁴ I. Němec, *Slova a dějiny*, s. 127.

²⁷⁵ Václav Flajšhans (ed.), *Klaret a jeho družina, sv. I., Slovníky veršované*, Praha 1926, f. 198va.

²⁷⁶ *Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy*. Brno, AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446, fol. 150r.

vlivu blízké Itálie a quattrocenta, které zde právě probíhalo.²⁷⁷ V Čechách se v první polovině patnáctého století objevuje plisování u rukávové manžety v *Krumlovském sborníku*, který je datován do roku 1420. Není zde ale jasně prokazatelné, zda se jedná jednoznačně o rukáv oděvu spodního či svrchního. A vyskytuje se následně opakovaně. (Tabulka 1. 3) Obdobně nacházíme také u rukávu košile GZ 0007 z dolu Goldzeche v Rakousku. Jeho datace je však zatím nepřesná a odhaduje se na období středověku až raného novověku.²⁷⁸

Košile mohla mít jednoduchý oválný výstřih, nebo také rozhalení na hrudi do tvaru V, které na sobě mají dva odsouzenci na scéně *Nesení kříže* na Rajhradském oltáři datovaném do let 1420–1430. Zde má také jeden ze zbrojnošů na sobě spodní košili s nabíraným rukávem s manžetou, který byl již popsán. Košile mohla mít také vsazený límec, jak vidíme na Svatojakubském oltáři, který pochází z doby po roce 1430.

Vcelku ojedinělé se také zdá vyobrazení v *Brněnské městské knize*, kde je na foliu 161v oběšenec oděn do košile s krátkým rukávem, která mu sahá těsně nad svázané lokty a dosahuje mu po kolena. Shodně krátké rukávy má odsouzenec na smrt, čekající až kat vykoná rozsudek stětím hlavy ve stejném sborníku na foliu 150r. Košili s krátkým rukávem má také na sobě sklenář na *Ilustraci k Mandevillově rukopisu* na foliu 16r.

Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy. Brno, AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446, folio 161v.

5.1.2 Hace

Druhým základním dílem mužského spodního oděvu byly pánské spodky, dnes spíše známé pod archaičtějším a všeobecně více užívaným názvem *hace*, které se před ztrátou jotace ve 14. století vyslovovaly *hácě*²⁷⁹ a můžeme je najít v zápisech i jako *hacze*,²⁸⁰

²⁷⁷ Viz: B. Nutz – H. Stadler, *How to pleat a shirt in the 15th century*, Copenhagen 2012, s. 79–91.

²⁷⁸ B. Nutz, *Mining for Textiles – Textiles for Mining. Preliminary Report on Textiles from Gold Mining Sites in Austria*, Budapešť 2015, s. 33, 36.

²⁷⁹ Hácě je starší tvar před proběhnutím ztráty jotace ě>e ve 14. století. Viz: H. Marešová, *Základy historické mluvnice češtiny s texty k rozboru*, Olomouc 2008, s. 32.

²⁸⁰ M. Šimša, *Spodky – málo známá součást mužského oděvu českého středověku*, Brno 2009, s. 109. Další varianta etymologického výkladu viz: I. Němec, *Slova a dějiny*, s. 128. *Hacze* <cz>c, je podoba zápisu pro c mladšího spřežkového pravopisu. Více viz: Jana Pleskalová, *Stará čeština pro nefilology*, Brno 2003.

staročesky *rúšce*,²⁸¹ latinsky *bragas*²⁸² či *bracca*.²⁸³ Ve starší době dosahovaly až do oblasti kolen, případně pod ně. Martin Šimša zastává názor, že *hace* nebyly primárně oděvem spodním, ale minimálně od 14. století se pro jeho označení začíná tento název používat²⁸⁴ a v 16. století jako oděvní součástka zaniká a nadále se tak označoval pouze oděv nošený do lázně.²⁸⁵ Stříhově delší *hacě* či *femoralia* postupně mizí a od poloviny 15. století se již s nimi nesetkáváme.²⁸⁶

Později byly spodky v písemných pramenech uváděny spíše v novém latinském novotvaru jako *femoralia*,²⁸⁷ doslovně překládaném jako *nábedrnie*.²⁸⁸ Takto je také nazývá Vavřinec z Březové ve své kronice, při popisu bitvy pod Vyšehradem. Po ní měli být padlí rytíři vysvléknuti ze zbroje, až byli obnaženi pouze ve spodkách: „... *baronibus et militibus sunt velut porci crudeliter interempti et statim omnibus armis et vestibus usque femoralia denudaci*.“²⁸⁹ *Femorale* ale překládá Klaret jako bílé rúcho.²⁹⁰

Na zhotovení spodků se užívalo tenkého lněného plátna, jak dokládá *Bible kladrubská* z roku 1471: „*Učiníš i rúšce lněné, aby přikryly mrzkosti tvé od ledví až po bedr*.“²⁹¹

Věra Trkovská ve své studii poprvé rozlišila jednotlivé typy spodků a mezi nimi uvádí terminologicky nový tvar *spodky plavkového stříhu*.²⁹² Tento název se ale zdá poněkud zavádějící. Příhodnější se vzhledem k dnešnímu stavu módy zdá *stříh typu přesýpací hodiny*, který užívá Beatrix Nutz.²⁹³ Obě studie se ale shodují, že byl tento typ spodků nejprve nošen muži pocházejícími z vyšších společenských kruhů,²⁹⁴ což patrně souvisí se zvyšující se mírou zúžení nohavic.

V této souvislosti se ovšem musíme zamyslet i nad tím, jak mohly být nohavice v této době přichyceny. U starších typů

Starý zákon český datovaný do roku 1440 folio 209r zobrazující oběšence. Praha, NK (XVII A 34).

²⁸¹ M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 34.

²⁸² Tamtéž, s. 34.

²⁸³ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, Praha 1928, s. 273.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 35.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 36.

²⁸⁶ V. Trkovská, *Příspěvek ke studiu lidového oděvu ve středověku*, Praha 1982, s. 108.

²⁸⁷ Podrobněji se pojmem *femoralibus* zabýval M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 34.

²⁸⁸ M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 35.

²⁸⁹ J. Emler (ed.), *Husitská kronika Vavřince z Březové*, FRB V., s. 441.

²⁹⁰ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 433.

²⁹¹ Jaroslava Pečirková (ed.), *Bible kladrubská, Pentateuch*, Národní knihovna České republiky sign. XVII A 29. 1471, kapitola 28.

²⁹² V. Trkovská, *Příspěvek ke studiu lidového oděvu ve středověku*, s. 108.

²⁹³ Beatrix Nutz – Harald Stadler, *Gebrauchsgegenstand und Smbol, Die Unterhose (Bruoch) aus der Gewölbezwickelfüllung von Schloss Lengberg, Osttirol*, in: *Neue Alte Sachlichkeit, Studienbuch Materialität des Mittelalters*, Ostfildern 2015, s. 226.

²⁹⁴ V. Trkovská, *Příspěvek ke studiu lidového oděvu ve středověku*, s. 109.

spodků se totiž přivazovaly přímo na tkanici, která je přidržovala v pase, což není u některých typů stříhů přesýpacích hodin možné, protože v pase drží na uzlíku, kterým jsou na boku jejich díly svázány. S jejich rozšířením se tak muselo více uplatnit nošení hacního pásu, nazývaného *hacník*²⁹⁵ a zároveň i systém uchycení nohavic přímo ke kabátci, se kterým se již běžně setkáváme ve druhé polovině patnáctého století u dubletů.

Výřez ukřižovaného odsouzence na scéně Ukřižování na Rajhradském oltáři datovaném do let 1420–1430.

Tento typ spodek se v průběhu první poloviny patnáctého století ve střední Evropě postupně rozšířil i mezi sociálně nižší vrstvy obyvatelstva. S jejich vyobrazením se setkáváme v sousedním Rakousku v triptychu *Umučení svatého Šebestiána* z let 1420–1430. Stěžejní je zde také barva spodků, které jsou jednoznačně tmavě modré. Zelené spodky jsou na malbě *Utrpení svatého Jiří* z roku 1480, dnes umístěném v Zemském muzeu Korutany s inventárním číslem K27.

A stejně tak na obraze *Ukřižování* z roku 1496,

Spodky stříhu přesýpací hodiny nalezené při archeologickém průzkumu na hradě Lengberg s datací do let 1440–1485.

Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy. Brno, AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446, folio 150r.

Klosterneuburgu. V Čechách se se spodky stříhu přesýpacích hodin setkáváme v borduře *Starého zákona českého* z roku 1440 folio 209r u oběšence. U deskové malby je to potom ukřižovaný odsouzenec na scéně *Ukřižování* Rajhradského oltáře datovaného do let 1420–1430, který má na sobě spodky světle modré barvy. Nálezově jsou spodky stříhu přesýpací hodiny doloženy z tyrolského zámku Lengberg s datací do let 1440–1485.²⁹⁶ Ty byly vyhodnoceny jako původně bílé.

²⁹⁵ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 273.

²⁹⁶ B. Nutz, *Des braies et soutiens-gorge au XV siècle*, s. 23.

Další typ spodků vycházel z archaičtějších *hací*, které byly postupně zkracovány a stávaly se také čím dál tím více upnutějšími. Nacházíme je na iluminaci zobrazující kata

Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy. Brno, AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446, Ff. 209r.

v *Brněnské městské knize*, zde jsou také vyobrazeni dva bojující muži,²⁹⁷ přičemž jeden z nich má na sobě patrně modré *femoralie*. Ve sledovaném období se totiž zcela jasně neobjevují kalhoty, ani spojené nohavice, takže se nemůže jednat o jiný kus oděvu. Že je to skutečně barevné spodní prádlo, by také podporovalo rozšíření barevných spodků stříhu typu přesýpací hodiny.

Spodky se stejně jako košile nosily skrytě a pro výše sociálně postaveného člověka by bylo nevhodné je ukazovat na veřejnosti. Většinou jsou jakýmsi atributem dělníků na vinici,²⁹⁸ dále se s nimi stejně jako u košile setkáváme u odsouzených, popravovaných, nebo je mají zemědělci vyobrazení při pracích typických pro parné letní měsíce, případně koupající se lidé v lázních. Byly tak naprosto běžným každodenně nošeným kusem oblečení. Pokud by snad ale někdo řekl o druhém, že chodí bez *hací*,²⁹⁹ bylo to bráno jako hrubá urážka.

Beatrix Nutz připisuje nošení mužských spodků symbolice mužské nadvlády nad ženou a opírá se o vyobrazení *Bitvy o pohlaví*, dnes by se dalo říct „*boje o kalhoty*“. Ženy jsou podle ní na středověkých obrazových pramenech zobrazovány ve spodním prádle ve chvílích, kdy jsou vnímány pejorativně či alegoricky a vykonávají něco, co jim nepřísluší, a snaží se tak pokořit svého muže. Spodky jsou tak chápány pouze jako oděv vzpurných žen, které se snaží podkopat mužovou autoritu a samy se chopit moci.³⁰⁰

²⁹⁷ *Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy*. Brno, AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446, Ff. 209r.

²⁹⁸ M. Šimša, *Spodky*, s. 116.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 120.

³⁰⁰ Viz: B. Nutz – H. Stadler, *Gebrauchsgegenstand und Symbol, Die Unterhose (Bruch) aus der Gewölbezwickelfüllung von Schloss Lengberg, Osttirol, Ostfildern 2015*, s. 244–246.

5.1.3 Košilka a femoralia u žen

Ve srovnání s mužskými kusy spodního oděvu je dokladů o jeho podobě u žen podstatně méně. (Tabulka 1.4) Ženy nosily pod svrchní šaty jednoduché dlouhé košilky na ramínka. Setkáváme se s nimi nejčastěji na iluminacích zobrazujících lazebnice, které je dokonce nosily jako pracovní oděv a vyobrazeny v nich jsou také pracující ženy. Dále je nalezneme také na intimních scénách zobrazujících interiéry ložnice.

Jeden z nejstarších archeologických nálezů ženské košilky, která se francouzsky nazývala *chemise*, je ze 14. století z hradu

Košilka ze 14. století, nalezen na hradě Ranis, Německo, History of costume, C. Kohler.

Das Braunschweiger Skizzenbuch, Herzog Anton Ulrich – Museum, Kupferstichkabinett, Braunschweig, datace mezi léta 1380–1420.

Ranis v Německu.³⁰¹ Jedná se o jednoduchý střih o dvou dílech. Košilku obdobného střihu má na sobě patrně Eva na iluminaci v *Krumlovském sborníku* strana 6.

Dalším typem je košilka, která se skládá ze tří dílů. První dva tvoří v podstatě přední a zadní díl živůtku, který je pod řadry přestřižený a je do něj vsazená látka, která tvoří sklady. Zachycená je na dřevěné polychromované soše z roku 1360.³⁰² V podstatě s totožným typem střihu se setkáváme v *Das Braunschweiger Skizzenbuch* datované mezi léta 1380–1420 a u vyobrazení ženy točící na hrnčířském kruhu³⁰³ na hrací kartě z druhé poloviny 15. století.³⁰⁴ Jak můžeme vidět na těchto příkladech z okolních německých zemí, konstrukce střihu zůstala v podstatě totožná od druhé poloviny čtrnáctého století minimálně do konce století patnáctého.

³⁰¹ Carl Köhler, *History of costume*, New York 1930, s. 177.

³⁰² Umístěná je v Münster zum Heiligen Kreuz, Schwäbisch Gmünd.

³⁰³ Hofämterpiel, Kunsthistorisches Museum, Vienna.

³⁰⁴ Friedrich von Schwaben, origin: Stuttgart, Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. Germ. 345, f 247r, c. 1470.

Typově příbuzné je pozdější *opleči* či *košile vopleční*, které se objevuje na přelomu 16. a 17. století. „... Plnila funkci spodního živůtku a oblékala se pod rukávce. Zpevňovala ňadra a jejím pevným sešněrováním se dal zúžit pas.³⁰⁵

Dochovaný textilní fragment podobající se dnešní dirdl halence ze zámku Lengberg v Tyrolsku s detaily dokumentujícími užití textilní techniky.

Nález ze zámku Lengberg ve městě Nikolsdorf je také zajímavý díky dalším dochovaným kusům oděvů, které jsou velice podobné dnešním podprsenkám. Dva z textilních fragmentů končily patrně pod prsy a jsou podobné dnešním dirdl halenkám, třetí nález se více blíží dnešní podprsence, má dvě ramínka a

čtvrtý je nejvíce podobný těm, co se dnes nosí.³⁰⁶ Tři ze čtyř nalezených exemplářů měly na spodním lemu našitý pruh ozdobné krajky či spíše prýmku tkaného na prstech,³⁰⁷ který působil kromě ozdobného prvku i jako zpevnění okraje látky. Na prvním zmiňovaném fragmentu, který se zavazoval za krkem, najdeme kombinaci tří textilních technik, které se používaly k dekorativním účelům. Pletení jehlou (needle lace), sporang a pletení na prstech (fingerloop braided lace).

Dochovaný textilní fragment podobající se nejvíce dnešní podprsence ze zámku Lengberg v Tyrolsku s detaily dokumentujícími užití textilní techniky.

O tom, zda ženy ve

³⁰⁵ A. Nachmannová, *Mezi tradicí a módou*, s. 134.

³⁰⁶ B. Nutz, *Bras in the 15th Century? A Preliminary report*, Leidorf 2013, s. 223–224.

³⁰⁷ Více ke tkaní na prstech v článku: B. Nutz, *15th century fingerloop braids from Lengberg castle*, Talinn 2014, s. 116–134.

středověku také nosily spodky, panuje v současné době vcelku živá diskuze, kterou rozpoutal již mnohokrát zmiňovaný relativně nedávny nález souboru textilií z rakouského hradu Lengberg v Tyrolsku. Není totiž možné zcela jasně prokázat, zda spodky stříhu typu přesýpací hodiny skutečně patřily muži, nebo ženě. Zajímavý je ale fakt, že je máme pro české prostředí názvově doloženy k roku 1455 v *Klementinském slovníku*, jako jejich ženskou variantu *feminale*.³⁰⁸ V zahraničí se dámské spody začínají běžně objevovat v průběhu 16. století a to nejprve v Itálii.³⁰⁹

5.1.4 Závěr

Ve srovnání s jinými částmi oděvu není pro oděv spodní v 1. polovině 15. století tolik známých vyobrazení a jednoznačně převažují ty, zobrazující spodní oděv mužský. Muži nosili jako spodní oděv bílé košile stříhově typu T různých délek a typů rukávu. Dále rozlišujeme spodky několika typů, které byly nejčastěji bílé, ale setkáváme se i se spodky barevnými, například modrými či zelenými. V průběhu první poloviny 15. století se rozšiřují spodky typu přesýpací hodiny i mezi méně majetné skupiny obyvatelstva.

Ženy nosily jako spodní oděv jednoduché košilky, u kterých můžeme vysledovat několik typů stříhů, a archeologicky je v Rakousku doloženo několik typů spodního oděvu připomínající dnešní podprsenky. Zda ženy nosily stejně jako muži spodky je sporné a při dosavadním stavu bádání v této oblasti nemožné s určitostí konstatovat.

³⁰⁸ M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 35.

³⁰⁹ Viz: B. Nutz – H. Stadler, *Gebrauchsgegenstand und Symbol*, s. 247.

5.2 Základní oděv

Jako základní oděv označujeme vrstvu oblečení, kterou muži i ženy nosili na veřejnosti každodenně a po celý rok. U žen se jedná o šaty zvané také *sukně*, překládané do latiny jako *tunica*³¹⁰ u mužů potom o *suknice* a *kabátce*. Tato vrstva byla brána jako základní část oděvu a její odložení bylo u střední a vyšší sociální skupiny společnosti považováno za nedůstojné. Jenom ve spodním oděvu, tedy u mužů v košili či hacích a u žen v košilce, je možné se setkat pouze na vyobrazení odsouzenců, katů, žebráků, zemědělců pracujících na poli, případně privátních scén zobrazujících interiéry ložnice u nemocných, rodiček a zesnulých.

Podoba základního oděvu a jeho módní vývoj v průběhu husitských válek je velice komplikovanou problematikou, která musí být vykládána v komplexních souvislostech. Proklamovaný asketický způsob života radikálních husitských skupin, se kterým se dle Ludmily Kybalové pojila střídmost v odívání³¹¹ je až příliš zjednodušující. O tom, že po opadnutí prvotního radikalismu na počátku husitských válek, bylo v rámci radikální táborské obce respektováno dělení na sociální vrstvy, svědčí, jak dokládá František Šmahel, *Žižkův vojenský řád*. V něm sice ještě k rovnosti víry přistupuje rovnost v plnění kázeňských pravidel, avšak na druhé straně se tu již plně respektuje předrevoluční nerovnost vyplývající z různosti stavovské i profesionální.³¹² Sociální postavení bylo ve středověku úzce provázáno i s oděvní reprezentací, která se v takovém případě nutně musela projevit i zde. Táborští hejtmani a zástupci jednotlivých obcí tak rozhodně nemohli nosit prostý rozedraný oděv, i oni museli demonstrovat svoji výlučnost v rámci obce. Střídmost v odívání by se tak spíše projevila v omezení ozdobných prvků, jako jsou prýmky, ozdobné tkanice, výšivky, drahé látky a kožešiny. Přesto i nadále musela tato vrstva nosit oděv stříhově přiměřený jejímu postavení, byť zbavený některých ozdobných prvků, jako jsou výšivky a ozdobné zapínání.

Nejchudší vrstvy mohly proklamovat módní asketismus a dle kroniky Vavřince z Březové tak skutečně činily.³¹³ Paradoxní ale na celé situaci je, že s největší pravděpodobností ti táborité, kteří řádili v pražských ulicích a brojili proti módním výstřelkům městského obyvatelstva, by se sami s největší pravděpodobností řadili do skupiny společnosti, která by v době, která by nebyla vymknutá z kloubů, stejně z materiálních důvodů nosila prostý šat příslušející jejímu stavu. O to bizarnější se jeví fakt, že právě pouze v tomto období se mohly chudší vrstvy obyvatelstva dostat k tak nákladným látkám, jako je

³¹⁰ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 460.

³¹¹ L. Kybalová, *Dějiny odívání*, s. 144.

³¹² František Šmahel, *Husitské Čechy*, Struktury, procesy, ideje, Praha 2001, s. 152.

³¹³ J. Emler (ed.), *Husitská kronika Vavřince z Březové*, s. 371.

brokát a lampas, ze kterých se zhotovovala luxusní církevní roucha. Jednalo se o kořist z vyrabovaných klášterů a kostelů. Církevní roucha byla rozpárána a látka z nich potom sekundárně použita na zhotovení suknic a kabátců. Což demonstruje příklad z *Popravčí knihy pánů z Rožmberka*. Jan Lapka z Vavic se v Prachaticích věnoval půl roku přešívání církevních rouch na světské kabátce: „...*Václav Lapka z Vavic vyznal na mukách, že byl v Prachaticích snad puol léta, a tu jim šil kabátce z ornátov etc.*”³¹⁴ Výskyt tohoto jevu byl sice podmíněn omezeným počtem církevních rouch, ze kterých mohla být luxusní látka druhotně užita, ale demonstruje fakt, že se ani radikální husité, kteří údajně zatracovali módní výstřelky, z praktických důvodů neostýchali odít do luxusních a módních látek.

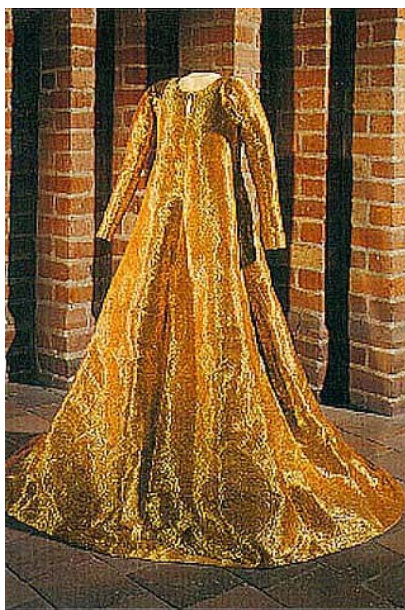
Jiná situace potom panovala v prostřední větších měst, kde struktury zůstaly po celou dobu husitských válek zachovány a spolu s nimi i oděvní zvyky, které se pojily s nutností vyšších vrstev obyvatelstva reprezentovat své sociální postavení prostřednictvím oděvu.

Pokud bychom chtěli určit, které barvy byly oblíbenější, nemůžeme posuzovat podle vyobrazení, jejichž vzory či předlohy umělci běžně přejímali. Týká se to především vyobrazení Panny Marie, která bývá na obrazu adorace převážně vymalována v modrých vypasovaných šatech s dlouhými upnutými rukávy. Jedná se o malířský vzor, který byl přejímán. Nelze tak tedy například tvrdit, že by byly modré šaty v zásadní oblibě ve sledovaném období.

Tento příklad ilustruje, že co se oblíby barev týče, nelze plošně uplatňovat metodu seriace. Je to možné pouze u vybraných reprezentačních vzorků, které nepřejímají tradiční schéma vyobrazení. Vhodné tak jsou především žánrové scény, kterých je ale pro sledované období poskrovnu. Další možností by potom byla analýza užitých barviv na dochovaných archeologických textiliích. Dochovaných textilií, které byly tomuto zkoumání podrobeny, ale není dostatečné množství, aby se v tomto ohledu mohly činit nějaké relevantní závěry.

³¹⁴ F. Mareš (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, s. 48.

5.2.1 Dámský základní oděv

Zlaté brokátové šaty královny Markéty, dnes uložené v Uppsale. Zdroj: *Morgans Lists*, 29. 3. 2017, <http://morgana249.blogspot.cz/2014/09/60-examples-of-real-medieval-clothing.html>.

nalezeného v Uvdalu datovaného do druhé poloviny 14. století.³¹⁶ Šaty v první polovině 15. století tak měly stříhové díly trupu řešeny v celku a vypasování se docílovalo užitím jejich několika dílů. Tento typ stříhu je archeologicky doložený například u zlatých brokátových šatů Markéty královny dánské, švédské a norské, která zemřela v roce 1412. Dnes jsou uloženy v Uppsale. Setkáváme se s ním také u šatů pocházejících z Herjolfsnes č. 38, dále u deskového obrazu *Madony Doudlebské* datovaného kolem roku 1420.

Základním kusem ženského oděvu byla *sukně* či *šaty* a jeho stříhová variabilita je ve srovnání s mužským oděvem výrazně menší. Nejrozšířenějším typem byly po celou první polovinu patnáctého století vypasované šaty bez zapínání s upnutými dlouhými rukávy. (Tabulka 2. 1) Na rozdíl od 14. století se sukně stříhově neoddělovala od živůtku, jako to můžeme spatřit na fragmentu pohřebního oděvu přisuzovaného Anně Falcké z královské hrobky v katedrále sv. Víta, který je naopak konstruován tak, že šaty byly v partii boků přestřiženy a sukně nasazena zvlášť³¹⁵ a je řazen do druhé poloviny 14. století. Podobně je řešen stříh oděvu

Zadní díl deskového obrazu *Madony Doudlebské* datovaného do roku 1420.

³¹⁵ M. Bravermanová – B. Leppid – V. Otavská, *Fragment pohřebních šatů a závoj, tzv. kruseler z rakve českých královen z královské hrobky v katedrále sv. Víta*, Brno 2011, s. 601.

³¹⁶ V. Pilná, *Vývoj stříhu a technologie užívané při výrobě oděvů na sklonku středověku a počátku raného novověku*, Praha 2016, s. 46.

Délkou šaty obvykle dosahovaly země či kotníků, ženy pracující na poli si je obvykle podkasávaly, aby si je neušpinily, nebo nepřišlápaly. S velice krátkými šaty do půli lýtek se setkáváme pouze u ženy s poutnickou holí, která je na cestě po

Madony ze Zadní Lhoty u Těchlovic, datum jejího vzniku je uváděn po roce 1400.

boku svého muže v *Bibli Filipa z Padeřova* folio 183.

Ve srovnání s obdobím konce 14. století se výstřihy o poznání zmenšují, jak lze snadno pozorovat při srovnání

Krumlovského sborníku pocházejícího z roku 1420 s *Bibli Václava IV.* řazenou do let 1390–1400.

Nejčastěji se vyskytuje oválný výstřih a varianta do tvaru V je spíše ojedinělá.³¹⁷ Jeho podobu dobře ilustruje socha *Madony ze Zadní Lhoty* u Těchlovic, datum jejího vzniku je uváděn po roce 1400.³¹⁸ Se zcela

Illuminace na foliu 183 v Bibli Filipa z Padeřova, Vídeň, ÖNB (cod. 1175), datováno 1432–1435.

ojedinělým hranatým výstřihem se setkáváme v *Bibli boskovské* folio 522r, kde má žena na sobě i vzácnější typ šatů s pytlovými (převislými) rukávy. (Tabulky 2. 3, 2. 4)

Bible boskovská folio 522r. Olomouc SVK (M III-3), kolem roku 1420.

Detail šatů v Bibli olomoucké folio 247v. Olomouc, SVK (M III/1), před rokem 1417.

Neobvyklé je vyobrazení v *Bibli olomoucké* folio 247v. Zde má žena na sobě svrchní vypasované modré šaty s upnutými rukávy, které jsou podkasány, a zpod nich vyčuhují zelené šaty. Může se jednat o další vrstvu základního oděvu, ale také o spodní barevný šat. Spodní oděv se ale nosil převážně bílé barvy, což nemusí být pravidlem, jak ukáže jedna z následujících skupin šatů.

Dalším nejrozšířenějším typem oděvu jsou šaty s dlouhými upnutými rukávy, které byly v pase volnější a po sepnutí opaskem tak

³¹⁷ V tomto ohledu je velice přínosný příspěvek Antonína Tkadlece: *Umění a oděv, oděv a umění, Příspěvek k diskusi o soše Madony z kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci*, in.: Alena Nachtmannová – Olga Klapetková (ed.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*, Praha 2016, s. 30–39.

³¹⁸ A. Tkadlec, *Umění a oděv, oděv a umění, Příspěvek k diskusi o soše Madony z kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci*, Praha 2016, s. 34.

jejich látka tvořila dramaticky zřasené záhyby. (Tabulka 2. 2)

Efektivnějšího vypasování šatů, které mělo zdůrazňovat těsnou siluetu těla, se docílovalo přidáním spínání, které umožňovalo, aby se do těsných šatů vůbec dalo obléct. Základním a zcela jednoznačně nejrozšířenějším typem bylo šněrování, které začínalo u výstřihu a končilo v oblasti pasu. S ním se sice setkáváme poměrně hojně v Krumlovském sborníku, ale v jiných pramenech není rozšířeno. Vzhledem k tomu, že je doložitelné pro druhou polovinu 14. století a druhou polovinu 15. století, dá se předpokládat, že se tento typ spínání udržel i v první polovině 15. století. Z archeologických nálezů v okolních zemích je také doloženo užití háčků.

Háčky a oka různých velikostí nalezené v Kemptenu, Allgäu-Museum. 15. - 16. století.

Absolutní raritou je potom vyobrazení zapínání šatů na knoflíky u jedné z Lottových dcer v *Bibli olomoucké* folio 8r. Jedná se patrně o historismus. Tento typ oděvu zvaný *surcotte* byl velice módní v druhé polovině 14. století a setkáváme se s ním ještě v *Bibli Václava IV.* datované někdy k roku 1390. Na žádných jiných vyobrazeních z první poloviny 15. století ale není zachyceno. Lotova dcera má navíc šaty bohatě zdobené horizontálně položenou vlnovkou, její sestra potom horizontálně položenými linkami, které jsou kladeny těsně k sobě po dvou, a potom následuje rozestup. Látky tak mohly být s ozdobnými linkami už utkány, jako to vidíme na fragmentu vzorované hedvábné

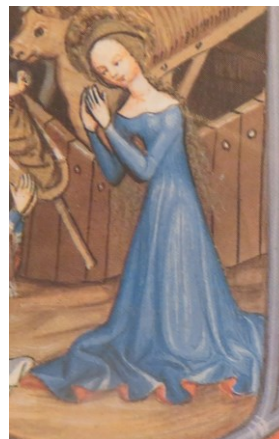

Bible olomoucká, folio 8r,
Olomouc, SVK (M III/1), před
1417.

tkaniny 1_V31_278 z centra Prahy,³¹⁹ případně potištěny, nebo mohl být vzor vyšíit na hotové šaty. Obě dívky mají také ozdobně obšity lemy výstřihu a spodní lemy šatů. Obdobně má vlnovkou zdobené šaty žena na foliu 116r a na foliu 234v, kde je vyobrazena Judith v hnědých žlutými vlnovkami zdobených šatech s nezvykle velkým výstřihem.

Běžně se setkáváme také s tím, že jsou šaty podšité látkou kontrastní barvy, jako v *Missale Ulrici de Krumlov* z roku 1423, kde má na sobě Madona jednoduché tmavě modré šaty, podšité látkou růžové barvy, která byla v kombinaci s tmavě modrou velice oblíbená.

Na začátku patnáctého století se potom objevuje nový typ oděvu s přepadlými pytlovitými rukávy, který mohl být nošen v kombinaci se spodními šaty kontrastní barvy s nabíranými rukávy

Detail podšívky šatů v kontrastní barvě. Missale Ulrici de Krumlov, Brno AMB (Jakubská K. č. 7), datováno 1423.

Detail z Bible Filipa z Padeřova, folio 231, Vídeň, ÖNB (cod. 1175), datováno 1432–1435.

v zápěstí zakončenými manžetou. Nacházíme jej v *Krumlovském sborníku* na foliu 49, dále v *Bibli Filipa z Padeřova* z let 1432–1435, kde jsou rukávy v oblasti zápěstí lemovány bílou

kožešinou. Někdy je otvor pro ruce užší a někdy širší jako v případě folia 366. Na foliu 187 a 231 jsou vyobrazeny obdobné modré šaty, které mají u krku lemování z bílé kožešiny.

S dalším módním výstřelkem se setkáváme u marnivě oděné ženy v *Krumlovském sborníku* foliu 239. Na sobě má svrchní modré šaty, které mají vcelku upnutý výstřih, v pase jsou řasené, lemy mají obšité bílou kožešinou a jsou pošité kontrastní zelenou podšívkou. Dále mají široké *pachy*, což jsou nálevkovitě se rozšiřující dlouhé rukávy sahající přibližně do poloviny předloktí. Pod svrchními šaty vykukují zelené rukávy spodních šatů s manžetami v kontrastní zelené barvě. Obdobně je tomu také na foliu 254, které zobrazuje mladou módně oděnou dívku.

Výřez z iluminace na foliu 239 v Krumlovském sborníku, Praha, KNM (III B 10), kolem 1420.

³¹⁹ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi – Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 126.

Illuminace z folia 254 v Krumlovském sborníku Praha, KNM (III B 10), kolem 1420.

v *Tractatus de Ludo Scacorum* strana 54, pocházejícím z let 1430–1440. Spodní šaty s nabíranými rukávy s manžetou má také alegorické zobrazení církve objímající Krista v *Teologickém sborníku Musilově* z roku 1448 folio 12. V druhém dílu *Bible olomoucké* je na foliu 14v zobrazena královna ze Sáby ve hnědých zlatě vzorovaných šatech, které

Vyobrazení královny ze Sáby na foliu 460 v Bibli Filipa z Padeřova, Vídeň, ÖNB (cod. 1175), datováno 1432–1435.

torzovitost dochovaných textilií ale nelze přesně určit, ke kterému konkrétnímu typu oděvu patřily.

Z rozsáhlého souboru nálezů archeologických textilií z hradu Lengberg také pochází torzovitě dochovaná část dívčího živůtku, který je z nebarveného lnu, jeho hrany jsou lemovány červeným hedvábím a má podšívku šitou modrou nití,³²⁰ který dokládá, že se šaty

Pro již zmiňované nabírané rukávy, sepnuté v oblasti zápěstí manžetou, nacházíme ve sledovaném období celou řadu obrazových dokladů. Ne vždy je ale přesně jasné, zda se jedná o oděv spodní, nebo kombinaci dvou oděvů svrchních. Setkáváme se s nimi například v *Krumlovském sborníku* na foliu 236, 248 a 254, kde má přes ně žena plášť s rozstřížením pro ruce na bocích. Stejně tak u *Bible boskovské* folio 217v, kde má červené spodní šaty a přes ně oblečený modrý

plášť s rozstříhy. Tento typ rukávů nosili ale i muži, protože ho nacházíme i u krále zobrazeného

Detail iluminace z folia 217v Bible boskovské, Olomouc SVK (M III-3), kolem 1420.

mají malý ke krku upnutý výstřih a pytlovité rukávy.

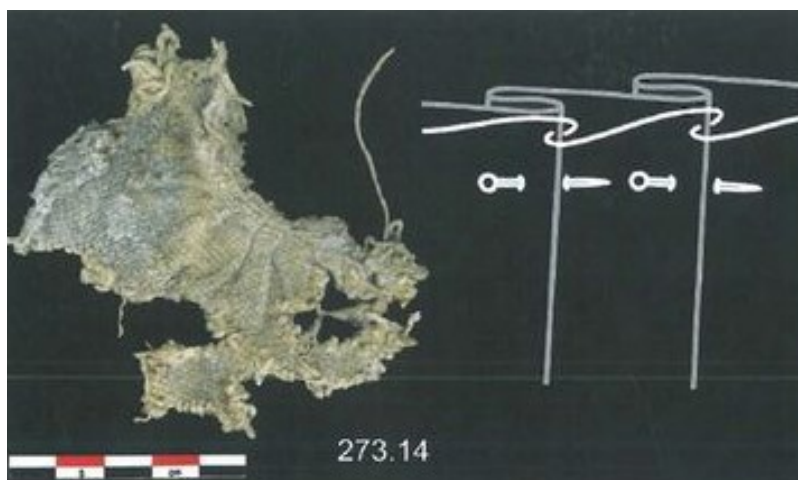
Obdobně je vyobrazena i žena v *Bibli Filipa z Padeřova* folio 460, kde má navíc zlatě vzorované rukávy lemovány hermelínovou kožešinou. Archeologicky tento typ rukávů dokládá nález v souboru archeologických textilií pocházející z hradu Lengberg v Tyrolsku datovaném do poloviny 15. století. S vrapováním, které je u nabíraných rukávů na iluminacích jasně patrné se také setkáváme v souboru pražských textilií například u fragmentů 10_V31_40, 10_V31_192 a 10_V31_232-234. Pro

³²⁰ B. Nutz – Ina Vanden Berghe, *The Hidden Colours of Lengberg Castle*, s. 58.

v této době mohly pošívát. Což potvrzuje písemný doklad z českého prostředí, kšaft Vaňky Maříkové z roku 1456, která vlastnila plátnem podšitou sukni.³²¹ Šaty také mohly být podšité například králičí kožešinou, jak se dozvídáme z poslední vůle ženy kováře Blažka, která zemřela roku 1459.³²²

Cena šatů se

v předhusitské době mohla pohybovat okolo třiceti kop a bylo zvykem, že je nechal muž ženě ušít po narození potomka. Pokud ale na rodinu dolehla finanční tíseň, mohla žena oděv zastavit, a získat tak potřebnou finanční hotovost, což bylo v městském prostředí, jak víme z písemných zmínek, běžnou praxí. Tyto cenné informace se dozvídáme z kázání Mistra Jana Husa v Betlémské kapli na konci roku 1410. „*Ženy se naučily a zvykly si, aby jim po narození každého syna koupil muž novou sukni a dal jim ušít nové šaty... A pak, když na ně dolehne nouze, běží do židů s velikou škodou...*“

Detail plisování fragmentu rukávu nalezeného na hradě Lengberg v Tyrolsku a postup jeho řasení při výrobě.

³²¹ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 67.

³²² Tamtéž, s. 67.

5.2.2 Mužský základní oděv

Jak již bylo naznačeno, problematika oděvního názvosloví ve středověku je značně komplikovaná, protože ne vždy je přesně jasné, o který konkrétní typ oděvu se jedná, a literární autoři v jejich popisu nejsou jednotní. Přesto se na základě kontextu dá odvodit, co měl spisovatel na mysli. Veršované skladba *Rozmlouvání člověka se smrtí* pocházející z období husitských válek tak ukazuje, že už v tomto období byly sukně a kabát chápány jako dva rozdílné typy oblečení.

„*Tuť já vás smrtelně raním.*

A všeho, což máte, zbavím.

Zbavím sukně i kabáta“³²³

Sukně se nazývala také *suknice*, *sukně oděvací*,³²⁴ z němčiny je přejatý její tvar *kytle*, *kytlíce*. Její výrobě se věnovali *kytléři*.³²⁵ V průběhu čtrnáctého století se na původně delší sukni objevuje zapínání a stává se tak oděvem svrchním.³²⁶ Zkrácením a vypasováním se z ní později vyvinul kabátec.³²⁷ Podle Zikmunda Wintra se tak stalo ve Francii a kolem poloviny čtrnáctého století za vlády Jana Lucemburského se jeho nošení rozšířilo i do Čech.³²⁸

Slovo *kabát* potom v průběhu 15. století nahradilo *sukni*, které se dále používalo pouze pro označení dámského kusu oblečení.³²⁹ *Kabát* původně znamenal část zbroje, teprve později se toto slovo ujalo i pro mužskou část oděvu.³³⁰ Proto se také paralelně užíval název *spalnieř*, který označoval zmiňovanou zbrojní součástku. Známy byl také pod názvem *popásní oděv*³³¹ francouzsky *pourpoint*, *doublet*, *jaque*, *jacke*, *rochet*, *roquette*, anglicky *rocket*, německy *jacke*, *schecke*, *rock* a *wams*.³³² Ve druhé polovině 14. století se začaly kabátce vycpávat v oblasti hrudi a ramen, aby tak zdůraznily tyto partie, ale po přelomu 14. a 15. století tato móda postupně mizí. Jejich výrobci se nazývali *kabátníci*.³³³

³²³ František Svejkovský (ed.), *Veršované skladby doby husitské*, Praha 1963, s. 60.

³²⁴ I. Němec – J. Horálek a kol., *Dědictví řeči*, Praha 1986, s. 109.

³²⁵ I. Němec (ed.), *Slova a dějiny*, s. 127.

³²⁶ V publikaci *Slova a dějiny* se uvádí, že k tomu došlo až ve století 15., podle ikonografických pramenů ale již o století dříve.

³²⁷ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 28.

³²⁸ Tamtéž, s. 28.

³²⁹ I. Němec (ed.), *Slova a dějiny*, s. 127.

³³⁰ Více k vývoji a původu slova viz: I. Němec (ed.), *Slova a dějiny*, s. 127–128.

³³¹ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 28.

³³² Tamtéž, s. 28.

³³³ I. Němec (ed.), *Slova a dějiny*, s. 128.

V průběhu 15. století se rozšířením dlouhé široké *sukně* vyvinul svrchní šat podobný dnešnímu svrchníku, postupně nahrazující *plášť*, který se nově začal nazývat *sukně choděcí*.³³⁴

5.2.2.1 Suknice

Suknice se podle Klaretova Bohemáře nazývala v latině *tunica*.³³⁵ Jednoduchá suknice s dlouhým rukávem sahající až po kotníky nohou je jejím nestarším vývojovým typem, se kterým se setkáváme již od raného středověku. (Tabulka 3. 1) Na iluminacích z 1. poloviny 15. století jsou v ní nejčastěji vyobrazovány starozákonní a novozákonní biblické postavy. Dále také historické postavy, jako je například Přemysl Oráč v *Cerroniho rukopisu* na foliu 6v z počátku 15. století. Jedná se tak o jasný historismus hlásící se k ustálenému zobrazovacímu kánonu. V prostém po kotníky sahajícím šedém rouše bývá také nejčastěji zobrazován Kristus.

Přemysl Oráč na foliu 6v v Cerroniho rukopis Pulkavovy Kroniky králů českých. Brno, MZA, Benedikt. Raj. (Hd 22 bis), začátek 15. století.

Výřez kajícího se muže na foliu 159v v Breviarium particulare seu Horarium. Praha NK (XIII H 2), datováno 1440–1449.

Jiná situace potom nastává u žánrových scén, které mají velice dobrou výpovědní hodnotu. Se suknicí tohoto typu se na nich setkáváme u králů, učenců a potom jako se součástí univerzitního oděvu u učitelů a studentů. V *Breviarium particulare seu Horarium* folio 137r z let 1440–1449 ji na sobě má kající se muž. V *Bibli boskovské* folio 159v se setkáváme s tím, že má tento typ oděvu rukávy v oblasti předloktí zúžené a značně upnuté. (Tabulka 3. 2)

V další vývojové fázi se suknice postupně zkracovala a v průběhu sledovaného období se můžeme setkat s tím, že je dlouhá pod kolena, po oblast kolen i nad kolena. Suknice dosahující pod kolena je hned po archaické dlouhé formě po kotníky druhou nejrozšířenější

³³⁴ I. Němec – J. Horálek a kol., *Dědictví řeči*, s. 109.

³³⁵ Václav Flajšhans (ed.), *Klaret a jeho družina, sv. II., Texty glosované*, Praha 1928, s. 14.

skupinou a nacházíme ji už poměrně často i na žánrových vyobrazeních. (Tabulka 3. 3) V *Krumlovském sborníku* z roku 1420 se na foliu 57 setkáváme se suknicí se zúženým rukávem v oblasti předloktí a také s variantou krátkého rukávu. V rámci zkoumaného materiálu ale analogický výskyt nenalezneme. (Tabulky 3. 5, 3. 6)

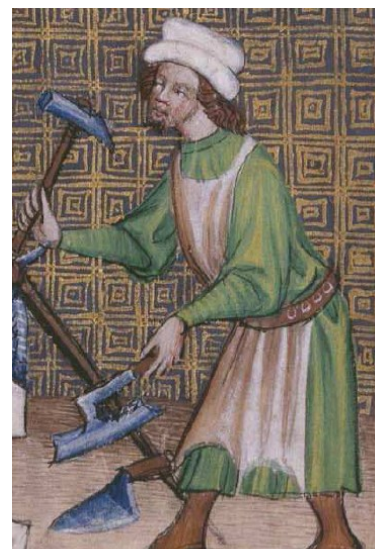
Výřez z iluminace na foliu 126r, Psalterium Hanussonis de Kolovrat. Praha NK (Osek 71), datováno 1438.

Suknice v délce dosahující po kolena (tabulka 3. 7) se v rámci zkoumaného materiálu vyskytuje napříč společností u dělníků, zemědělců jako v *Rurarium commodorum libri folium 168v*, dále u poutníků, písařů, konšelů, ale i králů. Na ilustracích k *Mandevillově cestopisu* a v *Krumlovském sborníku* ji nacházíme s krátkým rukávem jako na foliu 40. Mohla se vyskytovat také s krátkým zapínáním na tři až čtyři knoflíky u krku, jako v žaltáři Hanuše z Kolovrat *Psalterium Hanussonis folio 126r*.

Krátká suknice končící nad koleny je zastoupena méně a je spíše odkazem módního vývoje v druhé polovině 14. století, kdy bylo zkracování zejména u kabátců velice populární. Najdeme v ní spíše mladší, honosněji a módně oděné jedince. (Tabulka 3. 10)

Suknice mohla mít také ojediněle stojáček, jako v *Tractatus de Ludo Scacorum* strana 59 a strana 58, kde se navíc setkáváme s tím, že jsou rukávy horizontálně prošity od zápěstí po loket.

Výstřihy byly stejně jako u ženských šatů nejčastěji oválného tvaru, ojediněle se ale vyskytuje i do tvaru V, jako v brněnské *Knize městského práva Václava z Jihlavy* z roku 1446, kde má na sobě rychtář dlouhou suknicí s kožešinovým lemováním rukávů a spodního okraje roucha. Obdobný výstřih mají i suknice dvou odsouzenců vsazených do klády ve stejném rukopisu a písařský pomocník na folio 106v. Výstřih do tvaru V je také na iluminaci *Krumlovského sborníku* s. 29.

Detail stojáčku a horizontálně prošivaného rukávu.

Tractatus de ludo scaccorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid, 1430–1440.

Suknice s nabíraným rukávem na foliu 11v, Petrus Crescentius: Ruralium commodorum libri X. Praha, NK (VII C 8), kolem 1417.

V *Rurarium commodorum libri* (VII C 8) V. Černým datovaném kolem roku 1417³³⁶ folio 11va, které zobrazuje žánrový výjev práce v sadu, nacházíme poprvé u červené suknice sahající zhruba do půli lýtek nabírané rukávy se zcela jasně zřetelnou manžetou. Vzhledem k tomu, že se jedná o žánrový výjev, není předpoklad, že by se podřizoval kánonu tradičního vyobrazení. Původně byl tento rukopis K. Chytilém řazen do let 1420–1430,³³⁷ s čímž by více korespondoval výskyt tohoto typu rukávu, který se více rozšiřuje od přelomu třicátých a čtyřicátých let 15. století, tedy v době konce husitských válek, ale ojediněle se vyskytuje již od počátku století. (Tabulka 3. 4, 1. 3)

Suknice mohly mít vepředu rozstřih umožňující pohodlnější jízdu na koni, jako je běžné už v *Bibli Václava IV.* z konce 14. století. Ve sledovaném období je nacházíme v *Krumlovském sborníku* na straně 44 a v *Bibli*

Výřez z iluminace na foliu 280v, Bible boskovická (též Boskovská). Olomouc SVK (M III–3), kolem 1420.

boskovské folio 280v, kde je vyobrazen kníže v červené modře podšité suknicí.

Suknice mohly být také podšity různými druhy kožešin, jak dokladuje kšaft z roku 1455, podle kterého novoměstský hokynař nosíval šerou sukni podšitou zaječí kožešinou.³³⁸

³³⁶ K. Stejskal – P. Voit, *Iluminované rukopisy doby husitské*, s. 47.

³³⁷ Tamtéž, s. 47.

³³⁸ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 67.

5.2.2.2 Kabátec

Kabátce se objevují ve sledovaném období v ikonografických pramenech ve srovnání se suknicemi méně často. Jejich délka byla ale také proměnlivá a pohybovala se méně pod kolena (tabulky 4. 1, 4. 2, 4. 3) či zhruba po oblast kolen, (tabulky 4. 4, 4. 5, 4. 6, 4. 7, 4. 8, 4. 9) častěji se potom vyskytuje vypasovaný kabátec nad kolena s upnutými rukávy, jaký nalezneme v *Bibli olomoucké* folio 241. (Tabulka 4. 10) Ve srovnání s předchozím obdobím jsou ale kabátce o něco delší, což je zřejmé zejména při komparaci s iluminacemi z Bible Václava IV., oproti kterým působí jejich celkový střih více skromně a umírněně.

Spínání na knoflíky mohly mít po celé délce, nebo pouze do oblasti pasu. Objevují se jak stříhově volnější varianty, tak vypasované

Výřez muže v kabátci po kolena s knoflíkovým zapínáním na rukávech, ilustrace k cestopisu takzvaného Jana Mandevilly. Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420.

těsně obepínající trup, které převažují. Stejně tak mohly mít rukávy volnější, nebo mohly více obepínat pouze oblast předloktí. Nejčastěji se ale vyskytují úzké, přiléhavé, někdy opatřené knoflíčky, které vidíme na detailu *Ilustrace k Mandevillově rukopisu* na foliu 5v. Zde také nacházíme několik kabátců s pachy, jak se nazývaly cípy na loktech či latinsky *cornua in cubis*,³³⁹ jedná se ale o jev ojedinělý a vzhledem k povaze ilustrací patrně nerozšířený. Ilustrace mají totiž ukazovat exotické kraje a lidi, kteří je obývají. Reálný základ proto mohou mít pouze vyobrazení konkrétních Evropanů, jako je například Otto von Diemeringen či Mandevilla. Oděvy zde zobrazené se vyznačují tím, že jsou velice zdobené výšivkami, prostřihy u lemů, kabátce mají ozdobné ramenní vsadky. Pro jejich posuzování je tak nutná komparace s dalšími rukopisy obsahujícími figurální výzdobu. Je zde patrný ještě velice silný dozvuk módy devadesátých let 14. století, kterou velice dobře ilustrují iluminace Bible Václava IV.

Detail z iluminace na foliu 241, Bible olomoucká. Olomouc, SVK (M III/1), před 1417.

Spínání rukávů knoflíky, které mělo praktickou, ale i estetickou funkci a umožňovalo těsnější upnutí rukávu k ruce, máme doloženo především díky archeologickým nálezům dochovaných krejčovských prvků. V pražském souboru datovaném do 14. – 15. století je

³³⁹ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 45.

zachováno celkem 12 krejčovských detailů obsahujících knoflíkové dírky. Fragment N_R3_25 má okraj látky zpevněný našitou tkanicí tkanou na destičkách. U nálezu fragmentu rukávu z druhé poloviny 14. století z Londýna zase shledáváme, že je okraj, kam jsou obšity a prořezány dírky na knoflíky, z rubu i líce oděvu lemován jinou látkou, pravděpodobně pro jeho zpevnění. Knoflíky jsou přišity v přehybu druhého protilehlého kraje, nikoliv při svrchním kraji lemu rukávu, tak, jak se přišívají dnes.³⁴⁰

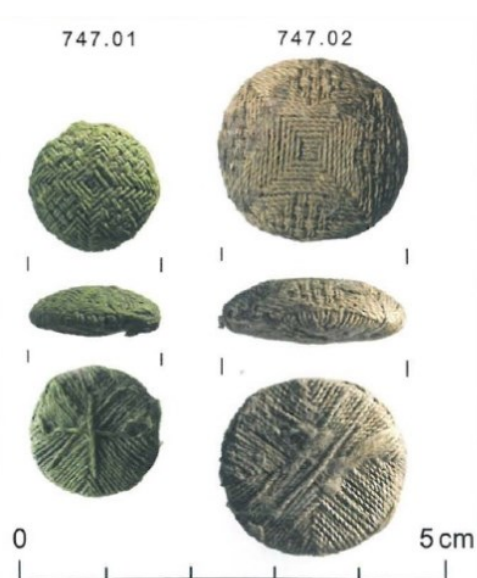
Knoflíky se mohly zhotovit ze stejné látky, jako byl oděv, jak vidíme na krejčovských prvcích z pražského a londýnského souboru. Se zcela ojedinělým nálezem 8 knoflíků, které jsou zatím datovány do 15. století, se setkáváme na hradu Lengberg v Tyrolsku. Mají dřevěný základ, který je opletený nití, která jej tak zcela pokrývá a tvoří různé ozdobné vzory. Z archeologických nálezů jsou také známy knoflíky cínové, bronzové a mosazné.³⁴¹

Někdy jsou rukávy v oblastí předloktí příčně prošité, což se vyskytuje jednak ve spisu *Tracatos de Ludo scacorum* a dále v *Krumlovském sborníku* folio 42 u Joaba, který má pod Houpelande s pytlými

Strana 639, Bible Filipa z Padeřova. Vídeň, ÖNB (cod. 1175), datováno 1432–1435.

rukávy právě takový rukáv. Tento typ prošívání se vyskytuje hojně u vypasovaných prošíváních kabátů v předchozí době, tento prvek tak mohl přežít z dob vlády Václava IV.

Pinterest, Academia, 21. 7. 2017, <<https://cz.pinterest.com/source/academia.edu/>>.

³⁴⁰ E. Crowfoot — F. Pritchard — K. Staniland, *Textiles and clothing*, s. 20.

³⁴¹ H. Březinová — D. Kohout — M. Bravermanová — V. Otavská — M. Selmi — Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 174.

Kabátce převažují s límcem, mohly být ale i bez něj s oválným výstřihem, který mohl být zpevněný lemem, jako na fragmentu zachovaného lemu a tkaniny oděvu z Londýna. Lem je tvořen na červeno nabarvenou hedvábnou látkou a prošit ve dvou řadách stehů.³⁴² Výstřih mohl být také stejně jako u suknice do tvaru V, vidíme ho v *Bibli Filipa z Padeřova* strana 639, kde je vyobrazen červený upnutý kabátec sahající po kolena, pod kterým je jasně patrná druhá modrá vrstva oděvu. Stejně tak je použit například ve *Starém zákonu českém* z roku 1440 na foliu 115r. Iva Magulová a Alena Křížová ve své studii *Iluminace Sbírký brněnského městského práva písaře Václava z Jihlavy jako pramen ke studiu dobového odívání* uvádí, že má biřic, který vykonává dozor nad dvěma odsouzenci, vyobrazený v iniciále D *Sbírký*

Biřic se dvěma odsouzenými, folio 2r, Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy. Brno, AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446.

Detail ozdobných trásní na straně 59, Trctatus de ludo scaccorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

brněnského městského práva na sobě: „...kabátec náročnějšiho střihu, pod ním červenou spodní košili...“³⁴³ Vzhledem k dobovému vrstvení oděvu, barvě zobrazeného límečku a knoflíků se zcela jasně nejedná o oděv spodní, nýbrž kabátec, který je oblečen pod svrchník s výstřihem do tvaru V. Obdobný totiž nacházíme u výše zmiňovaných vyobrazení a dále na iluminaci stejného sborníku folia 106v u pomocníka písaře.

Na iluminacích a obrazech z první poloviny patnáctého století se také můžeme setkat s pruhem trásní našitým v místě ramenního švu rukávu. Zpravidla se jedná o oděvy výše postavených mužů. Nalezneme je v *Tractatus de Ludo Scacorum* na straně 59. S obdobným vyobrazením se potom setkáváme u oděvu na fresce v Riffian v jižních Tyrolích na kryptoportrétu Zikmunda Lucemburského a jeho ženy Barbory z 30. let 15. století. Dále také u honosně oděného jezdce na ilustraci k *Mandevillově rukopisu* folio 9r.

³⁴² E. Crowfoot – F. Pritchard – K. Staniland, *Textiles and clothing*, s. 20.

³⁴³ A. Křížová – I. Magulová, *Iluminace sbírký brněnského městského práva písaře Václava z Jihlavy jako pramen ke studiu dobového odívání*, Brno 2011, s. 25.

Ozdobné prostřihování dolního lemu kabátce na straně 9 v *Tractatus de ludo scaccorum*. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

Kabátec mohl mít také spodní lem zakončený ozdobně prostřihovanými okraji, jako v *Tractatus de Ludo scaccorum* s datací do let 1330–1340, tedy konce husitských válek, kde se na straně 17 setkáváme, s jeho kombinací s třásněmi všitými v ramením švu rukávu. Dále se objevuje také na straně 9. Ozdobný vlnkový lem nacházíme také na žánrové iluminaci v *Rurarium commodorum libri* (VII C 8) z roku 1417 u lovce v šedém kabátci (možná suknici) fol. 154v, a u stavebníka tamtéž na foliu 168v, případně u lemu roucha v *Krumlovském sborníku* fol. 46. Z archeologického textilu máme obdobné prostřihy doloženy z pražských nálezů fragmentů textilií 50_B4_16, 26_A11E_33 a 26_A11E_397, které jsou shodné s okrajem svrchního roucha jednoho z konšelů v *Gelnhausenově kodexu* folio 21v. a opět i v *Krumlovském sborníku*

Prostřihované lemy tvarově shodné s pražskými nálezy na foliu 21v, Gelnhausenův kodex. Jihlava, SOkA Jihlava (17), 1400–1408.

folio 46 zobrazujícím až „hejskovsky“ oblečené katy bičující Krista.

U *Gelnhausenova rukopisu* je také na vyobrazení sokolníka folio 9r dobře patrný přechod z módy vypasovaných krátkých kabátců dvora Václava IV. k pytlovitým rukávům, které se postupně začínají vyskytovat zejména u svrchních *sukní choděcích*. Stejně tak je tomu u kombinace kabátce se spodní košilí s nabíranými rukávy s manžetou.

V *Brněnské právní knize* Václava z Jihlavy z roku 1446 je u postavy radního sedícího u stolu zády k malíři na foliu 29r jasně patrný šev vedoucí prostředkem zad k oblasti pasu, odkud začíná linie zřasení kabátce. Záda kabátce tak mohla být z jednoho, nebo ze dvou sešitých dílů. Zároveň je jasně patrné, že pod kabátcem má ještě další vrstvu oděvu a dokládá tak vrstvení základních a spodních oděvů.

5.2.2.3 Zástěra

Zástěry sice do této kategorie přímo nepatří, ale pro snadnější přehlednost budou uvedeny. Nejčastěji je najdeme u řemeslníků, jako v *Traktatus de Ludo Scacorum* datovaném do let 1430–1440 folio 59. Je z jednoho dílu, který sahá až na prsa a přetahuje se přes hlavu. Jednoduchou zástěru uvazovanou v pase má na sobě Kristus, omývající nohy v *Bibli boskovské* datované do 20. let 15. století.

Kristus omývající nohy v zástěře, Bible boskovická (též Boskovská). Olomouc SVK (M III–3), kolem 1420.

Řemeslník v zástěře na straně 59, Jacobus de Cessolis: *De moribus et de officiis nobilium super ludo scaccorum*. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

5.2.3 Závěr

Ve sledovaném období se u dámského základního oděvu vůbec nesetkáváme s krátkými rukávy, které byly jinak obvyklé v okolních německých zemích a ve Francii. Obdobně není známo vyobrazení zapínání úzkých rukávů na knoflíčky, jak ještě bylo běžné v předchozím století a které ještě nacházíme na iluminaci v rukopise *De natura libri* folio 33v, které je datováno do let 1375–1400. Běžně se už také nevyskytuje zapínání šatů vepředu na knoflíčky, běžnější už je jejich šněrování, ale nejčastěji se vyskytují šaty bez viditelného zapínání. Celkově je variabilita dámského oděvu ve srovnání s oděvem mužským menší. Nacházíme ale některé stejné oděvní prvky, jako jsou nabírané rukávy s manžetou v oblasti zápěstí a pytlovitě rukávy, které se objevují v průběhu první poloviny 15. století.

Podle Zikmunda Wintra v období husitských válek převažovaly v kšaftech, tedy posledních pořízeních, oděvy tmavé barvy³⁴⁴ Ve sledovaném období na iluminacích převažují barvy zelená, modrá a červená. Další barvy jsou zastoupeny přibližně stejně.

U oděvu mužského vyšly již v období před husitskými válkami z módy krátké prošívané kabátce, které byly tak oblíbené zejména na dvoře krále Václava IV. a jejich

³⁴⁴ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 66–67.

celková délka se ve srovnání s předchozím obdobím od začátku 15. století mírně prodlužuje, takže převažují kabátce délkou dosahující pod kolena a k oblasti kolen. Obdobně tomu je i u mužských suknic.

Děti jsou vyobrazovány ve stejném oblečení jako dospělí, jako například v *Krumlovském sborníku* folio 26.

5.3 Svrchní oděv

Svrchní oděv se nosil přes šat základní jako poslední vrstva oblečení. Chránil tak před nepřízní počasí, ale byl také využíván k reprezentačním účelům. Do této kategorie se řadí zejména nákladné varianty *sukně choděcí* z drahých látek zdobených výšivkami, kožešinami a prýmky či skvostné panovnické pláště zdobené hermelínem a dalšími drahými kožešinami, nebo výšivkami. Střihově byl z větší části svrchní šat shodný pro ženy i muže.

5.3.1 Sukně choděcí

Svrchní oděv ve světě známý jako *houppelande*,³⁴⁵ v Čechách potom spíš jako *sukně choděcí*,³⁴⁶ byl střihově značně proměnlivý.³⁴⁷ (Tabulky 5. 1, 5. 2, 5. 3, 5. 4, 5. 5, 5. 6, 5. 7, 5. 8) Lišily se zejména jeho ozdobné prvky, rukávy a výstřih, který mohl být klasického oválného tvaru, nebo tvaru V a mohl mít také větší či menší stojací límec. Sukně choděcí se buď přetahovaly přes hlavu, nebo mohly být ojedinele opatřeny zapínáním na knoflíky.³⁴⁸ Délka byla značně proměnlivá a pohybuje se v rozpětí od oblasti kolen³⁴⁹ až k zemi. Rukávy mohly být široké,³⁵⁰ opatřené *pachy*³⁵¹, nebo nejčastěji pytlovitého tvaru.³⁵² Střihově byla podobná šubám a mohla být také podšita kožešinou. Někdy bývá nepřesně označována jako plášť, a jak vidíme na četných iluminacích, mohla být také nošena jako samostatný oděv.³⁵³ Houppelande mohlo být zhotovováno ze vzácných bohatě vzorovaných látek, ale jak dokládá studie I. Magulové a A. Křížové, bylo v měšťanském prostředí dostatečně honosným

³⁴⁵ L. Kybalová, *Středověk*, s. 159.

³⁴⁶ M. Bravermanová – M. Lutovský, *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*, s. 216.

³⁴⁷ Tento termín také hojně používá ve svém díle Zikmund Winter: Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s.

51.

³⁴⁸ Viz příloha tabulka 5.4.

³⁴⁹ Viz příloha tabulky 5.1 a 5.2.

³⁵⁰ Viz příloha tabulka 5.6.

³⁵¹ Viz příloha tabulky 5.2, 5.7, 5.8.

³⁵² Viz příloha tabulky 5.1, 5.3, 5.4,

³⁵³ L. Kybalová, *Středověk*, s. 83.

materiálem i kvalitní barevné sukno.³⁵⁴ Nejčastěji nacházíme v sukni choděcí vyobrazené dobře situované muže, jako jsou králové, konšelé, písaři a lékaři. Převažují tmavší barvy, jako je zelená, modrá a černá.

V *Tractatus de Ludo scacorum* datovaném do let 1430–1440, tedy konce husitských

Muži v houpellande na straně 17v, Tractatus de Ludo Scacorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

válek, se na straně 17 setkáváme se sukni choděcí s širokými rukávy, které sahají kus pod loket. Podšité jsou kontrastní barvou v kombinaci modrá-růžová, červená-zelená, které byly v této době velice oblíbené. Pod houpellande mají muži další vrstvu oděvu s upnutým rukávem, nebo s širokým řaseným rukávem s manžetou v zápěstí jako na straně 59. Zde má navíc houpellande červené barvy v oblasti ramenního švu našité třásně kontrastní barvy, se kterými jsme se již setkali v kapitole pojednávající o kabátcích. Sukně choděcí má pachy a poměrně vysoký stojáček. Všité třásně v oblasti

ramenního švu by také mohlo mít houpellande na foliu 88 v *Krumlovském sborníku*.

Velice bizarní a u nás ojedinělé je vyobrazení muže v již zmiňovaném *Tractatus de Ludo Scacorum* na straně 58, kde má na sobě muž sukni choděcí bílé barvy s nízkým stojáčkem. Houpellande

Houpellande na straně 61, Tractatus de ludo scaccorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

je bez zapínání, má velice dlouhé pachy a na bocích má rozparek až do oblasti pasu. Zvláštní je z toho důvodu, že oděv obdobného střihu se ve sledovaném období jinak nevyskytuje. Obdobně bizarně působí ve srovnání se zbytkem vyobrazení i další iluminace na straně 61, kde má modrá sukně choděcí našité ozdobné prostřihy kontrastní žluté látky okolo krku. Analogii k ozdobným

prostřihům také nikde jinde nenacházíme.

Houpellande na straně 58, Jacobus de Cessolis: Tractatus de ludo scaccorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

³⁵⁴ A. Křížová – I. Magulová, *Iluminace sbírky brněnského městského práva*, s. 29.

Olomoucká právní kniha Václava z Jihlavy. Olomouc, SOKA (cod. 1540), datováno 1430.

Zcela ojedinělým pramenem, který nám umožňuje lépe poznat proměny odívání, je mnohokrát zmiňovaný *Kodex Václava z Jihlavy*, známý také jako *Památná kniha Olomoucká*, který na foliu 2v zobrazuje 11 členů městské rady zasedající v roce 1430. Úřadující purkmistr Nicolaus Raffaus má na sobě modré houppelande s pytlými rukávy, které jsou obšity, stejně jako upnutý kruhový výstřih, hnědou kožešinou, stejný model mají dva další konšelé. Jiný z konšelů má

výstřih tvaru V, stejně jako další, který má navíc na houppelande pachy a okraje houppelande obšité světlou kožešinou. U pěti mužů je jasně patrné, že mají pod houppelande oblečený kabátec s upnutými rukávy a stojáčkem.

U nás je jediným částečně dochovaným kusem tohoto oděvu pohřební roucho Jana Zhořeleckého, který zemřel v roce 1396. Bylo zhotovené z hedvábného sametu a jedná se o jediného muže, který byl v panovnické kryptě na Pražském hradě pohřben ve světském oděvu.³⁵⁵ Na sukni choděcí bylo užito vrapování, což je nařazení textilie ve směru osnovy upravené a sešitím upevněné do pravidelných záhybů - vrapů.³⁵⁶ V souboru textilií z Nového Města pražského se setkáváme celkem s 11 fragmenty tohoto textilního prvku. Používalo se ale patrně i u kabátců a jiných typů oděvů, které měly být bohatě zřasené a mohly být konstruovány v průběhu sešívání jednotlivých kusů oděvu, nebo až na hotový oděv.³⁵⁷ Podle poškození na stojacím límečku u krku mohlo být pohřební roucho Jana Zhořeleckého podle Mileny Bravermanové spínáno sponou.³⁵⁸

³⁵⁵ M. Bravermanová, *Pohřební oděv Jana Zhořeleckého*, s. 421–445.

³⁵⁶ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 179.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 183.

³⁵⁸ M. Bravermanová, *Pohřební oděv Jana Zhořeleckého*, s. 425.

5.3.2 Šuba

Šuba, zvaná také *čuba*, *blána*,³⁵⁹ *čubka*,³⁶⁰ německy *schaube*,³⁶¹ je látkový svrchní oděv, který mohl být zhotovený ze sukna či brokátu a podšitý zvířecími kožešinami, jehož název je odvozen podle materiálu, ze kterého byla podšívka. Někdy pro něj bývá užíván také výraz *blána*.³⁶² Toto slovo se vyskytuje od konce 14. století a znamená kožešina. Podle Zikmunda Wintra se ale spíš jednalo pouze o kožešinou podšitý plášť a ne kožich³⁶³ a stříhově ji ztotožňuje s plášťovou tunikou³⁶⁴ i se sukní choděcí.³⁶⁵ Ludmila Kybalová ji definuje jako vzácnější druh lněných a kožešinou podšíváných plášťů, s kožešinovými manžetami a límci, ale i vnější kožichy.³⁶⁶

Na vyobrazeních jsou obtížně rozlišitelné od zmiňovaných plášťů, sukní choděcích a plášťových tunik. Vyskytují se již v průběhu patnáctého století, ale nosily se zejména až ve století šestnáctém a daly se rozpoznat podle otočného šálového límce, který ukazoval podšívku, která byla většinou z luxusní kožešiny.³⁶⁷

³⁵⁹ L. Kybalová, *Středověk*, s. 163–164.

³⁶⁰ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 54.

³⁶¹ Tamtéž s. 53.

³⁶² I. Němec (ed.), *Slova a dějiny*, s. 122.

³⁶³ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 46.

³⁶⁴ Alena Nachtmannová, *Mezi tradicí a módou*, s. 46.

³⁶⁵ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 54.

³⁶⁶ L. Kybalová, *Středověk*, s. 163–164.

³⁶⁷ Lenka Vaňková, Veronika Pilná, *Metodika datování a interpretace portrétů 16. – 18. století pomocí historické módy*, Praha 2013 s. 17.

5.3.3 Plášť

Plášť byl velice oblíbeným mužským a ženským typem svrchního oděvu.³⁶⁸ Stříhově se velice lišil a názvy jednotlivých typů stříhů značně splývají, takže je dnes poměrně těžké rozlišit, o který konkrétní typ oděvu se jednalo.³⁶⁹ Můžeme se tak setkat s pojmy *plášček*, *pláščík*,³⁷⁰ v lucemburském období se mu začalo říkat *klok*, *kloček*, z francouzského tvaru *cloque*,³⁷¹ latinsky *clanis*,³⁷² dále latinsky *pelicio*,³⁷³ německy *tasselmantel*,³⁷⁴ *mantl* a *mantlík*.³⁷⁵

Nejčastěji se setkáváme s pláští půlkruhového stříhu, nošen byl ale také tříčtvrtěkruhový. (Tabulky 5. 11, 5. 12) Králové a královny mohli mít dlouhý plášť doplněný v oblasti ramen o menší hermelínový pláštík.³⁷⁶ (Tabulky 5. 9, 5. 10) Obyčejní lidé potom nosili plášť proměnlivé délky, poutníci mívali obvykle plášť o něco kratší lehce pod kolena, jako například na *Ilustracích k Mandevillově cestopisu* folio 4v. Nosila se celá paleta barev, ale jednoznačně převažovala modrá, zelená, růžová a šedá barva.

Poutníci v pláštích na foliu 4v Ilustrace k cestopisu takzvaného Jana Mandevilly. Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420.

³⁶⁸ Viz příloha tabulky 5. 12, 5. 11.

³⁶⁹ V doposud užívané historické oděvní terminologii splývají typy stříhů „klasického“ pláště a kožichů, zvaných *šuba*, *čuba* či *blána*, kterým se samostatně věnuje zvláštní podkapitola s příhodným názvem *šuba*.

³⁷⁰ L. Kybalová, *Středověk*, s. 163.

³⁷¹ Tamtéž s. 157.

³⁷² V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 303.

³⁷³ M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 324.

³⁷⁴ L. Kybalová, *Středověk*, s. 99.

³⁷⁵ Tamtéž s. 163.

³⁷⁶ Viz příloha tabulky 5. 9, 5. 10.

Plášť se nejčastěji spínal na hrudi pod bradou. Mohla k tomu sloužit ozdobná přezka zvaná *agrafa*,³⁷⁷ jejíž tvar, barevnost a zdobení měly náboženský význam, proto se často setkáváme s agrafou kosočtvercového tvaru, která je zdobena drahými kameny rozmístěnými do tvaru kříže, případně mohou být její vrcholy zakončeny perlami, připomínajícími lilii.³⁷⁸ Půlkruhový plášť

Detail zapínání na plášti Karla II. z Anjou, Petrus Crescentius: Ruralium commodorum libri X. Praha, NK (VII C 8), kolem 1417.

sepnutý agrafou nacházíme nejčastěji na vyobrazení Panny Marie, například ve *Sborníku opatovickém* datovaném do let kolem 1450 na foliu 35r. Dále byly pláště spínány šňůrkou či řemínkem, nebo ozdobným napříč položeným

Agrafa spínající modrý plášť panny Marie na foliu 35r. Sborník opatovický. Praha, KNM (II F 9), kolem 1450.

pruhem jako v *Rurarium commodorum libri* (VII C 8) folio 1r na vyobrazení Karla II. z Anjou. Mohl být také zapínán na tři knoflíky pod bradou, jak vidíme u postavy krále v *Bibli olomoucké I.* folio 134v.

Plášť mohl být také spínán na rameni, jak se s tím setkáváme u postavy krále v *Krumlovském sborníku* na foliu 88 a také na foliu 235.

Huque, na foliu 57 v Krumlovském sborníku. Praha, KNM (III B 10), kolem 1420.

Sepnut mohl být také pomocí knoflíčků.

Dalším typem pláště bylo *huque*, (tabulka 5. 19) u kterého Ludmila

Zelený plášť sepnutý na rameni na foliu 235, Krumlovský sborník. Praha, KNM (III B 10), kolem 1420.

Kybalová uvádí, že se rozšířil až v patnáctém století.

V českém prostředí se s ním ale setkáváme velice zřídka pouze v jeho první čtvrtině. Variantu bezbokého pláštíku

³⁷⁷ Názvosloví pro spínadlo, konkrétně agrafa je užito viz: L. Kybalová – O. Herbenová – M. Lamarová, *Obrazová encyklopedie módy*, s. 113.

³⁷⁸ Alena Křížová – Věra Šlancarová, *Podoba středověkého šperku (S přihlédnutím ke sbírkám a nálezům na Jižní Moravě)*, in: *Ornament – oděv – šperk, Archaické projevy materiální kultury*, Brno 2009, s. 149.

přetahovaného přes hlavu nacházíme v *Gelnhausenově kodexu* datovaném do let 1400–1408 folio 21v a v *Krumlovském sborníku* datovaném do roku 1420 folio 57. Tento typ oděvu je ale zastoupen pouze těmito dvěma exempláři datovanými do prvních dvou dekád 15. století.³⁷⁹

Dalším zajímavým typem pláště je dnes umělým výrazem rozlišovaná plášťová tunika.³⁸⁰ (Tabulky 5. 16, 5. 17) Jedná se o plášť přetahovaný přes hlavu, který měl v oblasti rukou průstřih začínající přibližně v oblasti loketní jamky a sahající až k zemi. Setkáváme se s ním u

poutníků na *Ilustraci k Mandevillově rukopisu* f. 4v., dále také v *Krumlovském sborníku* folio 236.³⁸¹ Tento oděv má na sobě v kombinaci s krátkým hermelínovým pláštíkem král v *Tractatus de Ludo Scacorum* na foliu 54.³⁸²

Vyobrazení krále v plášťové tunice na straně 54 v Traktatus de ludo scaccorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

Pod ním má buď košili, nebo suknicí modré barvy s nabíranými rukávy v zápěstí staženými manžetou. Prostřihy pro ruce jsou lemovány kožešinou a i celý plášť je jí podšitý. Poněkud problematický se jeví výklad u

dalšího vyobrazení v *Bibli martinické* upálení Mistra Jana z Husi, kde má Petr z Mladoňovic plášťovou tuniku černé barvy. Jedná se spíše o univerzitní talár obdobného střihu.

Zcela ojedinělé je vyobrazení ženy na *Ilustraci*

Vyobrazení z Německa, na kterém řemeslník zhotovuje na plášťové tunice vrapy. 446, Hans Frumann, Tailor, Amb. 317.2, f.67v, Mendel 1, Hausbuecher der 12Bruederstiftung, GNM.

Petr z Mladoňovic v plášťové tunice v Bibli martinické. Praha, ZK ČSAV (bez sign.), kolem 1434.

³⁷⁹ Viz příloha tabulka 5. 19.

³⁸⁰ *Kostým*, 6. 6. 2017, <www.kostym.cz>.

³⁸¹ Viz příloha tabulky 5. 16, 5. 17.

³⁸² Viz příloha tabulka 5. 18.

k Mandevillově rukopisu na foliu 6v, která má na sobě plášť, který je patrně nastavitelný. Horní díl je zhruba do pasu a k němu je provlečením krátkých tkanic přišněrován nastavný spodní díl, který dosahuje až po kotníky. Nikde jinde k němu ale není analogického příkladu a vzhledem k již zmiňovanému problematickému výkladu *Ilustrací Mandevillova rukopisu* se tak spíše jedná o fabulaci iluminátora.

5.3.4 Závěr

Základní typ střihu vrchního oděvu byl převážně shodný pro muže i ženy. Převažovaly tmavší barvy, jako zelená, modrá, šedá, černá, oblíbená byla ale i růžová. Velice módní bylo vrstvení jednotlivých typů oděvů. Jednoznačně nejrozšířenějším typem svrchního oděvu byly u žen i mužů pláště půlkruhového a tříčtvrtěkolového střihu. Poměrně rozšířené byly také nepůvodně nazývané plášťové tuniky, které byly nošeny jak muži, tak ženami někdy v kombinaci se základním či spodním oděvem s plisovaným rukávem s manžetou. Krátké pláštíky typu *huque* se vyskytují pouze u mužů v prvních dvou dekadách 15. století velice zřídka a posléze zcela mizí.

Muži dále poměrně hojně nosili sukně choděcí u kterých se v některých případech setkáváme jako u kabátců s všitými ozdobnými třásněmi v oblasti ramenního švu. Rukávy mohla mít pytlovitě či s pachy a mohla být podšívána kožešinou či kontrastní látkou. Variabilita svrchních oděvů nošených ženami je rozhodně větší než u základních typů oděvů.

5.4 Pokrývky hlavy

Ustanovení o nošení pokrývek hlavy při náboženských obřadech pochází z prvního Listu Korintským Nového zákona.³⁸³ Podle této praxe měli mít muži při modlitbách nezahalenou hlavu a ženy naopak hlavu zahalenou. Tento text také uvádí: „... *pro muže jsou dlouhé vlasy hanbou, kdežto pro ženu ctí...*“³⁸⁴ Středověká móda první poloviny patnáctého století ale byla rozdílného rázu a tak muži nosili módně nakadeřené delší vlasy, zastřižené zhruba v úrovni ramen. Vdané ženy si zase zakrývaly vlasy po většinu dne i mimo náboženská shromáždění.³⁸⁵ Tato tradice pravděpodobně pramení ze starších antických zvyklostí. Zavití nemusely nosit mladé neprovdané dívky a dále některé sociální skupiny obyvatelstva při konkrétních příležitostech.³⁸⁶ Známe ale také zmínky, podle kterých ženy radikálních táboritů měly dokonce chodit nejenom v mužském oblečení opásány meči, ale i s vlasy ostříhanými po mužském způsobu. Tento příklad ale můžeme zcela jasně považovat za ojedinělý, z kontextu zprávy líčený jako rarita.

Zatímco v šatníku středověkého člověka sledovaného období shledáváme celou řadu oděvních prvků a součástí, které byly pro obě pohlaví stejné, pokrývky hlavy byly nápadně rozdílné a jejich shodnou podobu pro muže a ženy spatřujeme pouze v případě některých typů čepic a klobouků. Shodná je oblíbená úprava vlasů do *lilíků*, stáčených kadeří, které se zpevňovaly potíráním vaječnými bílky.³⁸⁷

³⁸³ Doplnit citaci

³⁸⁴ Doplnit citaci

³⁸⁵ Pro předchozí historické období se tímto tématem zabýval badatel Petr Voda. Jeho závěry jsou také brány v potaz při vyhodnocení dalších vývojových tendencí. Více viz: P. Voda, *Ženské účesy v Pramenech 14. století*, Bohuslavice 2015.

³⁸⁶ Petr Voda vcelku trefně poznamenává, že pro 14. století neexistuje jediný předpis či nařízení, aby vdané ženy nosily pokrývku hlavy. Viz: P. Voda, *Ženské účesy*, Bohuslavice 2015.

³⁸⁷ F. Šimek (ed.), *Postila Jana Rokycany I.*, Praha 1928, s. 79: „...ono obě lilíky dělají, ono také muži vlasy s vajci.“

5.4.1 Pánské pokrývky hlavy

V rámci obrazového materiálu, který se datací řadí do první poloviny patnáctého století, zcela jasně převažují vyobrazení prostovlasých mužů, bez pokrývky hlavy. (Tabulka 6. 26) Ve většině případů mají módně zvlněné vlasy, které jim sahají lehce nad ramena. Nesetkáváme se s nakrátko sestřiženými či oholenými vlasy. I plešatější muži si ponechávají zbytek vlasů delší, jak vidíme u konšela na *Gelhausenově kodexu* folio 21 v. Holohlavý je zobrazován pouze Jonáš. Prostovlasý bývá zobrazován jeden ze tří králů klečící na kolena při klanění tří králů. Koruna mu leží buď u nohou, nebo není vůbec zobrazena. Bez pokrývky hlavy bývají dále vždy zobrazováni nemocní na lůžku.

Pěstěné delší vousy musely být módní v Praze v roce 1420. Nacházíme je ostatně také na většině dobových vyobrazení. Vavřinec z Březové zaznamenal, že 10. května chodili po Praze táborité a pražským mužům stříhali nůžkami vousy, zvláště pod nosem, kde je nazývaly *podsebití*. „*Item die mensis Maii XXI Thaboriensium eidam in turbis per Pragam ambulantes multis viris barbas forcipicibus precidebant quibus cum violencia et presertim*

Plešatý konšel na foliu 21v,
Gelhausenův kodex.
Jihlava, SOKA Jihlava (17),
1400–1408.

Kati bičující Krista na foliu 46,
Krumlovský sborník. Praha, KNM
(III B 10), kolem 1420.

*barbas superiores, ipsas podsebití vocitantes...*³⁸⁸ Na iluminacích se setkáváme ale i s holobrádky. S nádherně zvlněnými vlasy, tak jak je popisují soudobí mravokárci, jsou zobrazováni honosně odění šviháci, které můžeme najít například v *Krumlovském sborníku*. Někteří jsou holobradí, jiní mají zase pečlivě upravený vous.³⁸⁹

Dále bylo v oblíbě nošení klobouků nejrůznějších tvarů, baretů a kápí. Zajímavé jsou závěry Susan Downs Reed, která se zabývala mužskými pokrývkami hlavy nošenými v patnáctém století v rámci Evropy, podle kterých u pánských pokrývek hlavy v okolních zemích jednoznačně dominovalo nošení červené, modré a černé barvy. Méně byla zastoupena hnědá, bílá, zelená a žlutá.³⁹⁰ Slovem *čepice* se označovala tiara.³⁹¹

³⁸⁸ J. Emler (ed.), *Husitská kronika Vavřince z Březové*, s. 371.

³⁸⁹ Krumlovský sborník, f. 46, f. 57, f. 179, f. 236,

5.4.1.1 Kápě

Kápě či *kapicě*, *kapicze*,³⁹² pochází ze stejné jako *čepice* ze středolatinšského slova *capa*, *cappa*. Nazývala se také *kukla* či *kuklička*,³⁹³ což vzniklo z latinského *cucalla*³⁹⁴ a v písemných pramenech je dále označována jako *Capucium*, *chuchla*, *cucala*, *capye*.³⁹⁵ Mohla být nošena mnoha způsoby a v průběhu celého námi sledovaného období se vyskytuje velice často napříč všemi společenskými vrstvami. (Tabulky 6. 1, 6. 2, 6. 3, 6. 4, 6. 5, 6. 6) A spolu s kloboukem tak tvoří nejčastěji nošenou pokrývku hlavy. S tímto zjištěním korespondují závěry výzkumu Susan Downs Reed, která se v něm zkoumala její nošení v Anglii, Francii, Itálii, Svaté říši římské, Španělsku a Portugalsku, Burgundách, Nizozemí a Flandrech.³⁹⁶ Po přelomu čtrnáctého a patnáctého století ale není známé jediné vyobrazení ženy, která by na sobě měla tuto pokrývku hlavy a tak lze konstatovat, že se s největší pravděpodobností na našem území stala typicky mužským oděvním prvkem. Jiná situace panuje například ve Francii, kde se na hlavách dam vyskytuje poměrně často.

Před husitskými válkami byly v oblibě především kápě s dlouhým cípem, jaké vidíme v *Gelnhausenově kodexu* folio 21v³⁹⁷ a *Bibli olomoucké* folio 114v,³⁹⁸ 229v.³⁹⁹ Vzhledem k tomu, že delší cíp rozeznáváme především u luxusně oděných jedinců, mohl reprezentovat dobré postavení svého majitele. Tomu by i odpovídala zaznamenaná událost v kronice Vavřince z Březové, kdy táborité stříhali dlouhé cípy kápí pražským řemeslníkům a měšťanům, které tak symbolizovaly nestřídmost a přepych, které odsuzovali.⁴⁰⁰ Základní typy stříhů dnes můžeme rekonstruovat na základě nálezů archeologického textilu z celé Evropy.

Červená kápě na foliu 229v, Bible olomoucká. Olomouc, SVK (M III/1), před 1417.

³⁹⁰ S. Downs Reed, *From Chaperones to Chaplets*, s. 67.

³⁹¹ Václav Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, Praha 1928, s. 252.

³⁹² V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 299.

³⁹³ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 299.

³⁹⁴ I. Němec, *Slova a dějiny*, s. 131–132.

³⁹⁵ P. Voda, *Ženské účesy*, s. 68.

³⁹⁶ S. D. Reed, *From Chaperones to Chaplets*, s. 52.

³⁹⁷ Viz. příloha 1.

³⁹⁸ Zde je vyobrazena na Bóazovi, který je módně a přepychově oděn.

³⁹⁹ Zde je vyobrazena na oslepeném Tobiašovi pochovávajícím mrtvé.

⁴⁰⁰ J. Emler (ed.), *Husitská kronika Vavřince z Březové*, s. 371.

Mezi nejznámější patří pozoruhodně zachovalý soubor z grónského Herjolfsnes. Kápě jsou datovány do rozmezí let 1300–1370 u kápě č. 10606 a do let 1390–1490 u kápě č. 10605.⁴⁰¹ Všechny nalezené kápě byly vyrobeny z vlny. Můžeme je rozdělit na dva základní typy, a to kápě s klíny vsazenými v oblasti hrudi či zad, a druhý typ, který má klíny vsazené v oblasti ramen. Mezi první skupinu patří D10596, kde je cíp ze samostatného dílu látky vsazeného v týle. Patrně z důvodu úspory materiálu v místě hrudníku a zad má vsazený pouze malý klínek.⁴⁰² Větší klín vsazený na prsou potom nacházíme u kápě D10597, která má cíp v pŕlce nastavený z dalšího dílu látky.⁴⁰³ Pro nález D10600 nemáme v našich ikonografických pramenech zatím relevantní analogický doklad. Cíp je totiž až bizarně úzký a také je vsazený z dalšího dílu látky.⁴⁰⁴ Druhý typ je s kratším lemem přes ramena v místě ramen vsazenými krátkými klínky, sem patří nálezy kápě D10602⁴⁰⁵ a D10606.⁴⁰⁶ Obdobně vypadá londýnský nález z konce 14. století, který ale má řadu knoflíků k zapínání pod bradou.

Kápě č. Herfolfsnes Kápě č. 66, 14. století), *Kostým. cz*, 22. 7. 2017, <www.kostzm.cy>.

Všechny zmiňované kápě mají cíp buď v oblasti týlu, nebo přibližně v jeho polovině nastavený z dalšího kusu látky. Důvodem je to, že širše látek, kterou umožňovaly středověké tkalcovské stavy utkat a cíp tak musel být z tohoto důvodů nastavovaný. Ve fragmentární podobě jich je zachovaných kápí celá řada v londýnských nálezech.

⁴⁰¹ P. Voda, *Ženské účesy*, s. 73.

⁴⁰² L. Fransen – A. Norgaard – E. Ostergard, *Medieval garments reconstructed*, s. 106–108.

⁴⁰³ L. Fransen – A. Norgaard – E. Ostergard, *Medieval garments reconstructed*, s. 109–113.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 114–117.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 118–122.

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 122–124.

Kápě mohly být podšity látkou. Nejlépe je to v detailu patrné na obraze pocházejícím z předchozího čtrnáctého století *Adorace Krista z Hluboké*.⁴⁰⁷ Podšitou kápi má na sobě chudý pastýř oděný do rozedraných nohavic. Vyobrazení tak dokládá fakt, že i hůře situovaní jedinci nosili podšité oblečení. Kápě se také lemovaly kožešinou. Na *Ilustracích k Mandevillově cestopisu* jsou lidé zobrazováni v extravagantních úborech, u kterých si patrně autor představoval, že by mohly být nošeny v dalekých exotických zemích. Ilustrace jsou ale navzdory tomu po vhodné komparaci velice přínosné jako pramen, protože se vyznačují neobvyklým důrazem na detail, který tak dává odhalit to, co na zjednodušených iluminacích běžně nerozeznáme. Na ilustracích se setkáváme s celou řadou kápí, které jsou

Žlutá kápě s bílou podšívku, Adorace Krista z Hluboké, před 1380, Národní památkový ústav v Českých Budějovicích, zapůjčeno AJG v Hluboké nad Vltavou.

Šedá kápě podšitá červenou látkou a šedá vyšivaná kápě zdobená vlnovkami na foliu 259v, Bible olomoucká. Olomouc, SVK (M III/1), před 1417.

zdobené složitými výšivkami převážně s rostlinnými motivy.

Kápě jsou také zobrazovány s lemováním ve tvaru lístků a bývají bohatě zdobeny lineárními výšivkami. Zdobné lemy kápí se poprvé objevují už ve 40. letech 14. století⁴⁰⁸ a postupně jich přibývá. Nejčastěji se zdobily výšivkou a podšity látkou kontrastní barvy jako v *Bibli olomoucké* na foliu 259v. Mohly mít také ozdobný vlnkovitý okraj jako v *Bibli olomoucké* folio 211v. Nákladné zdobení z drahých materiálů bylo výsadou panovnického dvora, šlechty a církve. Měšťané se jim ale přes to snažili ve způsobu odívání přiblížit.

⁴⁰⁷ Mistr Třeboňského oltáře, *Adorace Krista z Hluboké*, před 1380, Národní památkový ústav v Českých Budějovicích.

⁴⁰⁸ P. Voda, *Ženské účesy*, s. 75.

Díky mnohým vyobrazením zjišťujeme, že se kápě nosila aranžovaná různými

Aranžování kápě ze strany 65, Tractatus de ludo scaccorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

způsoby. Nejhojněji je zastoupeno její jednoduché aranžování, kdy spočívala na ramenou a kapuce mohla spadat volně na záda, nebo být přetažena přes hlavu. Dalším způsobem nošení, je omotání dlouhého cípu okolo hlavy, jak vidíme u *Tractatus de Ludo Scaccorum* strana 65. Vzhledem k tomu, že se vyobrazený muž nachází na lodi, je možné, že si cíp uvázal okolo hlavy kvůli tomu,

aby si jej nenamočil a muži jej takto nosili aranžovaný, aby jim nepřekážel při práci, případně si tak přitáhli látku po skráních těsněji k hlavě, aby se lépe chránili před nepřízní počasí. Nemuselo se tedy nutně jednat o módní nošení, ale pouze o praktickou úpravu. Kápě mohla být také nasazena

na hlavu obličejovým otvorem, který se směrem na horu několikrát ohrnul, aby kápě lépe držela na hlavě.

Další variantou tohoto způsobu nošení potom bylo ozdobné zaranžování dlouhého cípu kápě okolo hlavy. Nacházíme ho na foliu 4v ilustrací k *Mendevillovu cestopisu* na muži přihlížejícím z břehu na loď plující po řece. Tento způsob aranžování je ale z dnešního

Výřez z obrazu zobrazujícího stěti sv. Jakuba z cyklu Legendy o sv. Jakubovi, po 1430.

badatelského pohledu na iluminacích špatně rozpoznatelný, protože se díky jejich kolísavé kvalitě může snadno zaměnit za jiný typ pokrývky hlavy německy zvaný *schapperon*, *sendelbinde*, italsky *cappucio*, fr. *Chapperon*, která se z kukly vyvinula.⁴⁰⁹ Susan Downs Reed *chaperon* ztotožňuje s variací kápě.⁴¹⁰ Na základě zkoumaných pramenů, je ale

Aranžování kápě na foliu 4V, Ilustrace k cestopisu takzvaného Jana Mandevilly. Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420.

pravděpodobné, že oproti vývojově mladšímu *chapperonu* nošení kápě stále v první polovině 15. století převažuje.

⁴⁰⁹ L. Kybalová, *Středověk*, s. 183.

⁴¹⁰ S. D. Reed, *From Chaperones to Chaplet*, s. 32.

Kápě také mohla být nošena v kombinaci s kloboukem.⁴¹¹ Dokonce ji nacházíme u zbrojnoše nasazenou pod železným kloboukem na oltární desce zobrazující stětí sv. Jakuba z rozsáhlého cyklu legendy o sv. Jakubovi vzniklém po roce 1430. V *Gelnhausenově kodexu* folio 21v, ji má jeden z přísahajících konšelů sňatou z hlavy volně položenou přes rameno, kde si ji také za cíp přidržuje levou volnou rukou, stejně tak, jak byl v této době také nošen barel.

5.4.1.2 Klobouk

*Klobúk, klouček, koblúček,*⁴¹²*kobek,*⁴¹³*kobek,*⁴¹⁴*klouček, koláče.*⁴¹⁵ Označoval kromě pokrývky hlavy také přilbu. Tvarově podobná čepice vznikla z latinského *capa, cappa.*⁴¹⁶ Klobouk byl další značně rozšířenou pokrývkou hlavy. Nacházíme ho kontinuálně po celé sledované období v řadě tvarových variací. Jeho základní nejrozšířenější tvar je vyobrazen v *Krumlovském*

sborníku, folio 51, kde jeho dýnko přirozeně kopíruje tvar hlavy a je opatřen jednoduchou nahoru zahnutou či srolovanou krepkou. Mohl mít stopku, nebo ne. (Tabulka 6. 8, 6. 9) Hodně srolovaný okraj má

Klobouk na foliu 235, Krumlovský sborník. Praha, KNM (III B 10), kolem 1420.

Klobouk z Irska datovaný do 14. – 15. století, který se nyní nachází v National Museum of Ireland. *Pinterest*, 22. 7. 2017, < <https://cz.pinterest.com/pin/345932815112473121/>>.

pastýř v *Krumlovském sborníku* folio 235. Archeologicky je doložený nálezem pocházejícím

z Irska datovaný do 14. – 15. století, který se nyní nachází v National Museum of Ireland. Dále mohl mít také dýnko zploštělé, nebo kónicky tvarované či kuželovité. (Tabulky 6. 9, 6. 7, 6. 8, 6. 11) Jeho nahoru zahnutá krepka mohla být také nad nosem rozštížená, aby tak

⁴¹¹ Jan Mandevilla, f. 10v., *Krumlovský sborník* f. 17.

⁴¹² V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 303.

⁴¹³ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 306.

⁴¹⁴ I. Němec, *Slova a dějiny*, Praha 1980, s. 131.

⁴¹⁵ L. Kybalová, *Středověk*, s. 184.

⁴¹⁶ Igor Němec, *Slova a dějiny*, s. 131.

Klobouk s ohrnutou krepou na foliu 34, Krumlovský sborník. Praha, KNM (III B 10), kolem 1420.

květu,⁴²² jako v *Krumlovském sborníku* na foliu 188. Ve značném počtu případů se také setkáváme s tím, že je vrchol dýnka opatřený

Učenci na foliu 15r, ilustrace k cestopisu takzvaného Jana Mandevilly. Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420.

v těchto místech tvořila ozdobný zub, jako v *Krumlovském sborníku* folio 34. V takovém případě mohla být krempa potažena kožešinou.⁴¹⁷ S tím se také můžeme setkat u písaře, měšťanů a městské rady v iniciále R folio 29r, v *Brněnské městské knize Václava z Jihlavy*.⁴¹⁸ Alena Křížová⁴¹⁹ určuje pokrývky hlavy jako barety, ale to se jeví jako nepřesné.

Vyskytují se i varianty, kdy je rub a líc klobouku zhotoven z odlišných barev plsti, takže po zahnutí krepky má dvě rozdílné barvy.⁴²⁰ Shrnutý okraj krepky klobouku mohl být také ozdoben různými vzory,⁴²¹ například motivem

Květy zdobený klobouk na foliu 188, Krumlovský sborník. Praha, KNM (III B 10), kolem 1420.

stopkou, jako na ilustraci k *Mandevilově cestopisu* f. 15r. Takto bývají zobrazováni učitelé, medicí a filozofové,

zkrátka učenci. U nich se také poměrně často setkáváme s jednoduchým dýnkem kopírujícím tvar hlavy bez krepky, jako má Otto von Diemeringen na foliu 3r na *Ilustracích k Mandevilov rukopisu*. (Tabulky 6. 15, 6. 16) Pokrývka hlavy může, ale nemusí být také opatřena stopkou, která se dnes někdy nazývá petlice. Obdobný typ se zachoval v Saint Denis z počátku 14. století.

⁴¹⁷ Gelnhausenův kodex (17), f. 21v.

⁴¹⁸ Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy. F. 57v, f. 106v, f. 29r.

⁴¹⁹ A. Křížová – I. Magulová, *Iluminace Sbírký brněnského městského práva*, s. 24.

⁴²⁰ *Ruralium commodorum libri* (VII C 8), f. 76 r. m Krumlovský sborník f. 51, Bible olomoucká II. kniha, f. 159r,

⁴²¹ Mandevilla f. 5v, honec.

⁴²² Krumlovský sborník f. 188

Otto von Diemeringen v klobouku se stopkou, folium3r, Ilustrace k cestopisu takzvaného Jana Mandevilly. Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420.

Klobouk ze Saint Denis z počátku 14. století, Pinterest, 3. 7. 2017, <<https://cz.pinterest.com/pin/345932815113452774/>>.

Dalším marginálním typem je nepřiliš vytvarovaný klobouk, který má krempu zahnutou pouze nad čelem a v komparovaných pramenech pocházejících z okolních zemí v něm bývají zobrazováni poutníci, konkrétně nejčastěji jejich patron sv. Jakub. (Tabulka 6. 13) Takový nacházíme v ilustracích k *Mandevillově rukopisu* f. 4v a na *Slavětínském oltáři* z poloviny 15. století na vyobrazení sv. Jakuba. Tento typ klobouku bývá zobrazován s našitou hřebenatkou, nazývanou také svatojakubskou mušlí, setkáváme se s ní ale i u klasického tvaru klobouku.

Sv. Jakub na Slavětínském oltáři, Lounsko, polovina 15. století.

Na *Ilustracích k cestopisu Jana Mandevilly*, jsou vyobrazeny klobouky tvarů, se kterými se nikde jinde nesetkáváme. Vzhledem k uměleckému námětu ilustrátora tak můžeme posuzovat pouze ty pokrývky hlavy, pro které máme pramenné doložení i jinde a ostatní jsou brány jako irelevantní. Obdobně je tomu v některých případech iluminací v *Krumlovském sborníku*. Některá vyobrazení, se kterými se zde setkáváme, nemají oporu v jiných pramenech. S největší pravděpodobností tak měly svým bizarním vzezřením vzbudit ve čtenáři dojem, že se jedná o vyobrazení biblických motivů pocházející z dávných časů a iluminátor tak popustil uzdu své představivosti.

Klobouky byly zhotovovány jednak plstěním, případně mohl být sešit z několika dílů vlněné látky. Plstěné klobouky jsou zase dochovány z Goldzeche pod inventárním číslem GZ 0004, GZ 0015, GZ001, GZ 0016.⁴²³

Muž zabíjející vepře s pokrývkou hlavy, která by mohla být zhotovena z provazů. Folio 6v, Breviarium monasterii s. Georgii in castro Pragensi, pars aestivalis. Praha, NK (XIII. C 1a), kolem 1410.

**Pokrývka hlavy zhotovená ze sešitých provazů, která mohla případně plnit i ochranou funkci hlavy, 15. století, Rope Met Museum. *Pinterest*, 23. 7. 2017, <
<https://cz.pinterest.com/pin/190980840425694219/>>.**

Zajímavá je pokrývka hlavy v *Breviarium monasterii st. Georgii* (XIII C 1a) f. 6v, která hladce kopíruje obrys hlavy a zdá se, jako by měla řady, mohla by tak být kupříkladu pletená, případně sešitá z provazů. Taková se dochovala v Německu s datací do 15. století, nyní je uložena v Rope Met Museum.

Archeologicky je doložena jednoduchá čapka ze souboru nálezů z Herjolfsnes s plochým kulatým vrchním dílem, kdy její boky tvoří obdélníkový pruh látky D10608⁴²⁴ a D10610.⁴²⁵

Za slunných dní se stejně jako dnes nosily slaměné klobouky, ty jsou ale na iluminacích někdy špatně rozpoznatelné, protože se snadno mohou zaměnit s plstěným kloboukem shodného

tvaru. Že jde skutečně o slaměný klobouk, nám může prozradit pouze iluminátorem přimalovaná spirálovitě

Slaměný klobouk na foliu 21v, Gelnhäusenův kodex. Jihlava, SOkA Jihlava (17), 1400– 1408.

⁴²³ B. Nutz, *Mining for Textiles*, s. 33–40.

⁴²⁴ L. Fransen – A. Norgaard – E. Ostergard, *Medieval garments reconstructed*, s. 127–128.

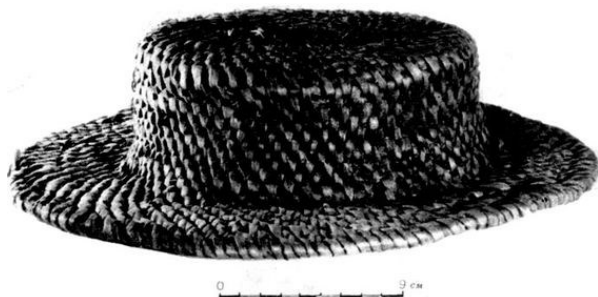
⁴²⁵ Tamtéž s. 130–133.

uspořádaná struktura, jako v případě *Gelnhausenova kodexu*, kde slaměný klobouk třímají v rukou dva konšelé. Jeden má okraje krempy lemované zelenou stužkou, druhý má stejně barevnou stuhu ozdobně aranžovanou okolo dýnka. Klobouky jsou vyrobeny stejnou technikou, jaká byla použita u archeologického nálezů slaměného klobouku z Tyrolského hradu Lengberg⁴²⁶ datovaného do 15. století.⁴²⁷ Dalším archeologickým nálezem, u kterého byla použita stejná technika výroby, je klobouk z přelomu 15. a počátku 16. století z německého města Kempten.⁴²⁸ Odlišnou technikou zhotovený, za to ale tvarově totožný s vyobrazením v *Gelnhausenově kodexu*, je potom archeologický nález slaměného

Slaměný klobouk nalezený v německém Kemptenu datovaný do přelomu 15. a 16. století. *Kostym*, 23. 7. 2017, <http://www.kostym.cz/Anglicky/2_Detaily/01_Dopluky/II_01_156.htm>.

klobouku pocházející z Novgorodu, který je datovaný do 14. století.⁴²⁹ Dalším dokladem je

Slaměný klobouk nalezený v Novgorodu, datovaný do 14. století, *Historic*, 23. 7. 2017, <<http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000170/st025.shtml>>.

vyobrazení pastýře se slaměným kloboukem na hlavě v *Brněnské městské knize Václava z Jihlavy*, který také shodně určily Iva Magulová a Alena Křížová.⁴³⁰ Obdobný typ klobouku máme doložený již před rokem 1380 na hlavě pastýře na obraze *Adorace Krista na Hluboké*.⁴³¹ Slaměný klobouk má na hlavě také muž s kosou na vyobrazení v *Breviarium monasterii st. Georgii* (XIII C 1a) a muž rozsévající zrna

⁴²⁶ *Academia*, 14. 2. 2017,

<http://www.academia.edu/3470269/600_Jahre_Tiroler_Strohhut_Tyrolean_Straw_Hat_-_600_Years_Old> 14>.

⁴²⁷ Beatrix Nutz, *Unters Kleid geguckt. Die Textilien aus der Zwickelfüllung von Schloss Lengberg, Gem. Nikolsdorf, Osttirol*, in: Atriumhaus Das Zentrum für Alte Kulturen, Jahresbericht, 2009, s. 65.

⁴²⁸ *Kostym*, 29. 3. 2017 <http://www.kostym.cz/Anglicky/2_Detaily/01_Dopluky/II_01_156.htm>.

⁴²⁹ <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000170/st025.shtml> 29. 3. 2017.

⁴³⁰ *Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy*. Brno, AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446, Ff. 160v.

⁴³¹ *Mistr Třeboňského oltáře, Adorace Krista z Hluboké*, před 1380, Národní památkový ústav v Českých Budějovicích.

na poli na foliu 5r. Slaměný klobouk je typickou pokrývkou hlavy pro zemědělce, pastýře, poutníky, ale nestyděli si ji vzít na sebe ani tak movití muži, jako byli členové městské rady.

Dalším etnograficky doloženým materiálem pro výrobu klobouku je *troudnatce kopytovitý*, což je cizopasná houba, která v místním podnebí nejčastěji roste na bucích a břízách. Od jeho tradičního způsobu zpracování bylo upuštěno až na počátku 20. století. Primárně byl zpracováván na zápalnou hubku a Václav Michalička soudí, že vzhledem k tomu, že hubku z troudnatce kopytovitého měl u sebe i pravěký člověk známý dnes pod jménem Ötzi,⁴³² byl postup jeho zpracování znám již od pravěku. Technologie zhotovení hubky a pokrývky hlavy z troudnatce kopytovitého je identická, lze tedy uvažovat i o tom, že jakmile byl zvládnut postup výroby zápalné hubky, nebylo problémem ani zhotovit klobouk.⁴³³ Vzhledem k nemožnosti doložení této technologie výroby obrazovým materiálem a absenci archeologického, jedná se zatím pouze o čirou spekulaci, která by mohla být potvrzena až případným archeologickým nálezem.

**Klobouk zhotovený z troudnatce kopytovitého etnograficky doloženou technologií. Valašské muzeum v přírodě, 23. 7. 2017, <
<https://www.vmp.cz/cs/odborna-cinnost/tradicni-rukodelna-vyroba/cepice-a-klobouky-z-chorose/>>.**

⁴³² Václav Michalička, *Pokrývky hlavy ze stromové houby troudnatce kopytovitého*, in: *Ornament – Oděv- Šperk, Archaické projevy kultury*, Praha, 2009, s. 124.

⁴³³ V. Michalička, *Pokrývky hlavy ze stromové houby troudnatce kopytovitého*, s. 122.

5.4.1.3 Beranice

**Zikmund Lucemburský
v beranici, Mistr
kapucínského cyklu, před
1420.**

Beranice se původně nazývala čepice s beraní kožešinou,⁴³⁴ na obrazových pramenech se ve sledovaném období setkáváme i s užitím jiných kožešin. Dnes se nazývána také ušanka a toto slovo pochází z ruštiny. S tímto specifickým typem pokrývky hlavy se asi nejčastěji setkáváme u movitých vrstev, jako je panovník, šlechta, v některých případech ale i u měšťanů a dokonce i rolníků. (Tabulka 6. 18) Nacházíme je v *Breviarium monasterii st. Georgii* (XIII C 1a) u rolníka na fol. 2v, a v *Tractatus de Ludo Scacorum* strana 61 a 59, který je datován do první čtvrtiny 15. století ve dvou vyobrazeních. Dále u jednoho člena městské rady, která zasedala v roce 1430 v Olomouci. Beranice mohla být nad čelem zdobena broží, jak vidíme v *Bibli Filipa z Padeřova* na straně 296, nebo na portrétu Zikmunda Lucemburského.⁴³⁵ Ten je v ní ostatně zobrazen i na kresbě pocházející kolem roku 1433 od Antonia Pisana (Paisanello), dnes umístěná v Louvru (Paříž). Můžeme si tedy dovolit konstatovat, že u tohoto typu pokrývky hlavy nacházíme kontinuitu jeho nošení u elitní vrstvy po celé sledované období, chudinou je nošena spíše marginálně.

⁴³⁴ *Vokabulář webový*, 3. 8. 2017, <www.vokabulář.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

⁴³⁵ Nacházíme jej v ní například na jeho portrétu, který vznikl asi roku 1437 v Praze a nyní se nachází v Kunsthistorisches Museum Wien.

5.4.1.4 Baret

Muž s červeným baretem na hlavě v Reninghausově triptychu, polovina 15. století.

Baret, biret,⁴³⁶ Na základě výpovědní hodnoty zkoumaných pramenů lze konstatovat, že byl baret hned po klobouku druhým nejrozšířenějším typem pokrývky hlavy.⁴³⁷ (Tabulka 6. 24) S tím také koresponduje výzkum Susan Downs Reed zabývající se mužskými pokrývkami hlavy v letech 1400–1519. V první polovině 15. století podle něj tvořil průměrně přibližně čtvrtinové zastoupení z celkového počtu zkoumaných pokrývek hlavy.⁴³⁸ Podle L. Kybalové se výraz *baret* užíval pro světskou pokrývku

hlavy a *biret* pro pokrývku hlavy církevních hodnostářů.⁴³⁹ Jedním z jeho základních stříhů je po třech stranách sešitý obdélník. Okraj může mít ohrnutý. Podle toho, jak tento typ stříhu vypadá na iluminacích, je pravděpodobné, že byl šit z látky, ale mohly být také plstěné. Pletené baretu se objevují až od druhé poloviny 15. století.

Zmíňme například nález z dolu Goldzeche, který je datovaný do počátku 16. století inventárního č. GZ 0002, jedná se o perfektně zachovanou pletenou čapku zhotovenou na čtyřech, nebo pěti jehlách, obdobnou technikou je zhotoven fragment čepice z Schmiedewintergase č. WG 0001.⁴⁴⁰ Zatím ale není znám žádný archeologický nález pleteného baretu datovatelný do sledovaného období.

Mohl se nosit také v kratší variantě, se kterou se setkáváme například u *Bible boskovské* folio 389v u proroka Amose. Dobře patrný je také například na *Reninghausově triptychu* z poloviny 15. století. V některých případech je obtížně rozeznatelný od jiných typů pokrývek

hlavy. Vyskytuje se kontinuálně po celé sledované období, kdy nedošlo k žádné progresivní změně stříhu ani nošení. V několika případech, je na iluminacích zachycen tak, že je nošen volně položený přes rameno. (Tabulka 6.

Muž s aranžovaným baretem na rameni folium 1r. Rurarium commodorum libri, Praha, NK (VII C8), 1417.

25) Jak je tomu například v *Rurarium commodorum libri* datovaném do roku 1417 folio 1r.

⁴³⁶ L. Kybalová, *Středověk*, s. 185.

⁴³⁷ Ludmila Kybalová uvádí: „(Baret) ... se stane v patnáctém století nejrozšířenější pokrývkou hlavy.“ Tento výzkum, ale toto tvrzení poněkud upravuje.

⁴³⁸ S. D. Reed, *From Chaperones to Chaplets*, s. 52.

⁴³⁹ L. Kybalová, *Středověk*, s. 185.

⁴⁴⁰ Beatrix Nutz, *Spätmittelalterliche und neuzeitliche Textilien aus Goldbergbaugebieten in Österreich*, in: *Fundberichte aus Österreich* 53 2014, Wien 2016, s. 111–122.

5.4.2 Čelenka, diadém, věnec a točenice

Na vyobrazeních, ukazujících „movité zhýralce“, se setkáváme s módně kadeřenými vlasy, upraveným vousem a čelenkou, která je zdobena pavím peřím, které má v této souvislosti nepochybně symbolický charakter. (Tabulka 6. 27)

Čelenka s ozdobným peřím folium 65, Traktatus de Ludo Scacorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

Takto je také zobrazen bohatý floutek v *Krumlovském sborníku* z roku 1420 na foliu 337. Spíše jako skutečně módní prvek je bráno v traktátu pojednávajícím o šachové hře *Tractatus de Ludo Scacorum* z let 1430–1440, kde jsou zpravidla

zobrazováni příslušníci elitních společenských

Bohatý floutek s čelenkou zdobenou peřím folium 337. Krumlovský sborník, Praha, KNM (IIB10), 1420.

vrstev, takže zde představuje skutečný odraz dobové módy. V *Bibli husitského kněze* se zase setkáváme

s vyobrazením mladíka tančícího se smrtí, který má na volně rozpuštěných dlouhých vlasech usazen květinový věnec, který tak má symbolizovat jeho mládí na iluminaci 542v. S vínkem na hlavě je také zobrazen Jan Mandevilla ve svém cestopisu. (Tabulka 6. 30)

Jan Mandevila je také vyobrazen dvakrát s točenicí posazenou na hlavě. (Tabulka 6. 31) Ta se také vyskytuje pod korunou na hlavách králů.⁴⁴¹ V červeno zelené kombinaci barev ji má pod korunou nasazenou císař Maxentius na *Oltářní desce z Náměště*, zobrazující mučení sv. Kateřiny, pocházející z období těsně po husitských válkách. V císaři Maxentiovi lze zřejmě spatřovat kryptoportrét Zikmunda Lucemburkého.⁴⁴² Obdobně má pod korunou modrou točenici starozákonní král v *Krumlovském sborníku* folio 58. Stejně tak ji má pod korunou Saul ve *Starém zákonu Českém* z roku 1440 f. 152v. Nacházíme ji ale také na železném klobouku zbrojnoše na oltářní desce zobrazující stětí sv. Jakuba z rozsáhlého cyklu

Mladík tančící se smrtí má na hlavě květinový věnec folium 542v. Bible husitského kněze, Praha, KNM (XVIII B18) 1443.

⁴⁴¹ Mandevila ?, Krumlovský sborník f. 58,

⁴⁴² Petr Elbel, *Morava*, in: Husitské století, Praha 2014, s. 202.

legendy o sv. Jakobovi vzniklého po roce 1430. Celkově lze konstatovat, že se výskyt točenic oproti předchozímu období celkově snižuje, ale nevymizely zcela.

S věncem se zelenými lístky, symbolizujícím trnovou korunu, bývá malován Ježíš Kristus, který je ale nejčastěji zobrazován s rozpuštěnými dlouhými vlasy, bez jakékoliv pokrývky hlavy. Stejnou funkci má točenice na jeho hlavě na iluminaci zobrazující jeho z mrtvých vstání ve Sborníku husitských modliteb f. 8v. Zcela ojedinělý je výskyt členky hustě zdobené peřím, kterou nacházíme v *Ilustracích k Mandevillově cestopisu*, která tak má symbolizovat nezvyklé oděvní pořádky, panující v dalekých exotických krajích. Otázkou ovšem zůstává, co má v takovém případě symbolizovat obdobná pokrývka hlavy na iluminaci f. 45 *Krumlovského sborníku*.

Zbrojňoš s posazenou točenicí na železném klobouku na oltářní desce Svatojakubského cyklu, 1430.

5.4.2.1 Coif

Coif v kombinaci s čepicí folium 11v, ilustrace k cestopisu takzvaného Jana Mandevilly. Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420.

cestopisu folio 11v z let 1410–1420.

Dále se zde nachází na foliu f. 16r na hlavě skláře a

Francouzsky zvaný *Coiffe*,⁴⁴³ ztotožňuje L. Kybalová s *čapkou* a *čepcem*.⁴⁴⁴ (Tabulky 6. 21, 6. 22) Jedná se o plátěnou těsně k hlavě přiléhající čapku, které po stranách vybíhají dva cípy zakrývající uši. V případě potřeby se mohly cípy pod branou svázat. V druhé polovině čtrnáctého století se s *coif* setkáváme pouze ojediněle a ačkoliv dříve býval nošen buď samostatně, nebo pod kloboukem. Nyní převažuje jeho samostatné nošení. V kombinaci s kloboukem se setkáváme pouze u jedné *Ilustrace k Mandevillově*

Coif na hlavě skláře folium 16r, ilustrace k cestopisu takzvaného Jana Mandevilly. Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420.

⁴⁴³ L. Kybalová, *Středověk*, s. 184.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 184.

nalezneme jej také v *Krumlovském sborníku* datovaném kolem roku 1420. f. 190 na hlavě klečícího a modlícího se muže. Nálezově je doložený ze zámku Lengeberg datovaný do druhé půlky 15. století. Je obdélníkového tvaru, dva lemy má obšité a v týle je svázaný. Bohužel se zatím nepodařilo určit, zda byl nošen mužem či ženou.⁴⁴⁵ Na iluminacích z českého prostředí se ale vyskytuje pouze u mužů. Jeho ojedinělý výskyt ve srovnání s ostatními typy mužských pokrývek hlavy je vysledovatelný i ve zbytku Evropy. Podle výzkumu Susan Downs Reed, se v letech 1400–1409 vyskytuje u 1,5% zkoumaných vyobrazení, v letech 1410–1429 není zachycen vůbec.⁴⁴⁶ 1430–1439 v 2, 8 % a 1440–1449 celkem v 4, 5%.⁴⁴⁷

5.4.3 Dámské pokrývky hlavy

K uchycení a aranžování závojų sloužily ve středověku stejně jako dnes špendlíky. Jejich výrobě se věnovali zlatníci a stříbrníci, nikoliv špendlíkáři.⁴⁴⁸ Z archeologického hlediska jich máme zachovalý poměrně značný počet. Nejlevnější variantou jsou z mosazného drátu s hlavičkou zhotovenou z jeho svinutých smyček. Běžné byly také železné špendlíky, které mohly být pokoveny drahým kovem.⁴⁴⁹ Z londýnských nálezů jsou doloženy stříbrné a cínové s drobnými raženými hlavičkami. Další nákladnější variantou jsou jejich hlavičky z korálu, skla a jaspisu. V takovém případě jsou zhotoveny tak, že jsou hlavičky korálky, nasazené na samotné mosazné, nebo měděné tělo špendlíku, kde je jeho konec zploštěn a spodní okraj upevněn záhybem drátu. Ze stejného souboru nálezů pochází také dvojšpendlík tvaru U. s. 523V obrazových materiálech máme doklady o užití špendlíků jako oděvních a vlasových doplňků zejména z období 15. a 16. století.

⁴⁴⁵ B. Nutz, *Des braies et soutiens-gorge au XV siècle*, s. 27.

⁴⁴⁶ Autorka studie patrně nebrala v potaz České země, ale soustředila se primárně na Anglii, Francii, Itálii...

⁴⁴⁷ S. D. Reed, *From Chaperones to Chaplets*, s. 52.

⁴⁴⁸ Martin Omelka – Otakara Řebounová – Věra Šlancarová, *Špendlík před hradbou a za hradbou*, in: *Archaeologica historica* 36, Brno 2011, s. 523.

⁴⁴⁹ M. Omelka – O. Řebounová – V. Šlancarová, *Špendlík před hradbou a za hradbou*, Brno 2011, s. 523.

5.4.3.1 Nezahalené vlasy

Vyobrazení ženy s nezahalenými volně rozpuštěnými vlasy je v ikonografických materiálech jednou z největších skupin. S volně rozpuštěnými sčesanými vlasy jsou v drtivé většině vyobrazovány svaté panny, Eva a Panna Marie. (Tabulka 7. 1) Fakt, že je tato kategorie tak hojně zastoupena, lze přičíst ikonografické tradici, kdy je Eva tradičně zobrazována nahá s volně rozpuštěnými vlasy. Vzhledem k tomu, že žánrově pro sledované období naprosto převládá biblická tematika, je nejčastěji vyobrazována právě Panna Marie, které je přičítáno panenské početí a jako takové jí tedy přísluší zobrazení s rozpuštěnými vlasy. Svobodné dívky si ale mohly zdobit volně rozpuštěné vlasy čelenkami či vínky,⁴⁵⁰ které jsou pro tuto skupinu zastoupeny hojněji. (Tabulka 7. 3) Diadém, nebo také *schapel*, *chapel*, *corone*, *crinale*, *septum*,⁴⁵¹ mohl být v nejluxusnější variantě zhotoven ze zlata a zdobený perlami. Takovýto šperk by byl záležitostí nejmajetnější části společnosti. S čelenkou či vínkem se setkáváme například u Abizag v *Bibli Zamojských* datované do roku 1430 na foliu 157r. Zajímavý je Londýnský nález z poloviny 15. století.

Abizag s vínkem či čelenkou na foliu 157r, Bible Zamojských. Praha, NK (XVII C 56), 1430.

Vyobrazení účesu na foliu 236, Krumlovský sborník. Praha, KNM (III B10), 1420.

Čelenka je zhotovena ze silného drátu ovinutého hedvábí, který je ozdobně ovinut dalším tenčími dráty ovinutými hedvábnou nití.⁴⁵²

Naprosto ojedinělé je vyobrazení účesu, se kterým se setkáváme okolo roku 1420 v *Krumlovském sborníku* na foliu 236 (Tabulka 7. 2) Jinak na vyobrazeních zcela převládají volně rozpuštěné pečlivě sčesané vlasy, které jsou u královen či žen přibližujících se jejich postavení, jako je ve starém zákoně dcera faraona, ozdobeny korunou. Ta také na vyobrazeních přináležejí Panně Marii, jako královně nebes a podobně tomu je v případě svatých například svaté Kateřiny, Markéty.

Neobvyklá je také kombinace rozpuštěných vlasů s korunou a jednoduchým závojem obepínajícím bradu, který je sepnutý v týle, se

⁴⁵⁰ Kybalová používá spolu s V. Kuběnovou název *loubek*, který bývá s vínkem od dob Z. Wintra a Č. Zíbrta zaměňován případně užíván jako synonymum. V rámci názvosloví je to však zavádějící, protože se jedná spíše o ozdobu dámského účesu v období renesance, typově podobný čelence.

⁴⁵¹ P. Voda, *Ženské účesy*, s. 45.

⁴⁵² Geoff Egan – Frances Pritchard, *Dress accessories 1150–1450*, London 2002, s. 293.

kteřou se setkáváme na vyobrazení Judith v *Bibli olomoucké* na foliu 234v. Volně rozpuštěné vlasy, které mohly být zdobeny korunou, nebo panenským vínkem jsou typické pro celé sledované období.

Zahalováním vlasů u vdaných žen se krátce věnuje Petr Voda a konstatuje, že zatímco ve starších dílech zabývajících se odíváním je zahalování vlasů u žen bráno jako povinnost, mladší studie už v tomto ohledu nejsou tolik kategorické. Pramenně se se zažitou tradicí ve venkovském prostředí setkáváme ke konci

Judith vyobrazená na foliu 234v, Bible olomoucká. Olomouc, SVK (MIII/1), před 1417.

14. století ve vizitačním protokolu Pavla z Janovic: „*Item dicit, ut audivit, quod ipse plebanus de Nehvizd madam vice duxit quandam mulitem nudo capite per oppida et villas cirsumsedencia, dispens ipsam esse virginem et medio tempore generalit ex eadem duos pueros, quo est publicum... Item discent, quo plebanus ipsorum ante quatuor Martham concubinam ipsius disoperto capite duxit per oppida et villas et ad ecclesias discoperto capite, incarnaliter ad coreas ex qua genuit Procopium datum Zaczek, filium, qui est ibidem in dote inventus et dicunt, quod ipsa Maretha fuit concubina plebani sex annis et quando erit circa partum.*“⁴⁵³

Stejně jako muži, tak si i ženy mohly kadeře vlnit a natáčet rozžhaveným železem v lilíky. S úpravou vlasů do loken se také setkáváme v *Knihách naučení křesťanského Tomáše Štítného*: „... vlasy krútiac a rozličně je pripravujíc, ulízajíc sě.!“⁴⁵⁴ Dále také: „A budu mieti smrad miesto masti pochotné voně, a miesto rozkošných pascóv tvrdé úvazky, jimiž budu svázány těžce, a miesto zkrútilých vlasóv holiče a miesto loktušek rozkošných pytle zíněné.“⁴⁵⁵ „A také byto bylo, by klášterská panna neb i jiná, kteráž miení, bez muže ostanúc, sežiti bohu, nedržala sě takovýchž obyčejóv, alé připodobňovala sě světským helmbrechticiém, frejírčkám, lilíky strojiec, vlasóv chovajíc...“⁴⁵⁶

Pokud žena nedisponovala dostatečným množstvím vlastních vlasů, mohla využít příčesků. Jeden takový je zachován ze 14. století v londýnských nálezech.⁴⁵⁷ Jan z Husi je zmiňuje v *De abhorrenda abominatione*: *Těž žena, jenž sě líčí, neb vlasy sobě cizie strojí, neb*

⁴⁵³ Ivan Hlaváček – Zdeňka Hledíková (ed.), *Vizitační protokol pražského arcijáhnenství Pražského Arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382*, Praha 1973, s. 256.

⁴⁵⁴ Antonín Jaroslav Vrtátko, *Thómy z Štítného Knihy naučení křesťanského*, Praha 1873, s. 119.

⁴⁵⁵ A. J. Vrtátko, *Thómy z Štítného Knihy naučení křesťanského*, s. 120.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 167.

⁴⁵⁷ G. Egan – F. Pritchard, *Dress accesstories*, London 2002, s. 292.

*jest jich je pilna viece, aby se jim viece lidu než bohu líbila.*⁴⁵⁸ Z poloviny patnáctého století potom pochází textilní základ falešných copů z hradu Lengberg. Ty bývaly pokrývány barevnými pentlemi a prameny nearanžovaných vlasů, které většinou pocházely od zemřelých lidí.⁴⁵⁹

5.4.3.2 Závoj

Žena s jednoduchým půlkruhovým závojem na folio 235, Krumlovský sborník. Praha, KNM (IIIB10), kolem 1420.

Závoj, *zavoy*, býval také často ztotožňován s názvem pocházejícím z němčiny *šlojír*,⁴⁶⁰ latinsky *peplum*⁴⁶¹ který se v Čechách rozšířil na přelomu 13. a 14. století.⁴⁶² Závoj byl stejně jako ve 14. století nejčastěji nošenou pokrývkou hlavy. Z jakého materiálu byl vyráběn, záviselo na tom, do jaké sociální skupiny žena příslušela. Nejprostší tak mohly být zhotovovány ze lnu, o něco luxusnější potom ze směsi lnu a importované bavlny. Nejluxusnější byly, stejně jako u dalších typů oděvů, kusy zhotovené z hedvábí.

Pro první polovinu patnáctého století se zcela přesvědčivě stává typický kratší bílý půlkruhový závoj, se kterým se setkáváme na naprosté většině vyobrazení. Například se s ním setkáváme v *Krumlovském sborníku* na folii 235.

(Výskyt jeho základní varianty viz tabulka 7. 8) Se stejnou četností je nošen samostatně či v kombinaci s druhým závojem, který je pod ním připevněn na skráních, obepíná bradu a může částečně dle zaranžování zahalovat i dekolt.⁴⁶³ (Tabulka 7. 10) Takovýmto způsobem byl nošen i v předchozím období, pouze s tím rozdílem, že nyní většinou zakrýval menší část brady, a zkracuje se délka svrchního závoje.⁴⁶⁴ Ojediněle je závoj nošen v kombinaci s čelenkou či vínkem, jak jej nacházíme v *Krumlovském sborníku* na folii 57 a 219. (Tabulka

⁴⁵⁸ Karel Jaromír Erben (ed.), Jan Hus, *Výklad desatera božieho príkazanie*, in: Mistra Jana Husi Sebrané spisy české I., Praha 1865, s 68.

⁴⁵⁹ B. Nutz, „*Ich brauch Hadern zu meiner Muel*“, *Von Altschneidern, Lumpensammlern und Papiermachern – Wiederverwendung und Wiederverwertung von Textilien*, Wien 2016, s. 30–31.

⁴⁶⁰ P. Voda, *Ženské účesy*, s. 13.

⁴⁶¹ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 472.

⁴⁶² I. Němec, *Slova a dějiny*, s. 132.

⁴⁶³ Ludmila Kybalová jej ztotožňuje s *gepende*, ale tomu neodpovídá podrobněji zpracovaná typologie dámských pokrývek hlavy, které se práce přidržuje.

⁴⁶⁴ Viz P. Voda, *Ženské účesy*, s. 21–22.

7. 9) Tento typ závoje nacházíme také v kombinaci s korunou, kde mohl být doplněn i o kombinaci s druhým závojem zaranžovaným pod bradou. (Tabulky 7. 5, 7. 6) O něco méně zastoupený je způsob jeho uvazování, kde jsou jeho volně splývající cípy na temeni hlavy stočeny přes ramena dopředu a pod bradou překříženy a aranžováním sepnuty někde v oblasti skrání. (Tabulka 7. 11) U zavítek, kde vlasy záměrně nesplývají zpod závoje, musela žena řešit jejich zaranžování takovým způsobem, aby setrvaly pod závojem a jejich prameny nevytlékaly ven. Nejjednodušší se jeví jejich spletení do copů, které jsou potom zaranžovány pod závoj.

**Marie na foliu 249va.
Breviarium Benedikti de
Waldstein, Praha, NK (VI G6),
1410.**

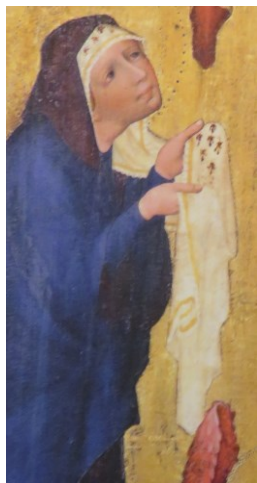
Bělosti se u závoju docilovalo tím, že se zavěsily nad kotlem s vařící sítou, která uvolňuje oxid siřičitý.⁴⁶⁵ V předchozím 14. století se v písemných pramenech setkáváme se závoji žluté barvy.⁴⁶⁶ Pro první polovinu patnáctého století se ale zatím nepodařilo najít žádnou písemnou zmínku o jejich barvení, ani relevantní obrazový materiál. Pouze na iluminaci v *Breviarium Benedikti de Waldstein*, f. 249va má na výjevu Tři Marie s andělem u prázdného hrobu Panna Marie krátký závoj světle zelené barvy, zpod kterého jí lehce vyčnívají vlasy. Dle této varianty by pak Marie měla na sobě plášť světle růžové barvy.

Vzhledem k tomu, že má iluminace málo propracované detaily, mohlo by se také jednat o přehnutý okraj světle zelené podšívky jinak růžového závoje větších rozměrů, který je naprosto typický pro vyobrazení truchlících Marií. Přesně takto, ale s jasnějším detailem je zobrazena Marie na foliu 382ra při obětování Krista. Bohužel nelze ani jednu z variant zcela prokazatelně potvrdit, ale vzhledem k jinak naprosté ojedinělosti výskytu barevného závoje na iluminacích první poloviny 15. století a podobnosti se zmiňovanou iluminací se lze přiklonit k výkladu, že se jedná o závoj větších rozměrů, který někdy až dramaticky splýval podél zad a zahaloval tak větší část postavy. Kromě Marií a svatých se s ním setkáváme i u jedné zesnulé. (Tabulka 7. 18) Poměrně často se dá rozeznat, že je jeho rub a líc odlišných barev. Nošen mohl být i v kombinaci s menším závojem, případně i s třetím závojem pod bradou. (Tabulky 7. 19, 7. 20) Tento typ zahalení hlavy pochází již z antické tradice a jeho vyobrazení se u panny Marie vyskytuje kontinuálně až dodnes. Kromě panny Marie jej můžeme najít u Máří

⁴⁶⁵ P. Voda, *Ženské účesy*, s. 24.

⁴⁶⁶ Viz P. Voda, *Ženské účesy*, s. 16–17. Je na místě doplnit výrok Petra Vody, že: „jiné využití 150 kg šafránů (než pro barvení látek) si však lze představit jen těžko.“ Šafrán byl ale používán jako velice oblíbené a drahé koření, což dokladují Účty z hradu Karlštejna a nejstarší rukopisné kuchařky, které se zachovaly z konce 15. a přelomu 15. a 16. století.

Magdaleny oplakávající Krista, nebo u svatých. Jedná se tak spíše o promítnutí ikonografické tradice nikoliv o závoj, který by byl běžně nošen. Vzhledem k nedokonalému vyobrazení je také možné, že se vlastně jedná o typ pláště, který zahaloval tělo, hlavu a vlasy a setkáváme se s ním již na freskách v raně křesťanských katakombách i u Germánek ve starověku.⁴⁶⁷

Závoj s ozdobným pruhem na deskovém obraze Ukřižování z Vyššího Brodu, Vyšší Brod, 1390–1400.

Stále přetrvávají obdobné způsoby zdobení, jako v předchozím století, které můžeme dokladovat pouze z obrazů, protože iluminace neoplývají potřebnými detaily. U madon nacházíme zdobení našívanými perličkami na okrajích jejich závoje. Na deskovém obraze *Ukřižování z Vyššího Brodu* z let 1390–1400 se nachází snad vetkaný či vyšívaný ozdobný pruh, může se ale také jednat o našitou portu. Přesnou textilní techniku s určitostí určit nelze. Zlaté lemování má také fragment závoje z královské hrobky sv. Víta na Pražském hradě. Ozdobné barevné pruhy má také socha *Bolestínské Panny Marie*, zhotovená pravděpodobně kolem roku 1436, původně umístěná v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Krupce. Jedná se o typ závoje krusler.

Závoj typu krusler s ozdobnými pruhy na soše Bolestné Panny Marie, původně z kostela Nanebevzetí Panny Marie v Krupce, kolem roku 1436.

Větší závoj se mohl aranžováním uspořádat to takzvaného zavítí. Pokud byl obdélníkového, nebo čtvercového tvaru, tak se nejjednodušeji naaranžoval tak, že se položil přes hlavu a jeden jeho konec splývající podél skrání přehodil šikmo přes druhé rameno, jak se s ním setkáváme v tabulce 7. 12. Typ s uzlem, který byl užíván napříč předchozím stoletím, byl obvykle zobrazovaný u starších žen, služebnic či kojných.⁴⁶⁸ Setkáváme se s ním také většinou u pracujících žen na poli. (Tabulka 7. 13)

Poslední variantou zavítí je jeho těsné zaranžování okolo obličeje, kdy spodní lem závoje nepřesahuje dál, než k šíji. V takovém případě zakrýval kromě vlasů i bradu, (tabulka 7. 14), nebo i čelo. (Tabulka 7. 15) Pokud se užilo závoje více, tak jeden zakrýval čelo, bradu a druhý byl aranžovaný přes ně a těsně obemykal hlavu. (Tabulka 7. 16) Na *Iluminacích k Mandevillově cestopisu* na foliu 6v jsou navíc závoje kombinovány s čepicí. Jejím nošení se bude věnovat jedna z následujících kapitol. (Tabulka 7. 17)

⁴⁶⁷ V. Trkovská, *Poznámky k vývoji oděvu na našem území*, s. 302.

⁴⁶⁸ Viz. Graf 1, in: Petr Voda, *Ženské účesy*, s. 18.

Závoj mohl být také dlouhý obdélníkovitého tvaru. V takovém případě se aranžoval buď volně tak, že splýval podél skrání, nebo se aranžoval okolo obličeje přes ozdobnou čepičku jako v *Krumlovském sborníku* folio 239. (tabulka 7. 22) V jednom případě u *Bible olomoucké* na foliu 241r je přehozen přes vycpávanou točenici, s tím se ale setkáváme spíš u francouzské módy. (Tabulka 7. 23)

Naprosto specifické je vyobrazení v knihách Rúth v *Boskovické bibli* folio 100r, kde má žena kromě krátkých závojuů na hlavě a pod bradou tvarově typicky židovský klobouk žluté barvy. Iluminátor se tak snažil vystihnout příslušnost starozákonních biblických postav.⁴⁶⁹

Dalším typem závoje je *kruseler* zvaný také *cípatý závoj*, *crispata*, *kruse*.⁴⁷⁰ Jeho hlavním rysem je ozdobně zvlněný či zřasený okraj. V Českém prostředí máme dochované dva kruselery z královské hrobky v katedrále svatého Víta na Pražském hradě. K jeho výrobě patrně sloužily dva základní technologické postupy. V prvním případě byl utkán tak, aby se po sejmutí z tkalcovského stavu okraje samy zvlnil tím, že se na okraj tkaniny použilo silnější nitě, čímž se po odstřížení ze stavu okraje smrštily, zvlnily a vznikl tak ozdobný efekt.⁴⁷¹

Zvlnění se mohlo případně dosáhnout, pokud se do okraje látky osnovní nitě zdvojily, nebo v ploše látky, měly vyšší zákрут. Druhou variantou pak bylo našití zřaseného pruhu látky či tkanice na okraj látky. Jeho výskyt ale oproti čtrnáctému století významně klesá. Mohl být nošen jako typ v tabulce 7. 8, ale varianta se zvlněným okrajem se oproti rovnému okraji vyskytuje zřídka.

**Závoj nošený
v kombinaci
s čepičkou na foliu
239. Krumlovský
sborník, Praha,
KNM (IIIB 18), 1420.**

Ve dvou ojedinělých případech se setkáváme s tím, že je dlouhý, úzký závoj ozdobně zaranžovaný okolo jakési čapky. Jeden z nich je například na foliu 239 v *Krumlovském sborníku*. Jeho okraje by mohly být zvlněné, což je ale vzhledem k chybějícím detailům obtížně rozpoznatelné. Obdobným způsob nošení můžeme vysledovat ve čtrnáctém století.⁴⁷² Lze konstatovat, že se závoje se zvlněným

okrajem vyskytují pouze samostatně a již nedochází k jejich vrstvení jako v předchozím století a už vůbec ne s jejich aranžováním do sítě plizé, kterou popsal Petr Voda.⁴⁷³ Přetrvává ale typ, který má zřasení okolo čela, v týle na konci visícím na zádech a jeho výskyt je hojný

⁴⁶⁹ V Bibli Zikmunda z Domažlic z roku 1419 zase můžeme spatřit, že mají starozákonní biblické mužské postavy na hlavě rohy.

⁴⁷⁰ P. Voda, *Ženské účesy*, s. 23.

⁴⁷¹ Více k této problematice viz: P. Voda, *Ženské účesy*, s. 32.

⁴⁷² Tamtéž, s. 23.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 26–27.

už od poloviny 14. století.⁴⁷⁴ Dále mizí složité účesy a zavítí. Zcela jednoznačně se tak prosazuje nošení jednoduchých krátkých závojų, případně stroze aranžovaného zavítí.

5.4.3.3 Čepec, nebo síťka?

Čepička na foliu 116r. Bible olomoucká, Olomouc, SVK (MIII/1), 1417.

V problematice použitelných *Iluminací k Mandvillovu cestopisu* se setkáváme s čepicí, která je podobná typu, který nosili muži. Žena ji má v kombinaci s těsným zavítím ze dvou závojų. Další typ čepičky je také nošen v kombinaci se závojem, (Tabulka 7. 22) nebo samostatně, jak se s ní setkáváme například v *Bibli olomoucké* na foliu 116r a dále také v *Krumlovském sborníku* na foliu 248. Mohla by to být ale i síťka, kterou můžeme jasně rozpoznat na iluminacích zobrazujících lazebnice v *Bibli Václava IV.* na foliích 47 v a 174 v, kdy jsou menší síťky usazeny na temeni hlavy a jsou čistě estetického charakteru, protože vlasy nezadržují. Tento typ pokrývky hlavy má pak analogický výskyt i v ostatních zemích například na přelomu 14. a 15. století v Anglii.⁴⁷⁵ Velice dobře jsou zdokumentovány v londýnských nálezech. Dále se setkáváme s nálezy síťek do vlasů v okolních zemích. Jedna taková je uložena v muzeu umění v Düseldorfu č. 16870 z první poloviny 14. století na které jsou jako ozdobný motiv vytkávané erby, a č. 16617 z druhé poloviny 14. století. Dále také v Národním muzeu v Norimberku GEW 2980, ve Victory a Albert muzeu v Londýně 8254-1663. Pokrývky hlavy v českém prostředí ale mívají od čela k temeni odlišně barevný pruh, který je pro ně typický. Připomínají tak jiný typ jakéhosi čepečku rozšířeného spíše v první polovině 14. století. Ten je složený ze dvou polovin spojených ozdobnou proplétanou výšivkou.⁴⁷⁶ S obdobným stříhem se setkáváme u údajné čepičky svaté Brigity, která ale nebyla podrobena radiologickému datování, a tak je řazena do širokého období 13. až 16. století. V této souvislosti se tvarově velice blíží ojedinělý nález z francouzského Saint-Denis z pleteniny

Čepička na foliu 248. Krumlovský sborník, Praha, KNM (IIIB18), 1420.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 31.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 42.

⁴⁷⁶ Tamtéž s. 78.

z byssového hedvábí.⁴⁷⁷ O dřevých ženských čepcích píše ve *Spravovně mistra Pavla Židka*. Mohlo by se tak snad jednat o tento typ dámské pokrývky hlavy: „*Chasa obecní již chytla se jest čepcuov ženských dřevých na hlavu. Tj. ohyzda před pánem Bohem i před lidmi. Měl by také ten vzieti šlojír, pentlík k tomu bez hanz chodditi, neb to záleží na ten čepec.*“⁴⁷⁸

Další těžko zařaditelný typ pokrývky hlavy je vyobrazen v *Bibli olomoucké* folio 241 r u Ester, která má na hlavě pokrývku nápadně připomínající *gepent* nošený ve 13. a 14. století, známý z *Velislavovy bible* folio 27v.⁴⁷⁹

Pokrývka hlavy typu gepent na foliu 241r. Bible olomoucká, Olomouc, SVK (M III/1), před 1417.

5.4.4 Závěr

Porovnáním mužských a ženských pokrývek hlavy docházíme k závěru, že pánské pokrývky hlavy měly daleko větší variabilitu. V případě ikonografických pramenů také vyobrazení mužů jednoznačně převažuje. Nejčastěji jsou zobrazení prostovlasí muži nerozšířenější pokrývkou hlavy je potom kápě, která se nosí zaranžovaná mnoha způsoby a je to typicky mužská pokrývka hlavy, protože zatímco pro 14. století existují jak písemné, tak obrazové prameny, které zcela jasně dokazují, že byla kápě běžně nošena i ženami,⁴⁸⁰ pro období, které sleduje tato práce, není znám jediný doklad, že by ji nosily. Nejmladší vyobrazení je z francouzského prostředí u Dalily z poslední čtvrtiny 14. století FR. 164 fol. 96. Písemný záznam je v *Oděvním pořádku v městské knize města Chebu* z roku 1400. Můžeme tedy konstatovat, že na základě zkoumaných pramenů nepatřila patrně kápě v první polovině patnáctého století do ženského šatníku.

Další nejrozšířenější pokrývkou nošenou muži je klobouk se zahnutou krempou, který mohl mít stopku, nebo ne. Dále barety, méně potom beranice a slaměné klobouky. Točenici nacházíme pouze u mužů, nejčastěji na železném klobouku, nebo pod korunou králů, ojediněle nošenou samostatně řemeslníkem.

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 64.

⁴⁷⁸ Z. Tobolka (ed.), *M. Pavla Židka Spravovna*, s. 61.

⁴⁷⁹ Tamtéž s. 66.

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 68–75.

Ojediněle se vyskytuje samostatně nošený coif, s tímto zjištěním koresponduje výstup výzkumu Susan Downs Reed.⁴⁸¹ U žen se s ním neseťkáváme.

Ženy již nenosí beraní rohy, které mohly být dříve nošeny v kombinaci se sítkou ani účesy z aranžovaných copů, které také mohly být ve 14. století nošeny v kombinaci s diadémem, korunou nebo samostatně.⁴⁸² Dále do českého prostředí nepronikl jednorohý ani dvourohý henin, známý z francouzského prostředí.⁴⁸³ Zcela mizí také složité formy aranžovaného vrstveného *kruseleru* formou plisé. Naopak nastupuje jednoduchá linie krátkého půlkruhového závoje, který jednoznačně dominuje. Řasení jako módní prvek ustupuje. Stejně tak vymizel závoj omotávající účes, pro jehož výskyt je spíše typická první polovina 14. století a potom se vyskytuje již jen ojediněle, až ke konci století mizí úplně.⁴⁸⁴

Neseťkáváme se již ani s širokou páskou v cizích pramenech známou jako *filet*, *barbet*, *barbette*, *harbant*, počestěle *harba*,⁴⁸⁵ pouze s tkanicí či diadémem, který je nošen buď u nezahalených vlasů, nebo v kombinaci s jednoduchým krátkým závojem. Zcela vymizelo také nošení sítky, kdy vlasy v týle jsou v jejím spodním okraji nahromaděny a prověšeny. Naopak se u žen objevují čepičky, které mohly být ojediněle nošeny v kombinaci s aranžovaným závojem.

⁴⁸¹ S. D. Reed, *From Chaperones to Chaplet*, 1992.

⁴⁸² P. Voda, *Ženské účesy*, s. 52–61.

⁴⁸³ V této souvislosti je zajímavá komparace gotických a čínských pokrývek hlavy *Jurgise Baltrušaitise* in: J. Baltrušaitis, *Fantastický středověk*, Praha 2008, s. 169–170.

⁴⁸⁴ Viz tabulka: P. Voda, *Ženské účesy*, s. 20.

⁴⁸⁵ P. Voda, *Ženské účesy*, s. 35.

5.5 Nohavice a punčochy

Nohavice typu miparti u lovce na foliu 9r. Gelnhausenův kodex, Jihlava, SOkA Jihlava (17), 1400–1408.

Nohavice jsou kalhotový oděv,⁴⁸⁶ navlékaný jako základní vrstva šatu na nohy. Zatímco se v raném středověku ještě vyskytovaly sešité nohavice tvořící tak v podstatě linii dnešních kalhot, s postupem času tento typ střihu zcela vymizel a nahradily ho nohavice nesešité,⁴⁸⁷ které dosahovaly čím dál výše a šily se vypasovanější.⁴⁸⁸ S výrazem *Nohavice* se poprvé setkáváme na počátku 14. století,⁴⁸⁹ kdy byly uváděny jako součást svrchního oděvu. V němčině se nazývaly *die Hose*⁴⁹⁰ a latinsky potom *caligarum*,⁴⁹¹ *caligae*.⁴⁹² Jak poukázal Martin Šimša, promítla se provázanost výrazu *caligae* do češtiny tak, že se ve středověku neříkalo, že se *nohavice* oblékají, nýbrž obouvají a následně vyzouvají.⁴⁹³

V průběhu 14. století se délka kabátců zkracovala a byly čím dál tím více upnutější (jeho nejminimalističtější délka byla pravděpodobně v sedmdesátých letech 14. století).⁴⁹⁴ To se odrazilo i na konstrukci střihu nohavic, které musely být kvůli dostatečnému zakrytí těch částí těla, které krátké a upnuté kabátce odhalovaly, střihem značně přizpůsobeny. Tento typ krátkého a vypasovaného kabátce v kombinaci s upnutými nohavicemi miparti nacházíme ještě u luxusně oděné postava sokolníka v *Gelnhausenově kodexu* na foliu 9r, který je datovaný do let 1400–1408. Na počátku patnáctého století ale tato móda odeznívá a kabátce se opět mírně prodlužují, mohlo tak dojít opět k zjednodušení střihu nohavic, které nepotřebovaly tak složitý střih, jako byl u nohavic, které se nosily ke krátkým kabátcům.

Další obrat opět nastává přibližně v polovině 15. století, kdy se móda krátkých upnutých kabátců opět vrací. Nohavice se tak musí v horní části prodlužovat, aby zakryly

⁴⁸⁶ Touto problematikou se ve své studii podrobněji zabýval M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 32–59.

⁴⁸⁷ Podle Věry Trkovské se nejstarší znázornění oddělených nohavic nalézá na nástěnné malbě představující sv. Kryštofa v kostele sv. Jiří na Pražském hradě z počátku 13. století. Viz: V. Trkovská, *Příspěvek ke studiu lidového oděvu ve středověku*, s. 107.

⁴⁸⁸ M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 41.

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 38.

⁴⁹⁰ Tamtéž, s. 38.

⁴⁹¹ Tamtéž s. 36.

⁴⁹² Tamtéž, s. 37.

⁴⁹³ Tamtéž, s. 37.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 45.

odhalené části nohou, a začínají se přivazovat ke spodní části kabátce v oblasti pasu, postupně čím dál tím víc překrývají zadní část těla, až začnou být spojovány v oblasti zadního švu.⁴⁹⁵ V druhé polovině 15. století potom již můžeme mluvit o dovršení vzniku upnutého kalhotového stříhu.

Nohavice nalezená v Herjolfsnes číslo D10613. Datovaná do konce 14. století. Zdroj: *Historické kostýmy a stříhy*, 8. 8. 2017, < <http://kostym.cz/>>.

Nohavice mohla končit v oblasti kotníku a mít také pod patou podvlečený řemínek, který ji přidržel, aby se z bot nevyhrnovala. Na vyobrazeních ale drtivě převažuje varianta, kdy pokrývá celou část chodidla. S tím se setkáváme na iluminacích zobrazujících prořezávanou kotníkovou obuv, kdy můžeme skrze průřezy spatřit pokračující linii nohavice na nártu nohy. Mohla být také nošena samostatně jako obuv. V takovém případě byla v oblasti chodidla zesílena koženou podešví, která látku chránila proti příliš rychlému prošlapání a plnila ochrannou funkci chodidla. Jako je tomu u již zmiňovaného sokolníka *Gelenhausenově kodexu* folio 9r. V tomto případě by tak mohla být řazena i mezi obuv.

Archeologicky jsou nohavice opět doloženy v zahraničí z lokace Herjolfsnes číslo D10613⁴⁹⁶ s datací do konce 14. století. Nohavice je jednoduššího stříhu a k jejímu uchycení v pase sloužil v horní části do špičky vybíhající cíp. Z druhé poloviny 15. století potom pochází nález z hradu Lengenberg. Nohavice je ušitá ze dvou vrstev látky,⁴⁹⁷ vnější je červená vlněná a podšívka je v modré plátňové vazbě.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Tamtéž, s. 49.

⁴⁹⁶ L. Fransen – A. Norgaard – E. Ostergard, *Medieval garments reconstructed*, s. 134–137.

⁴⁹⁷ B. Nutz, *Des braies et soutiens-gorge au XV siècle*, s. 26.

⁴⁹⁸ B. Nutz – I. Vanden Bergh, *The Hidden Colours of Lengberg Castle*, s. 53.

Nohavice s koženou podešví se patrně opotřebovávaly mnohem rychleji než obuv, která sama o sobě neměla příliš vysokou životnost. Přes nohavice se proto nazouvaly dřevěné *trepky*, zvané také *pantochy*,⁴⁹⁹ latinsky *patinus*, německy *trippen*, francouzky *pattinis*,⁵⁰⁰ které se začaly nosit od 14. století.⁵⁰¹ Výrazem *trepka*, německy *trippe* se ale původně označovala obuv mnichů. Jan Hus navrhol, aby se nazývaly česky *chódy*. Slovníky sepsané v období po husitských válkách je označují jako dřevěný pantofel.⁵⁰²

V průběhu 14. století se stalo velice módní nošení tak zvaného *miparti*, které na oděvu kombinovalo dvě barvy, které jej jakoby půlily. Na počátku 15. století ale vyšlo z módy a udrželo se pouze u nohavic. *Miparti* kombinující jednu nohavici černou a druhou červenou nacházíme na počátku 15. století u postavy lovce v *Gelenhausenově kodexu* na foliu 9r, také v *Bibli*

Miparti nohavice na foliu 9. Traktatus de Ludo Scacorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

boskovské folio 244r s datací do let 1410–1420. Dále se s jednou nohavici zelenou a druhou červenou setkáváme v *Krumlovském sborníku* s datací 1420 na postavě kata posmívajícího se Kristu folio 49. Objevují se také v *Traktatus de ludo Scacorum* datovaném do let 1430–1440 na stranách 9, 17, 34, 56, 58. Zikmund Winter uvádí, že se *miparti* udrželo v Evropě po celé patnácté století, ale v Čechách se od jeho počátku vyskytuje spíše řidce a častěji u lidí málo poctivých, jako jsou biřici či kati a opět se zase více rozšiřuje po skončení husitských válek,⁵⁰³ po dobu jejich trvání ale o *miparti* není písemné zmínky. Nicméně zmiňované iluminace naznačují, že se jejich výskyt udržel v průběhu celého sledovaného období. Což podporuje i to, že jsou vyobrazení v *Traktatus de ludo Scacorum* žánrového charakteru, takže se zde nedá předpokládat užití záměrného historismu.

⁴⁹⁹ Roman Vaverka, *Obuv ve středověku*, 2003, s. 5.

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 6.

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 5.

⁵⁰² I. Němec – J. Horálek a kol., *Dědictví řeči*, s. 113–114.

⁵⁰³ Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 33.

Nohavice se také mohly zdobit v oblasti lýtka v lineárním pásu výšivkou, se kterou se setkáváme u nohavic honosně oděných mužů. Doklady jsou pro to z průběhu celého sledovaného období. Například v *Bibli Filipa z Padeřova* strana 338 a v *Krumlovském sborníku* folio 236.

Pokud bylo při práci teplo, mohly se nohavice srolovat ke kolenům, jako to vidíme ve *Traktatus de Ludo scacorum* na straně 61 a v případě muže pracujícího na stavbě zobrazeného v *Litoměřické bibli* datované do roku 1411. Nohavice má shrnuty také muž kamenující Krista v *Bibli boskovské* datované do dvacátých let 15. století na foliu 327r. Dále

Lineární zdobení nohavice v oblasti lýtka na foliu 338. Bible Filipa z Padeřova, Vídeň, ÖNB (cod 1175), 1432–1435.

Muž se shrnutými nohavicemi na foliu 61v. Traktatus de Ludo Scacorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

má nohavice svinuté

pod kolena naříkající muž na foliu 126r v *Psalterium Hanussonis* datovném do roku 1438. Velice zajímavé je vyobrazení amalechitského mládence, zvěstujícího Davidovi Saulovu smrt, který má ve *Starém zákoně českém* datovaném do roku 1440 folio 115rb před králem nohavice svinuté až k lýtkům. To je vzhledem k dodržování královského majestátu zarážející. Obdobně je tomu ale i v *Bibli Olomoucké* folio 259v, kde má muž nohavice shrnuté před králem Davidem hrajícím na loutnu.

Horní cíp nohavic se ve starších časech navazoval na spodky, ale s jejich postupným zkracováním až do podoby typu přesýpací hodiny se musely začít uchycovat na zvlášť nošený hacní pás, případně

přivazovat přímo ke kabátci. *Hacní pás* latinsky *lumbale*⁵⁰⁴ byl pruh silnější látky, případně několika jejích vrstev, které byly potaženy jemnější látkou, a v oblasti pupíku se šněroval k sobě. V pásu potom byly dírky, kterými se provlékaly tkanice, držící nohavice v oblasti pasu. Další variantou, která je doložena v zahraničí, je potom uchycení nohavic poutky zaháknutými na dvou knoflíčích, které jsou na hacním pase našity, jak vidíme na soše Cupida od Donatella.⁵⁰⁵ Archeologicky je hacní pás doložen v zahraničí s datací do roku 1247, nalezený při nohavicích připisovaných Rodrigovi Ximenzovi de Rada, nyní uložených v IPHE Madrid.⁵⁰⁶

Nohavice a hacní pás pocházející z hrobky Rodrigeze Ximenze de Rada datované do roku 1247 nyní uložené v IPHE Madrid. Zdroj: *Historické kostýmy a stříhy*, 8. 8. 2017, <<http://kostym.cz/>>.

Nohavice mohly v oblasti lýtky přidržovat podvazky, se kterými se v písemné zmínce setkáváme ve čtrnáctém století v díle Františka Pražského.⁵⁰⁷ Ve sledovaném období na obrazových materiálech ale identifikovány zatím nebyly. Nicméně v zahraničí jsou doloženy archeologickými nálezy z Londýna, kde mají lem zdobený ozdobnými zplstnatělými třásněmi, pro Čechy ale zatím tento typ zdobení doložen není.⁵⁰⁸

Dalším typem oděvu, který chránil nohu před chladem, jsou punčochy, zvané také *podkolenky*,⁵⁰⁹ které v ranější fázi vývoje splývají s nohavicemi. Postupně se stříhově vyčlenily jako jejich zkrácená varianta, která končila přibližně v oblasti kolen a nosila se přes

⁵⁰⁴ M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 35.

⁵⁰⁵ Hanz Mützel, *Von Lendenschurz zur Modetracht*, Berlin 1925, s. 237.

⁵⁰⁶ *Kostým*, 6. 6. 2017, <www.kostym.cz>.

⁵⁰⁷ Marie Bláhová a kol., *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 107.

⁵⁰⁸ H. Březinová – D. Kohout – M. Bravermanová – V. Otavská – M. Selmi Wallisová, *Středověké textilní a barvířské technologie*, s. 95.

⁵⁰⁹ F. Mareš (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, s. 40.

ně, jako další svrchní vrstva. V Čechách máme dochovanou punčochu z hrobu biskupa Mikuláše z Riesenburgu patrně pocházející z poloviny 13. století.⁵¹⁰ Jedná se o církevní oděv, ale analogicky zde můžeme doložit tvar stříhu běžně nošených punčoch. Z období 11. – 13. století je v zahraničí zachována celá řada pontifikálních punčoch. Ze 14. století minimálně čtyři, u nichž bylo k zhotovení použito vzorovaného damašku či lampasu a byly vypořádávány lněnou látkou.⁵¹¹ Dle závěrů Mileny Bravermanové doložených na konkrétních nálezech textilií, jak z Čech, tak ze zahraničí, se vzhled liturgických punčoch a vzhled punčoch, které nosila nejvyšší společenská elita zejména panovník a jeho nejbližší okolí, nijak výrazně nelišil.⁵¹² Vycházet ze stříhů liturgických nohavic, je tedy relevantní. Punčocháři jako samostatné odvětví vystoupili ze soukenického cechu až roku 1570, ale cechovní artikule známe až k roku 1612.⁵¹³ V zápisu *Popravčí knihy pánů z Rožmberka* se setkáváme s tím, že zloděj „*Suchomele pobral z jeho komory... šesterú obuv, podkolenky, kopíce...*“.⁵¹⁴ Punčochy dosahující pod kolena tak mohly nejenom zateplit nedokonalou obuv, ale také sloužit jako ochrana, před prodřením nohavic, na které se muselo spotřebovat více látky. Punčochy se také našly v Herjolfsnes, jsou látkové a kryjí pouze oblast lýtko od kotníků po koleno (D10616).⁵¹⁵

Další typ oděvu, který měl chránit nohu, uvádí *Bohemář* jako *plstěnicě* překládané jako *soccus*, což v klasické latině znamená lehký plátěný střevíc,⁵¹⁶ někdy připisovaný ženám.⁵¹⁷ Nohy také mohly být kryty *onuce*, skládající se z obdélníku látky, který ovíjel chodidlo.⁵¹⁸ Jejich vyobrazení nacházíme v zahraničí na vyobrazení, kde svatý Bernhardin žehná dvěma mrzákům, Meister der Revaler Passion, Lübeck kolem r. 1500, St. – Annen – Museum. Mrzáci zde mají místo nohavic okolo nohou ovinuté pruhy látky, které mezi lýtkem a kolenem přidržuje ovinutý řemínek či provaz.⁵¹⁹

⁵¹⁰ Milena Bravermanová, *Hroby pražských biskupů v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*, in: *Archaeologia historica* 29, Brno 2004, s. 606.

⁵¹¹ Tamtéž, s. 609.

⁵¹² Tamtéž, s. 610.

⁵¹³ S- Odstrčilová, *Stručná historie pletení s přihlédnutím k českým zemím*, s. 82.

⁵¹⁴ F. Mareš, *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, s. 40

⁵¹⁵ L. Fransen – Anna Norgaard – Else Ostergard, *Medieval garments reconstructed*, s. 138–140.

⁵¹⁶ M. Šimša, *Boty nebo kalhoty*, s. 39.

⁵¹⁷ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 390.

⁵¹⁸ Tamtéž, s. 39.

⁵¹⁹ Sv. Bernhardin žehná dvěma mrzákům, Meister der Revaler Passion, Lübeck kolem r. 1500, St. – Annen – Museum. In: Alena Křížová – Věra Šlancarová, *Podoba středověkého šperku (S přihlédnutím ke sbírkám a nálezům na Jižní Moravě)*, in: *Ornament – oděv – šperk, Archaické projevy materiální kultury*, Brno 2009, s. 150.

5.6 Závěr

Vývoj konstrukce střihu nohavic je závislý na proměně střihu kabátce, od kterého se odvíjel. Na počátku patnáctého století jsou nohavice ještě upnutější a dosahují co nejvýš, aby zakryly partie, které by jinak krátký vypasovaný kabátec odhaloval. V průběhu první poloviny 15. století se ale kabátec mírně prodlužuje, takže se může střih nohavic zjednodušit. V polovině 15. století se ale opět dostávají do módy krátké a upnuté kabátce, takže se opět musí přizpůsobit i střih nohavic, které postupně dosahují do linie pasu, až dojde k jejich spojení a vzniku kalhotového střihu.

V průběhu první poloviny století se kontinuálně vyskytuje barevný typ miparti, kde jsou nohavice rozlišných barev. Stejně tak se u majetnějších jedinců vyskytuje lineární zdobení v oblasti lýtek. Pro to, že by ženy nosily nohavice, není zatím obrazového ani písemného dokladu pocházejícího z českého prostředí.

Pokud měly nohavice v oblasti chodidla našitou koženou podešev, mohly plnit funkci boty, v takovém případě by spadaly do kapitoly zabývající se vysokou obuví, ale pro snadnější přehlednost se jim věnuj pozornost v rámci kapitoly věnující se nohavicím a punčochám.

6 Obuv

Na základě ikonografických pramenů a archeologických nálezů můžeme vysledovat několik typů obuvi, které můžeme hodnotit podle jejich funkce, vzhledu a materiálu užitého na jejich výrobu. V této práci se bude obuv dělit na nízkou, polovysokou a vysokou. Jedná se o rozdělení umělé pro snadnější orientaci v problematice. V dobových pramenech názvosloví pro tyto tři kategorie vzájemně splývá, tedy můžeme například nalézt označení *bota* jak pro obuv polovysokou, tak vysokou.

Z archeologického hlediska je počet zachovaných kožených fragmentů obuvi nesrovnatelně větší v městském prostředí než na vesnici. Může za to patrně fakt, že boty bývaly kvůli jejich ochraně natírány tukem, který tak zajistil částečnou konzervaci kůže a dále nutnost jejich značné produkce, z důvodů častého opotřebování.⁵²⁰ Stejně jako oděv byla i obuv pravidelně opravována. K tomuto účelu se používalo i zachovalé kůže z kusů, které byly pro svoje opotřebení již vyřazeny.⁵²¹

Chudší vrstvy chodily, pokud to počasí dovolovalo bosy a v zimních měsících se před chladem chránily tak, že si nohy zavinuly ovinkami ze zvířecích kůží a pod koleny přichytily povřísem.⁵²² Vesnické děti si obuv nazouvaly na významné svátky, jinak chodily bosé. O tom se také zmiňuje ve svém vyprávění Butzbach: „*ale ono ze vsi (dítě)... boso běhá, leč u veliký svátek střeví obuje.*“⁵²³ Každodenně nošená obuv vydržela i s opravami přibližně půl roku.⁵²⁴ To může potvrdit i autorka této diplomové práce na základě pokusů experimentální archeologie. Pokud se měla životnost obuvi prodloužit, bylo nutné užívat dřevěných trepek, které ji chránily před prodřením zejména na kamenných a dlážděných površích. Ty se také nosily přes nohavice s koženou podešví, kterými se zabývala předešlá kapitola. Životnost podešve se mohla prodloužit podbitím boty kovovými hřeby, případně podkůvkou v oblasti paty.

⁵²⁰ Podrobněji k této problematice: Ladislav Šmejda, *K hmotné kultuře Vysokého Mýta ve středověku*, in: *Medievalia Archaeologica* 1, Praha 1999, s. 186.

⁵²¹ To vcelku přesvědčivě dokládá ve svém příspěvku Ladislav Šmejda, *K hmotné kultuře Vysokého Mýta ve středověku*, Praha 1999, s. 186.

⁵²² Karel Dvořák (ed.), *Humanistická etnografie Čech: Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon*, Praha, 1975, s. 32.

⁵²³ F. Šimek (ed.), *Postila Jana Rokycany I.*, s. 79.

⁵²⁴ R. Vaverka, *Obuv ve středověku*, s. 5.

Dnes se nedá přesně rozlišit, zda dochovaná obuv patřila muži či ženě. Patrně obě pohlaví nosila obuv typově stejnou.⁵²⁵ Dětská obuv byla s dospělou prakticky totožná, jak dokládají dochované fragmenty či celé kusy obuvi.

Konstrukce boty se postupně stávala složitější, první patní vložky se do nich začaly vsívat od 12. století. Předchůdcem podpatku, který se ale rozšiřuje běžně až v baroku, byl *čépek*, klínek vkládaný mezi svrchní a spodní podešev v místě paty, který se začal rozšiřovat právě v průběhu 15. století.⁵²⁶ Luxusní boty byly šité z kordobanu, tedy kůže muflona, název se odvozoval od města Cordóby, boty se pak podle toho nazývaly *kordovánek*.⁵²⁷ Jako levnější náhražky se užívalo koží kůže, která při výrobě obuvi převládla.⁵²⁸

Obuv je na iluminacích vyobrazena v různých barvách ve *Sbírce brněnského městského práva písaře Václava z Jihlavy* má zasedající soudce na foliu 57f. na nohou jasně červené špičaté kotníkové boty. Barvení kůže ale nebylo trvalé. Důvodem bylo to, že vydělaná kůže je kyselá, ale tehdejší užívaná barviva byla zásaditá. Běžně se tak dalo dosáhnout odstínů červené, modré, zelené a hnědé.⁵²⁹

6.1 Nízká obuv

Nízká obuv se v Čechách nazývala *třeví*, *střevíc*, *škrbál* a *škrpál*, ve Francii potom *scarpa*, *éstival*, v Itálii byla známá pod názvem *stivali* a latinsky se potom nazývala *soccus*, *sotula*⁵³⁰ či *calceus*.⁵³¹

U tohoto typu boty se nepředpokládá, že by byl majitel těžce manuálně pracující. Pro zemědělce byla při práci vyloženě nevhodná svým stříhem, který nohu dostatečně neochraňoval, a řemeslníky také nacházíme na většině vyobrazení ve vyšších botách. Nízký střevíc tak našel spíše uplatnění v městském prostředí. Zejména u sociálně výše postavených jako je městský patriciát, šlechta a panovnický dvůr.

Střevíc můžeme charakterizovat podle tvaru špičky. Magdaléna Beranová uvádí termín zobáková obuv, v dobové literatuře zvané také *zobanovité střevíce/longis nasis*,⁵³² které se

⁵²⁵ Další zkoumání je v tom to ohledu podmíněno ulpěním organických zbytků obsahujících DNA na botě a jejich rozbor, který je v dnešní době ale stále příliš nákladný.

⁵²⁶ R. Vaverka, *Obuv ve středověku*, s. 38.

⁵²⁷ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 311.

⁵²⁸ Tamtéž, s. 4.

⁵²⁹ Tamtéž, s. 3.

⁵³⁰ R. Vaverka, *Obuv ve středověku*, s. 5.

⁵³¹ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 481.

⁵³² Z. Winter, *Dějiny kroje v zemích českých*, s. 35.

podle Wintra u nás rozšiřují někdy před rokem 1360.⁵³³ Jedná se o měkké kožené boty, velmi úzké a těsné, s prodlouženou špičkou.⁵³⁴ Jak můžeme vysledovat na iluminacích datovaných do patnáctého století, délka špičky se proti druhé polovině čtrnáctého století zkracuje, ale tvar zůstává zachován. Tento typ nalezneme jak před husitskými válkami, tak po nich, kdy je zobrazen na nohou muže⁵³⁵ a ženy v *Neuburském sborníku* z konce 15. století. Jejich oblíbenost dokládá i stížnost v *Postile Jana Rokycany*: „ono špice u třevíc ane u škoreň. Ach, nastojte, kto by to vypravil, o jest té pajchy vymyšlene tato léta!“⁵³⁶ Zobaté střevíce nosili podle Hasištejnského pražští měšťané ještě okolo roku 1500.⁵³⁷

Střevíc mohl být zdoben prořezáváním či prorážením kůže, které vidíme u dvou konšelů na foliu 9r *Gelnhausenova kodexu*. Stylem zdobení obdobnou obuv nacházíme u nálezů z Londýna, ale již z první poloviny 13. století.⁵³⁸

Poměrně rozšířený se stal typ střevíce s prořezávanými pásky. Vyskytuje se již v bibli Václava IV. datované do let 1390–1400 na nohou panovníka. Střevíc zde má pět prořezávaných pásků a řemínek, který botu přidržuje přes nárt. Tento typ se nachází i na dalších iluminacích bible. Dále se s ním setkáváme v *Gelnhausenově kodexu* datovaném do let 1400–1408 na foliu 9 r. Zde je s ním vyobrazen Václav I. sedící v majestátu na trůně. Bota má tři prořezávané pásky a čtvrtý řemínek ji drží přes nárt. Toto konstrukční řešení by potvrdzovalo i čtvrté vyobrazení na foliu 21v, kde na celostránkovém vyobrazení nalezneme ukřižovaného Krista a pod ním přísahu konšelů. Dva z dvanácti konšelů mají tento typ obuvi na nohou. Že byl poslední pásek patrně skutečně odepínatelným řemínkem, můžeme vysledovat u druhého konšela zleva z pohledu diváka. Tvarově je totiž řemínek vyobrazen tak, jak analogicky nacházíme u londýnského nálezů z konce 14. století.⁵³⁹ Všichni konšelé jsou oděni velice luxusně. Dále můžeme naznačení boty s prořezávanými

Střevíc s prořezávanými pásky na foliu 9r. Gelnhausenův kodex, Jihlava, SOkA (17) 1400–1408.

⁵³³ Tamtéž, s. 35.

⁵³⁴ L. Kybalová, *Středověk*, s. 197

⁵³⁵ Nesouhlasím s názorem M. Beranové, kdy se domnívá, že má muž na nohou měkké zvýšené boty se shrnutými holeněmi. Domnívám se, že se jedná o zobákové boty, ve kterých jsou vyobrazeny poloshrnuté ponožky.

⁵³⁶ F. Šimek (ed.), *Postila Jana Rokycany I.*, s. 79.

⁵³⁷ Josef Macek, *Jagellonský věk v českých zemích 3–4*, Praha 2002, s. 249.

⁵³⁸ F. Grew – M. de Neergaard, *Shoes and patiens, Medieval finds from excavations in London*, s. 16.

⁵³⁹ Tamtéž, s. 28.

pásky nalézt na foliu v *Bibli olomoucké* I. díl na foliu 43v a 114 datované před rok 1417. Zde je vyobrazena na Bóazovi, který se táže svého služebníka, na dívku sbírající klasy a dále na foliu 138v a 237v u postavy krále.

Pokud vyhodnotíme všechna tato vyobrazení, dostáváme se k závěru, že se jednalo o velice luxusní typ obuvi, který si snad i z praktických důvodů mohli dovolit pouze lépe situovaní jedinci. Počet prořezávaných pásků se pohyboval mezi pěti až třemi a jedním řemínkem, který přidržoval střevíc na noze.

Nízký střevíc s páskem přes nárt u převrácené obuvi se našel v jímce s. j. 529 v Brně v České ulici, která je datována pomocí artefaktů z výplně do roku 1376.⁵⁴⁰

Přísaha konšelů na foliu 21v. Na nohou jsou dobře patrné jednotlivé typy obuvi. Gelhausenův kodex, Jihlava, SOKA (17) 1400–1408.

⁵⁴⁰ Aleš Hoch – Pavel Staněk, *Kožené artefakty z České ulice v Brně*, in: *Archaeologica historica* 40, Brno 2015, s. 915.

6.2 Polovysoká obuv

Kotníkovou polovysokou obuv nejčastěji nacházíme na vyobrazení řemeslníků a poutníků. Nazývala se *bota*, francouzsky *botte*, *galoche* a latinsky *botta*.⁵⁴¹ Na ikonografických pramenech můžeme poměrně dobře rozeznat způsoby jejich zapínání. Na detaily jsou bohaté především *Ilustrace k Mandevillově cestopisu*, problematika výkladu některých oděvů již byla zmíněna, ale co se týče prvků zobrazovaných u obuvi, jsou srovnatelné s archeologickými soubory obuvi v Čechách a v zahraničí. Boty jsou zde spínány řemínky, olivkami a tkanicemi.

V *Bibli olomoucké* má polovysokou botu sv. Jakub na foliu 257r a kotníkovou obuv má na noze také městský rychtář v *Brněnské právní knize*, která je datovaná do roku 1446; dále je zobrazena na foliu 57v *Bible Filipa z Padeřova*, strana 647 a 674. Skvěle je vidět kotníková obuv na *Svatojiřském oltáři* datovaném po roce 1430.

Polovysoké boty se na obrazových pramenech sledovaného období nijak zásadně konstrukčně neproměnily.

Detaily různých typů zavazování bot na foliích 12, 13, 4, 9. Ilustrace k Mandevillově rukopisu, Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420.

⁵⁴¹ R. Vaverka, *Obuv ve středověku*, s. 5.

6.3 Vysoká obuv

Mezi vysokou obuv by se daly zařadit nohavice s koženou podešví, o kterých pojednávala kapitola s názvem Nohavice a punčochy. Dále sem patří *škorně*, které bývaly vysoké po kolena a ve 14. století se pro tento druh obuvi objevil ještě jiný cizí název podle západoevropské módy „*boty*“, pocházející z francouzského *botte* a který názvově splývá s uměle vytvořenou skupinou polovysoké obuvi. Boty se od starších škorní lišily jenom tím, že byly těsné, přiléhavé zatímco škorně byly volnější.⁵⁴² Vysoké škorně jsou ale na obrazových pramenech poměrně špatně rozlišitelné od shrnutých nohavic s našitou koženou podešví. Jejich vyhodnocení je tak takřka nemožné.

6.4 Závěr

Shrneme-li výše uvedená zjištění, tak nelze souhlasit s tvrzením Renaty Modrákové: „*Na nohou se nosily boty všech typů, i když nejčastěji to byly vysoké kožené boty.*“⁵⁴³ V ikonografických pramenech jsou zcela jednoznačně nejrozšířenější nohavice s koženou podešví, ale jejich zařazení do skupiny bot je problematické, navíc se špatně rozeznávají od vysokých škorní. Druhým nejčastěji zobrazovaným typem obuvi je potom nízký střevíc, jeho četnost je ale podmíněna zvýšenou frekvencí vyobrazení sociálně výše postavených jedinců, kterými se ikonografické prameny vyznačují. Řemeslníci a poutníci jsou nejčastěji zobrazováni v obuvi polovysoké. U chudšího obyvatelstva a zemědělců se dá předpokládat, že povětšinu roku, kdy to počasí dovolovalo, chodili bosí.

U archeologických nálezů zatím nelze přesně určit, zda jednotlivé typy bot byly nošeny muži či ženami. Ve sledovaném období se také tvar obuvi a její konstrukce nikterak významně neproměnil.

⁵⁴² I. Němec, *Slova a dějiny*, s. 130.

⁵⁴³ R. Modráková, *Čas odložil svůj šat, Móda z rukopisů 11. – 16. století*, Praha 2008, s. 59.

7 Oděvní doplňky

Oděvní doplňky byly velice významnou součástí oděvu, protože ve chvíli, kdy jedinec vlastnil omezený počet oblečení, představovaly možnou alternativu k obměňování jeho vzhledu. Luxusní doplňky stejně jako oděv reprezentovaly svého majitele a měly také symbolický charakter. Vzhledem k zaměření a rozsahu práce budou reflektovány spíše v souvislosti s dotvořením siluety oděvu.

7.1 Opasek

Pás, opasek, opásanie, pásanie, latinsky zvaný *cingulus*⁵⁴⁴ plnil funkci praktickou, neboť spínal oděv a mohla se na něj zavěsit tobolka, nůž, dýka či klíče a dále také ozdobnou v případě dražších aplikacemi zdobených kusů. Rytířské pásy potom plnily funkci symbolickou, kdy určovaly společenské postavení svého nositele.

Zhotovovaly se z kůže, textilu, nebo byly celokovové.⁵⁴⁵ Chudina místo nich používala provaz. Ke zdobení se používaly kovové aplikace,⁵⁴⁶ nákončí a opaskové garnitury, které plnily nejenom estetickou funkci, ale pásek také zpevňovaly a svislá kování udržovala jeho tvar.⁵⁴⁷ Liliový motiv na kování symbolizoval Pannu Marii.⁵⁴⁸

V zahraničí jsou doloženy opasky spíše úzké a kůže je často zdobena vyraženými vzory.⁵⁴⁹ Spínaly se prostrčením opasku sponou, část opasku za ní se potom provlékla do uzlu a jeho konec splýval podél těla dolů.

Dobře patrné provlečení konce opasku a zavěšení zdobené tobolky na foliu 7. v. Ilustrace k Mandevillově rukopisu, Londýn, BL (add. Ms. 24189),1410–1420.

⁵⁴⁴ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 381.

⁵⁴⁵ A. Křížová – V. Šlancarová, *Podoba středověkého šperku*, s. 149.

⁵⁴⁶ Ze zahraniční literatury se touto problematikou zabývá: G. Egan – F. Pritchard, *Dress accessories*, Londýn 2002.

⁵⁴⁷ Lenka Machaňová, *Kovové součásti středověkých oděvů získané archeologickými výzkumy*, in: *Ornament – oděv – šperk*, Archaické projevy materiální kultury, Brno 2009, s. 167.

⁵⁴⁸ Tamtéž, s. 167.

⁵⁴⁹ Nákladným zdobeným opaskům se ze zahraniční literatury věnuje například A. Willemsen, která se zabývala hojnými archeologickými nálezy z jižního Nizozemska in: Annemarieke Willemsen, *Man is a sack of muck girded*

Opasky byly nošeny muži i ženami a z vyobrazení je obtížné určit, zda se jedná o opasek kožený či textilní. Oba dva typy jsou archeologicky doloženy. Opasek byl oblíbeným svatebním darem a je předmětem⁵⁵⁰ mnoha lyrických básní. Oblíbeným darem byl také mezi milenci.⁵⁵¹ Na dobových vyobrazeních vidíme, že se opasky prodávaly již hotové v krámech na ulicích, pravděpodobně se ale zhotovovaly i na zakázku. Přetržené opasky se opravovaly tak, že se oba poškozené konce vložily mezi dvě destičky se zaoblenými hranami, odpovídající šíři opasku a vzájemně se snýtovaly ve všech rozích.⁵⁵²

A. Willemsen na základě rozsáhlého výzkumu pramenů ikonografické povahy rozlišuje čtyři hlavní kategorie vyobrazení zdobených pásů a opasků. Do první patří zobrazení Panny Marie a dalších světice, jako jsou Máří Magdalena, Barbora a Kateřina. Do druhé potom patří rytíři a rytířští světci, jako je svatý Jiří a Michael. Do třetí kategorie spadají postroje a obojky koní, psů, ale dokonce i méně obvyklých zvířat, jako jsou opice a veverky. Zajímavé je, že i zvířata smyšlených hrdinů mívají postroje a obojky blízké se reálným nálezům. Do poslední kategorie potom patří zdobené předměty patřící osobám pocházejícím z exotických krajů, jako jsou tři králové a farizeové. Právě výzdoba u poslední kategorie je nejvíce imaginární, vzdaluje se tak od skutečných nalezených předmětů. Umělci si tak vlastně stvořili vlastní exotickou módu.⁵⁵³

Muž na iluminaci má jeden opasek spínající oděv a druhý ozdobný, na kterém má zavěšené klíče folio 58. Traktatus de Ludo Scacorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

with silver. Metal Decoartion od Late – medieval Leather Belts and Purses from the Netherlands, in: *Medieval Archaeology* 56, 2012, s. 171–201.

⁵⁵⁰ A. Willemsen, *Man is a sack of muck girded with silver. Metal Decoartion od Late – medieval Leather Belts and Purses from the Netherlands*, 2012, s. 191.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 193.

⁵⁵² Tamtéž, s. 177.

⁵⁵³ Tamtéž, s. 188.

V obrazových pramenech se nejčastěji setkáváme s pravděpodobně koženými opasky, které jsou v některých případech zdobeny pobitými garniturami. Mohlo se nosit i několik opasků, jak vidíme v *Traktatus de Ludo Scacorum* folio 58, kde jeden plní praktickou spínací funkci a druhý ozdobnou. Zde je také jasně patrné, že se na něj zavěšovaly klíče. Nůž je potom na několika vyobrazeních znázorněn zastrčený za opaskem, což je pro jeho majitele značně riskantní, nebo zavěšený v pouzdru na něm, jak vidíme v *Bibli Filipa z Padeřova* na straně 277, zde jsou také dobře patrné ozdobné garnitury a zavěšení tobolky.

Dobře patrné opaskové garnitury, zavěšený nůž a tobolka na foliu 277 v. Bible Filipa z Padeřova, Vídeň, ÖNB (cod. 1175), 1432–1435.

Ve 14. století se setkáváme s tím, že se na pás zavěšovaly rolničky, což na počátku století patnáctého mizí. Jeden z posledních reliků je vyobrazení sokolníka v *Gelnhausenově kodexu* na foliu 9r. S dalším takovým příkladem se setkáváme pouze v *Bibli Zamojských* z období kolem roku 1430 na foliu 285. Je zde zobrazena postava nemoudrého blázna, který je oděn v nejkřiklavějších módních výstřelcích. Tento starší odkaz módy je tak na konci husitských válek vnímán pejorativně a nevkusně.

Rytířský pás na foliu 17. Traktatus de Ludo Scacorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

Rytířské pásy nacházíme složené z čtvercových patrně kovových segmentů v *Tractatus de Ludo Scacorum* 1430–1440 folio 17. Dále se také vyskytují u těžkooděnců – šlechticů s vymalovanými erby na straně 34. Ojedinelé je ikonografické vyobrazení v *Bibli olomoucké*, I. díl, folio 8r, kde má na sobě opasek, nápadně podobný rytířskému pásu, žena a stejně tak v *Bibli Filipa z Padeřova* na straně 811.

7.2 Měšce a tobolky

Tobolky, měšce a mošny sloužily k přepravě drobností denní potřeby, ale zároveň plnily i estetickou funkci. Bylo jich velké množství druhů od měšců až k tobočkám kombinovaným s měšci. U žen se s tobočkami zavěšenými na opasku nesetkáváme, nosily je pouze muži. Ženy mají u pasu většinou ozdobné pytlíčky a měšce.

Tobolka, tobolicě, latinsky *pera*,⁵⁵⁴ názvem splývá se slovem *mošna*, latinsky *capsula*.⁵⁵⁵ Mohly mít zdobení, jako vidíme ve *Tractatus de Ludo Scacorum* na foliu 17.

Měšec s vyztuženým okrajem na foliu 17. *Tractatus de Ludo Scacorum*. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

Měšce byly různých typů, některé mohly mít okraj s všitým železným kruhem z drátu a ústí zatahovací na šňůrku, jako to vidíme v *Tractatus de Ludo Scacorum* na foliu 17.

Tobolka zavěšená na dvou páscích na foliu 62v. *Tractatus de Ludo Scacorum*. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440.

Jejich uchycení k opasku bylo různé, mohly se zavěšovat na dva řetízky či řemínky, jak vidíme v *Tractatus de Ludo Scacorum* na foliu 62 a dále také v *Brněnské právní knize* datované do roku 1446 na foliu 29r. Mezi řemínky, které držely brašničku na opasku, se mohla provléknout dýka jako ve *Starém zákonu českém* z roku 1440 folio 64r. Skvěle je také vidět brašnička na *Svatojiřském oltáři* datovaném po roce 1430. Zelenou tobočku nacházíme v *Krumlovském sborníku* datovaném do roku 1420 na foliu 219.

Měšce byly různých typů, některé mohly mít okraj s

⁵⁵⁴ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 226.

⁵⁵⁵ V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, s. 211.

7.2.1 Rukavice

Rukavice se s drtivou většinou objevují u osob duchovních a panovníků, ojedinělé je žánrové vyobrazení, kde má bílé rukavice soudce, který drží rychtářské právo a předsedá městskému soudu v *Brněnské knize Václava z Jihlavy* na foliu 57v.⁵⁵⁶ Jinak se rukavice na obrazových pramenech obtížně určují.

Vyobrazení rukavic na foliu 57v.

Brněnská kniha Václava z Jihlavy, Brno,

AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446.

7.2.2 Závěr

Oděvní doplňky zejména opasky, tobolky a měšce byly hojně rozšířeny a plnily jak praktickou, tak estetickou funkci. Opasky nosili muži i ženy, ale s rytířským pásem se u žen až na dva ojedinělé případy neseťkáváme, nedá se tedy předpokládat, že by je jinak běžně nosily. Stejně tak ženy nenosily tobolky, ale měšce a ozdobné pytlíčky. Rukavice se na vyobrazeních obtížně určují a je známé pouze jediné, kde je jisté, že se jedná o rukavice. Vzhledem k nízkému počtu detailů, které by iluminace ukazovaly, nelze vyhodnotit, zda a jakým způsobem se oděvní doplňky v průběhu husitských válek proměnily.

⁵⁵⁶ Jsou popsány také in: A. Křížová – Magulová, *Iluminace Sbírký brněnského městského práva písaře Václava z Jihlavy*, s. 24.

Závěr

Období husitských válek bývalo tradičně spojováno s úpadkem výtvarné kultury a uměleckých řemesel. V poslední době ale vznikla celá řada studií a publikací, které tento zažitý úzus zpochybnily, nebo dokonce vyvrátily. K původní představě přispěl kontrast s krásným slohem, který se plně prosadil na počátku 15. století a bývá posuzován, jako umění té nejvyšší vývojové a estetické kvality českého středověku.⁵⁵⁷ Obdobná situace panuje i v oděvnictví. V průběhu husitských válek se udržely vyšivačské dílny, ačkoliv kvalita provedení práce lehce poklesla. I přes zákazy se také udržel obchod s luxusním importovaným zbožím, u kterého se ale dá předpokládat, že se ho nyní dováželo méně. Husitské války byly ale v českých zemích osudné pro zpracování a obchod s importovanou bavlnou, což souvisí i s předpokládaným poklesem užití této suroviny pro zhotovování oděvů v českém prostředí.

Dá se předpokládat, že spolu s obnovenou poptávkou po produkci luxusních řemesel v druhé polovině dvacátých let, již dokládají údaje o pražských zlatnících,⁵⁵⁸ narůstala po opadnutí prvotního radikalismu, který propukl na počátku husitských válek, i poptávka po luxusních oděvech, které by vhodně reprezentovaly vrstvu nově etablovaných elit, která se díky husitským válkám dostává k moci. Musela totiž přetrvat nutnost prezentace sociálního postavení oděvem. Případné změny u oděvu se tak spíše mohly promítnout v omezení užívání nejluxusnějších látek, drahých kožešin a ozdobných prvků.

V městském prostředí, převážně přetrvaly oděvní zvyky, které se pojily s nutností vyšších vrstev obyvatelstva reprezentovat své sociální postavení prostřednictvím oděvu. Není tak důvod předpokládat, že by zejména umírnění měšťané nějak výrazněji upravovali svůj šatník. K tomu se je snažila donutit radikální chudina na počátku husitských válek, která sama k zhotovení oděvu neváhala využít ukořistěných drahých látek ze zničených církevních institucí.

Je také podstatné zmínit v souvislosti s oděvní kulturou poměrně často opomíjený fakt, že utrakvisticky smýšlející obyvatelstvo neobývalo celé území Čech a že i zde byly významné katolické enklávy, kde by se případná proměna oděvních zvyklostí nikterak neprojevila.

Jisté proměny v odívání v průběhu první poloviny 15. století můžeme vysledovat. Oděv se celkově zjednodušuje. Dobře patrné je to u dámských pokrývek hlavy, které již nejsou tak komplikované a důmyslné jako na sklonku předchozího století. Převažuje

⁵⁵⁷ M. Bartlová, *Pravda zvítězila*, s. 28.

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 160.

jednoduchý krátký půlkruhový závoj, který se mohl nosit v kombinaci s dalšími závoji, případně stroze aranžovaná zavítí. Pro období, které sleduje tato práce, není v pramenech, které byly použity, jediný doklad, že by ženy nosily kápi.

Výstřih dámských šatů se ve srovnání s předchozím obdobím zmenšuje. Silueta se stává volnější. Ženy již nenosí tolik upnuté šaty, a tím pádem není ani potřeba spínadel, která by umožnila snadnější oblékání, takže se již nesetkáváme se zapínáním na knoflíky v oblasti hrudi. Nejčastěji se vyskytují šaty bez viditelného zapínání, ale je běžné i šněrování. Ve sledovaném období se u dámského základního oděvu vůbec nesetkáváme s krátkými rukávy, které byly jinak obvyklé v okolních německých zemích a ve Francii. Celkově je variabilita základního dámského oděvu ve srovnání s oděvem mužským menší. Typově pestřejší jsou oděvy svrchní, které jsou obdobné u mužů i u žen.

Od počátku 15. století se postupně začínají objevovat šaty s plisovanými rukávy s manžetou v oblasti zápěstí, které jsou často nošeny v kombinaci s převislými pytlovitými rukávy. Pachy se objevují již jen ojediněle u jedinců, kteří nějakým způsobem vyčnívají ze společnosti. Tyto proměny můžeme vysledovat jak v ženském, tak mužském šatníku.

U oděvu mužského vyšly již v období před husitskými válkami z módy krátké prošívání kabátce, které byly tak oblíbené zejména na dvoře krále Václava IV. Mizí jejich vycpávky na prsou a ramenou a jejich celková délka se ve srovnání s předchozím obdobím od začátku 15. století mírně prodlužuje, takže převažují kabátce délkou dosahující pod kolena a k oblasti kolen. Obdobně tomu je s délkou i u mužských suknic. Příčné prošívání rukávů, které patrně přetrvalo z období vlády Václava IV., se vyskytuje spíše ojediněle.

V tomto období také mohlo dojít k opětovnému zjednodušení střihu nohavic, které nepotřebovaly tak složitý střih, jako tomu bylo u nohavic, které se nosily ke krátkým kabátcům. Další obrat opět nastává přibližně v polovině 15. století po konci husitských válek, kdy se móda krátkých upnutých kabátců opět vrací. Nohavice se tak musí v horní části prodlužovat, aby zakryly odhalené části nohou, a začínají se přivazovat ke spodní části kabátce v oblasti pasu, postupně čím dál tím víc překrývají zadní část těla.

Hace, či v latinském novotvaru femoralie, se postupně stále zkracují a v omezené míře se dá vysledovat, že se rozšiřuje výskyt typu přesýpací hodiny i mezi méně majetné vrstvy obyvatelstva. S tím muselo souviset i větší užití hacního pásu či přivazování nohavic přímo k základnímu oděvu. Spodky jsou převážně bílé barvy, ale jsou známé i výskyty barevných variant například modrých či zelených. Zda nosily spodky ženy, je sporné.

U oděvu svrchního se již před počátkem husitských válek přestal nosit krátký pláštěk Huque. Velice oblíbený je plášť půlkruhový a sukně choděcí, u které se setkáváme s celou řadou variant rukávů a zapínání. Oblíbená je také plášťová tunika.

Pánských pokrývek hlavy bylo typově značné množství. Nejrozšířenější byla kápě, dále klobouk se zahnutou krepou, který mohl mít stopku, nebo ne. Na třetím místě potom byly barety, méně se nosily beranice a slaměné klobouky. Nošení posledně zmíněných pokrývek hlavy ale patrně více souviselo s konkrétní roční dobou. Točenici nacházíme pouze u mužů, nejčastěji na železném klobouku, nebo pod korunou králů, ojedinelé nošenou samostatně. Coif se na iluminacích z českého prostředí vyskytuje pouze u mužů. Jeho ojedinelý výskyt ve srovnání s ostatními typy mužských pokrývek hlavy je vysledovatelný i ve zbytku Evropy.

Opasky nosili muži i ženy, ale s rytířským pásem se u žen až na dva ojedinelé případy nesetkáváme, nedá se tedy předpokládat, že by je jinak běžně nosily. Stejně tak ženy nenosily tobolky, nýbrž měšce a ozdobné pytlíčky. Vzhledem k nízkému počtu detailů, které by iluminace ukazovaly, nelze vyhodnotit, zda a jakým způsobem se oděvní doplňky v průběhu husitských válek proměnily, nějaké větší změny se ani nedají vysledovat u konstrukce obuvi.

Spotřeba materiálu nutného k zhotovení oděvu stoupá oproti konci čtrnáctého století, kdy se móda vyznačovala upnutými krátkými kabátcí, a tak se dá usuzovat, že se zde přímo odráží úměra mezi množstvím potřebného materiálu k vypracování oděvu a prestiží jeho nositele.

V období pokrývajícím husitské války převažují na obrazových pramenech barvy zelená, modrá a červená, další barvy jsou zastoupeny přibližně stejně. V písemných pramenech potom převažují podle Zikmunda Wintra spíše tmavé barvy. Dá se tedy souhlasit s dnes převažujícím názorem, že se ke konci husitských válek začínají více objevovat tmavší barvy. Miparti vychází u oděvu základního a svrchního zcela z módy a udrželo se pouze u nohavic.

Sledované proměny oděvu se jeví na základě omezeného materiálu pramenů spíše jako kontinuální a nevyznačují se nějakým skokovým projevem změny módy. Tento fakt je patrně také odrazem poměrně vysoké pořizovací ceny oděvu, který omezoval jeho častější obměnu, která se tak mohla spíše projevit užitím doplňků a dekorativních prvků oděvu. Vzhledem k charakteru a době kdy se poměny oděvu začínají objevovat, tedy v podstatě v předvečer husitské revoluce, se do jeho vývoje patrně promítly reformní snahy, které se ale projevovaly pozvolna.

Soupis použitých ikonografických pramenů

Iluminované rukopisy

- Bible boskovická (též Boskovská)*. Olomouc SVK (M III–3), kolem 1420
- Bible Duchkova (též Skalická)*. Kroměříž, Zám. K. (cod. D 76), datováno 1433
- Bible Filipa z Padeřova*. Vídeň, ÖNB (cod. 1175), datováno 1432–1435
- Bible husitského kněze*. Praha, KNM (XVIII B 18), datováno 1441
- Bible kněze Michala*. Praha, NK (VI E 14), rukopis datován 1423
- Bible latinská*. Praha NK (VI B 11), datováno 1430
- Bible litoměřicko-třeboňská (též Petra Zmrzlika ze Svojšína, Slavatovská, Matěje Jakubova z Prahy)*. Litoměřice, SOKA (BIF 3–2), 1411–1414
- Bible martinická*. Praha, ZK ČSAV (bez sign.), kolem 1434
- Bible olomoucká*. Olomouc, SVK (M III/1), před 1417
- Bible Sixta z Ottersdorfu*. Praha, NK (XIII A 3), 1420– 1430
- Bible šelenberská*. Praha, PNP (DG III 15), datováno 1440
- Bible Václava VI.*. Vídeň, ÖNB (cod. 2759–2764), kolem a po 1390
- Bible Zamojských, Starý zákon*. Praha, NK (XVII C 56), 1430– 1440
- Bible Zikmunda z Domažlic*. Praha, NK (VIII A 8), datováno 1419
- Bible zvaná krumlovská*. Praha, KNM (I A 13), kolem 1440
- Breviarium Benedicti de Waldstein*. Praha, NK (VI G 6), kolem 1410, 1430 a 1493
- Breviarium monasterii s. Georgii in castro Pragensi*. Praha, NK (XIII B 9), kolem 1410
- Breavarium monasterii s. Georgii in castro Pragensi, pars aestivalis*. Praha, NK (XIII. C 1a), kolem 1410
- Breviarium particulare seu Horarium*. Praha NK (XIII H 2), datováno 1440–1449
- Brněnská právní kniha Václava z Jihlavy*. Brno, AMB (sb. Rkp., č. 5), datováno 1446
- Budyšínský rukopis Kosmovy Kroniky české*. Praha, KNM (VIII F 69), konec 14. století
- Cerroniho rukopis Pulkavovy Kroniky králů českých*. Brno, MZA, Benedikt. Raj. (Hd 22 bis), začátek 15. století
- České hodinky/ Mariánské hodinky, motlitby*. Praha, NK (XVII H 30), po 1390
- Das Braunschweiger Skizzenbuch*, Herzog Anton Ulrich – Museum, Kupferstichkabinett, Braunschweig, 1380–1420
- Gelnhausenův kodex*. Jihlava, SOKA Jihlava (17), 1400– 1408
- Graduale magistri Wenceslai*. Praha, Archív UK (bez sign.), začátek 15. století

Guilhelmus Peraldus: Summa viriutatum et vitiorum. Praha, KNM (XIV B 20), první třetina 15. století.

Chebské officium sv. Jeronýma. Praha, KNM (XII. A 18), 1404

Ilustrace k cestopisu takzvaného Jana Mandevilly. Londýn, BL (add. Ms. 24189), 1410–1420

Jan ze Šitboře: Chebské officium sv. Jeronýma. Praha KNM (XII A 18), 1404

Jacobus de Cessolis: De moribus et de officiis nobilium super ludo scaccorum. Madrid, Biblioteca Nacional de Madrid (Vitr. 25–26), 1430–1440

Jacobus Czokius: Lectura super Decretalibus. Praha KNM (XVII C 18/2), 1477

Jacobus de Voragine: Legenda aurea. Praha KNM (XIV B 14), 1427

Jistebnický kancionál. Praha, KNM (II C7), kolem roku 1450

Krumlovský sborník. Praha, KNM (III B 10), kolem 1420

Latinský sborník traktátů Jana Viklefa, sv. Augustina a (Pseudo) Chrysostoma. Praha, NK (VIII C3) asi 1411–1414

Liber hymnorum vel soliloquiorum prophetae de Christo. Praha, KNM (XVIII A 26), kolem 1430

Lobkovický rukopis Kroniky takřečeného Dalimila. Praha, NK (XXIII G 87), druhé desetiletí 15. století.

Misál pražský. Praha, KNM (XVI A 13), po 1410

Misál pražský. Praha, KNM (XVI D 16), po 1410

Missale. Praha, KNM (XIV A 1), po 1400

Misál Jana Strniště z Jabloné. Praha, KNM (XV A 8), 1406– 1410

Misál Petra Klepaře. Praha, KNM (XIII E 4), 1423

Misál plzeňský vdovy po měšťanovi Janovi zv. Berbet. Praha, KNM (XVI A 9), kolem 1410.

Misál pražský. Praha, KNM (XVI A 3), po 1410

Missale et rituale Olomoucense. Olomouc, SOKA (kap. knih. 1), před rokem 1420

Missale Ulrici de Krumlov. Brno AMB (Jakubská K. č. 7), datováno 1423

Modlitební knížka Jana z Rožmberka. Praha, NK (XVII J 8), před rokem 1454

Nový zákon český. Vídeň, ÖNB (cod. 485), datováno 1430–1440

Olomoucká právní kniha Václava z Jihlavy. Olomouc, SOKA (cod. 1540), datováno 1430

Orationale regis Ladislavi Posthumi. Praha, NK (Teplá 39), datováno 1453– 1457

Orationale Rosenbergense. Praha, NK (Ro VI Fb 25), asi 1412–1414

Orationes et praefationes ad psalterium. Praha, NK (XV D 17), 1430– 1470

Petrus Crescentius: Ruralium commodorum libri X. Praha, NK (VII C 8), kolem 1417

Pontificale Wilhelmi de Colonia. Brno, SVK (augustiniánská knihovna A 56), datováno 1433

Psalterium Hanussonis de Kolovrat. Praha NK (Osek 71), datováno 1438

Psalterium horis canonicis adaptatum. Praha, NK (VII H 5a), kolem 1390

Sborník catonových a senecových spisů/ Knížky mistra Katúna, Praha KNM (V H 40), 40. léta 15. století.

Sborník husitských moliteb. Praha, KNM (IV H 32), kolem 1440

Sborník latinských spisů. Praha, NK (IV G 14), kolem 1436

Sborník latinských spisů. Praha, NK (XIII F 9), kolem 1390

Sborník lékařsko-bohoslovecký. Praha, KNM (XI A 27), 1414

Sborník opatovický. Praha, KNM (II F 9), kolem 1450

Sermones quadragesimales(Quadragesimale). Praha, KNM (XII B 16), 1411

Starý zákon český (též Kutnohorský). Praha, NK (XVII A 34), před 1440

Starý zákon latinský. Praha, NK (I A 52), před rokem 1450

Starý zákon latinský. Praha, NK (X B 19), kolem 1440

Starý zákon latinský. Praha, NK (VI A 4), druhá čtvrtina 15. Století

Theologický sborník Musilův. Praha, KNM (II H 21), 1448

Výklad evangelia sv. Lukáše. Praha, KNM (1 A c 35), kolem poloviny 15. století

Zimní antifonář plzeňského faráře Mikuláše. Praha, KNM (XII A 24), 1412

Zrcadlo lidského spasení. Praha, KNM (1A c 75/1-5), 20. léta 15. století

Deskové obrazy

Mistr Kapucínského cyklu, *Portrét Zikmunda lucemburského*, před rokem 1420/ 30. léta 15.

Století

Mistr Rajhradského oltáře, *Deska z Náměště*, 1420–1430

Mistr Rajhradského oltáře, *Nesení kříže*, Brno MG, 1420–1430

Mistr Rajhradského oltáře, *Ukřižování*, 1420–1430

Mistr Rajhradského oltáře, *Svatojakubský cyklus*, kolem roku 1436

Mistr Třeboňského oltáře, *Deska církvička*, Praha NG, 1385–1390

Mistr Třeboňského oltáře, *Adorace Krista z Hluboké*, Národní památkový ústav v Českých Budějovicích, před 1380

Madona Doudlebská, kolem 1420

Madona Svojšínská, před 1420

Madona Šternberská, kolem roku 1400

Madona Vyšebrodská, před 1420

Madona ze Zadní Lhoty u Těchlovic, po 1400

Reininghausenův triptych, Praha NG, polovina 15. století

Roudnický oltář, Praha NG, kolem 1410

Slavětínský oltář, Lounsko, polovina 15. století

Ukřižování z Vyššího Brodu, Umístění Cisterciácký klášter ve Vyšším brodě, 1390–1400

Umučení svatého Jiří, Zemské muzeum Korutany i. č. K27, 1480

Soupis použitých hmotných pramenů - plastik

Bolestná Panna Marie, původně z kostela Nanebevzetí Panny Marie v Krupce, kolem roku 1436

Mistr Týnské kalvárie, *Bolestný Kristus z Nového Města pražského*, původně umístěn ve velké síni Novoměstské radnice, 1405–1448

Mistr Týnské kalvárie, *Bolestný Kristus ze Starého Města pražského*, 1405–1448

Křtůs na Hoře Olivetské, původem z kostela sv. Mořice v Olomouci, 30. léta 15. Století
Moravský sochař, *Stařehovická madona*, původem z kostela Narození Panny Marie ve Střehovicích, 1440–1450.

Pieta z Jihlavy, původně ze zrušeného klášterního kostela sv. Kříže, kolem roku 1400

Ukřižování z Písku, 40. léta 15. století

Prameny literární povahy

- BIRK Arnošt – PALACKÝ František (ed.), *Monumenta conciliorum generalit seculi decimi quinti. Concilium Basileense. Tomus primus, Vindobonae 1858*
- ČERNÁ Alena M. – ČORNEJ Petr – KLOSOVÁ Markéta (ed.), *Staré letopisy české, Fontes Rerum Bohemicarum, Series nova tonus II., Praha 2003*
- DAŇHELKA Jiří (ed.) *Mistr Jan Hus: Česká nedělní postila. Vyloženie svatých čtení nedělních, Praha 1992*
- EMLER Josef (ed.), *Husitská kronika Vavřince z Březové, Fontes rerum Bohemicarum V, Praha 1893*
- ERBEN Karel Jaromír (ed.), *Jan Hus, Výklad desatera božieho prikázanie, in: Mistra Jana Husi Sebrané spisy české I., Praha 1865*
- FLAJŠHANS Václav (ed.), *Klaret a jeho družina, sv. I., Slovníky veršované, Praha 1926*
- FLAJŠHANS Václav (ed.), *Klaret a jeho družina, sv. II., Texty glosované, Praha 1928*
- HLAVÁČEK Ivan – HLEDÍKOVÁ Zdeňka (ed.), *Visitační protokol pražského arcijáhenství Pražského Arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382, Praha 1973*
- MAREŠ František (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka, Praha 1878*
- PELIKÁN Josef, *Účty hradu Karlštejna z let 1423 – 1434, Praha 1948*
- SVEJKOVSKÝ František (ed.), *Veršované skladby doby husitské, Praha 1963*
- SMETÁNKA Emil (ed.), *Petra Chelčického Síť víry, Praha 1929*
- ŠIMEK František (ed.), *Jakoubek ze Stříbra: Výklad na zjevení sv. Jana, Praha 1932*
- ŠIMEK František (ed.), *Postila Jana Rokycany I., Praha 1928*
- TOBOLKA Zdeněk (ed.), *M. Pavla Židka Spravovna, Praha 1908*
- VRĚTKO Antonín Jaroslav (ed.), *Thómy z Štítného Knihy naučení křesťanského, Praha 1873*

Použitá literatura

- ANDERSSON STRAND Eva – FREI Karin Margarita – GLEBA Margarita – MANNERING Ulla – NOSCH Marie – Louise – SKALS Irene, *Old textiles – New possibilities*, in: European Journal of Archaeology 2010, s. 149–173
- BALTRUŠAITIS Jurgis, *Fantastický středověk*, Praha 2008
- BANCK-BURGESS Johanna – VERHECKEN – LAMMENS Chris – MITSCHKE Sylvia – VANDER BERGHE Ina – FUCHS Robert – OLTROGGE Doris – VAN STRYDONCK Mark – FREI Katin Margarita – MICHLER Elke – ANDERSSON STRAND Eva – PAETZ GEN. SCHIECK Annete, *Methoden der Textilarchäologie*, in: M. Tellenbach, R. Schulz, A. Wiczorek, Die Macht der Toga. Dresscode im römischen Weltreich, Ausstellungskatalog Romer und Pelizaeus Museum Hildesheim, Regensburg 2013, s. 21–30
- BARTLOVÁ Milena, *Poctivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460*, Praha 2001
- BARTLOVÁ Milena, *Pravda zvítězila, Výtvarné umění a husitství 1380–1490*, Praha 2015
- BARTLOVÁ Milena, *Husitské obrazoborectví*, in: Umění české reformace (1380–1620), ed. Horníčková Kateřina – ŠRONĚK Michal, Praha 2010, s. 63–79
- BAŽANTOVÁ Nina – BRAVERMANOVÁ Milena – KOBRLOVÁ Jana – SAMOHÝLOVÁ Alena – WASSERBAUER Richard, *Textilie z hrobu Rudolfa I., českého krále, zv. Kaše*, in: Archaeologia historica 18, Brno 1993, s. 359–375
- BELCREDI Ludvík, *Přínos ikonografie k poznání inventáře a všedního života na středověké vsi*, in: Archaeologia historica 15, Brno 1990, s. 43–55
- BENDA Klement – HEJDOVÁ Dagmar – HERBENOVÁ Olga – KYBALOVÁ Jana – NUSKA Bohumil – STARÁ Dagmar – UREŠOVÁ Libuše – VOKÁČOVÁ Věra – ZEMINOVÁ Milena, *Od Velké Moravy po dobu gotickou, Dějiny uměleckého řemesla a užitého umění v Českých zemích*, Praha 1999
- BĚLINA Pavel, *Počátky obchodu bavlněnými tkaninami a jejich výroby v Českých zemích*, in: Husitství – Reformace – Renesance, Praha 1994, s. 99–104
- BLÁHOVÁ Marie, *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987
- BRANDOVÁ Alžběta, *Konzervátorská zpráva fragmenty tkaniny (zeleného lampasu) z rakve Karla IV. inv. Č. PHA 41*, Praha 2002
- BRAVERMANOVÁ Milena, *Hroby pražských biskupů v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*, in: Archaeologia historica 29, Brno 2004, s. 599–611

- BRAVERMANOVÁ Milena, *Nové poznatky o nejstarších textiliích z relikviářového hrobu svaté Ludmily*, in: *Archaeologia historica* 26, Brno 2001, s. 447–483
- BRAVERMANOVÁ Milena, *Pohřební oděv Jana Zhořeleckého z královské hrobky v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*, in: *Archaeologia historica* 33, Brno 2008, s. 421–445
- BRAVERMANOVÁ Milena, *Pohřební roucho Karla IV. z královské krypty v katedrále sv. Víta*, in: *Archaeologia historica* 30, Brno 2005, s. 471 – 496
- BRAVERMANOVÁ Milena, *Ženský surcot z královské krypty*, in: *Archaeologia historica* 41, Brno 2016, s. 49–63
- BRAVERMANOVÁ Milena – BŘEZINOVÁ Helena, *Tkanice z pohřebních šatů jedné z českých královen zhotovená technikou tkaní na destičkách*, in: *Archaeologia historica* 39, Brno 2014, s. 299–307
- BRAVERMANOVÁ Milena – BŘEZINOVÁ Helena, *Textilie z hrobu biskupa Jana II. z katedrály sv. Víta na Pražském hradě*, in: *Archaeologia historica* 38, Brno 2013, s. 643–652
- BRAVERMANOVÁ Milena – KLOUDOVÁ Romana, *Geometricky zdobená tkanina z královské hrobky v katedrále SV. Víta*, in: *Archaeologia historica* 34, Brno 2009, s. 463–480
- BRAVERMANOVÁ Milena – KOBRLOVÁ Jana, *Archeologický textilní fond na Pražském hradě*, in: *Archaeologia historica* 17, Brno 1992, s. 411–420
- BRAVERMANOVÁ Milena – LEPPID Bettina – OTAVSKÁ Vendulka, *Fragment pohřebních šatů a závoj kruseler, z rakve českých královen z královské hrobky v katedrále sv. Víta*, in: *Archaeologia historica* 36, Brno 2011, s. 593–623
- BRAVERMANOVÁ Milena – LUTOVSKÝ Michal, *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*, Praha 2001
- BRAVERMANOVÁ Milena – VRABCOVÁ Alžběta, *Pohřební roucho Ladislava Pohrobka z královské hrobky v katedrále sv. Víta*, in: *Archaeologia historica* 33, Brno 2008, s. 421–443
- BRODSKÝ Pavel, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000
- BŘEZINOVÁ Helena, *Textilní výroba v českých zemích ve 13. – 15. století, Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů*. Praha – Brno 2007
- BRAVERMANOVÁ Milena – BŘEZINOVÁ Helena – KOBRLOVÁ Jana – SAMOHÝLKOVÁ Alena – WASSERBAUER Richard, *Textilie z hrobu Rudolfa I., českého krále, zv. Kaše*, in: *Archaeologia historica* 18/93, Brno 1993, s. 359–375.
- BŘEZINOVÁ Helena – SELMI WALLISOVÁ Michaela, *Odpadní vrstvy a objekty jako pramen poznání stratifikace středověké společnosti – Výpověď mocného letištního souvrství Nového města Pražského*, in: *Archaeologia historica* 41, Brno 2016, s. 179–191

- BŘEZINOVÁ Helena – KOHOUTEK David – BRAVERMANOVÁ Helena – OTAVSKÁ Vendulka – SELMI WALLISOVÁ Michaela, *Středověké textilní a barvířské technologie, Soubor textilních fragmentů z odpadních vrstev z Nového města Pražského*, Praha 2016
- CERMANOVÁ Pavlína – NOVOTNÝ Robert – SOUKUP Pavel (ed.), *Husitské století*, Praha 2014
- CROWFOOT Elisabeth – PRITCHARD Frances – STANILAND Kay, *Textiles and clothing 1150–1450*, London 2001
- ČORNEJ Petr, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995
- ČORNEJ Petr, *Velké dějiny země koruny české V.*, Praha – Litomyšl 2000
- ČORNEJ Petr, *Vzbúrenie, búrka, búrka a husitská revoluce*, in: *Heresis seminaria, Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 111–137
- DOWNS REED Susan, *From Chaperones to Chaplets: Aspects of Men's Headdress, 1400–1519*, College Park 1992
- DVOŘÁK Karel (ed.), *Humanistická etnografie Čech: Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon*, Praha 1975
- DVOŘÁK Miloš, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod I. část*, in: *Pražský sborník historický XXXIV*, Praha 2006, s. 7–86
- DVOŘÁK Miloš, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod II. část*, in: *Pražský sborník historický XXXV*, Praha 2007, s. 7–62
- EGAN Geoff – PRITCHARD Frances, *Dress accessories*, London 2002
- ELBEL Petr, *Morava*, in: *Husitské století*, Praha 2014, s. 189–223
- ELBEL Petr, *Úvaha o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z Českých zemí*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II., Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008, s. 231–242
- FIALA Zdeněk, *Předhusitské Čechy 1310–1419*, Praha 1978
- FRANSEN Lili – NORGAARD Anna – OSTERGARD Else, *Medieval garments reconstructed, Norse clothing patterns*, Aarhus 2011
- GREW Francis – DE NEERGAARD Margrethe, *Shoes and pattens, Medieval finds from excavations in London 2*, London 2013
- HAJNÁ Milena, *Šaty chodící, Každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku*, České Budějovice 2016
- HELLER Sarah Grace, *Fashion in medieval France*, Cambridge 2007
- HOCH Aleš – STANĚK Pavel, *Kožené artefakty z České ulice v Brně*, in: *Archaeologica historica 40*, Brno 2015, s. 913–927

- HOUSTON MARY GALWAY, *Medieval costume in England an France*, London 1965
- HŘIBOVÁ Martina (ed.), *Sborník semináře historie odívání 2016*, Holešov 2016
- HUSA Václav – PETRÁŇ Josef – ŠUBRTOVÁ Alena, *Homo faber*, Praha 1967
- CHOVANEC Ján, *Odev na renesančních kachliciach z hradu Trebišov*, in: *Archaelogia historica* 15, Brno 1990, s. 385–396
- JEŘÁBKOVÁ Alena, *Plachty jako relikv stredovekého svrchního oděvu*, in: *Ornament – oděv – šperk, Archaické projevy materiální kultury*, Brno 2009, s. 81–90
- JÍŠOVÁ Kateřina – DOLEŽALOVÁ Eva (ed.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech, Prameny, metodologie a formy užití*, Praha 2006
- JONES Robert, *Rytíři jejich svět a doba*, Praha 2013
- KAVKA František, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998
- KEUPP Jan, *Mode im Mittelalter*, Darmstadt 2011
- KÖHLER Carl, *History of costume*, New York 1930
- KRAJÍC Rudolf a kol., *Dům pasíře Prokopa v Táboře (Archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp. 220)* Tábor 1998
- KRÁSA Josef, *České iluminované rukopisy 13. – 16. století*, Praha 1990
- KRCHŇÁK ALOIS, *Čechové na basilejském sněmu*, Svitavy 1997
- KŘÍŽOVÁ Alena – MAGULOVÁ Iva, *Iluminace Sbírký brněnského městského práva písaře Václava z Jihlavy jako pramen ke studiu dobového odívání*, in: *Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury*, Brno 2011, s. 20–31
- KŘÍŽOVÁ Alena a kol., *Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury*, Brno 2011
- KŘÍŽOVÁ Alena – ŠLANCAROVÁ Věra, *Podoba středověkého šperku (S přihlédnutím ke sbírkám a nálezům na Jižní Moravě)*, in: *Ornament – oděv – šperk, Archaické projevy materiální kultury*, Brno 2009, s. 141–159.
- KUBĚNOVÁ Veronika, *Gotická móda v českých zemích ve 14. století, Vývoj oděvních prvků v českých zemích v letech 1330–1410*, (diplomová práce), Praha 2015
- KYBALOVÁ Ludmila, *Dějiny odívání, Středověk*, Praha 2005
- KYBALOVÁ Ludmila – HERBENOVÁ Olga – LAMAROVÁ Milena, *Obrazová encyklopedie módy*, Praha 1973
- KYPTA Jan – PODLIŠKA Jaroslav, *Archeologické doklady každodenního života pražských měšťanů na počátku 15. století*, In: *Praha Husova a husitská 1415–2015*, Praha 2015, s. 32–39
- LANDER Richard – HERBENOVÁ Olga, *Historický kostým*, Osveta 1956
- MACEK Josef, *Husité na Baltu a ve velkopolsku*, Praha 1952
- MACEK Josef, *Jagellonský věk v českých zemích 3–4*, Praha 2002

- MACHAŇOVÁ Lenka, *Kovové součásti středověkých oděvů získané archeologickými výzkumy v Jihlavě*, in: *Ornament – oděv – šperk, Archaické projevy materiální kultury*, Brno 2009, s. 160–169
- MAREŠOVÁ Hana, *Základy historické mluvnice češtiny s texty k rozboru*, Olomouc 2008
- MODRÁKOVÁ Renáta, *Čas odložil svůj šat, Móda z rukopisů 11. – 16. století*, Praha 2008
- MÜTZEL Hanz, *Von Lendenschurz zur Modetracht*, Berlin 1925
- NACHTMANNOVÁ Alena, *Mezi tradicí a módou, Odívání v Čechách od renesance k baroku*, Praha 2012
- NACHTMANNOVÁ Alena – KLAPETKOVÁ Olga (ed.), *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku*, Praha 2016
- NĚMEC Igor (ed.), *Slova a dějiny*, Praha 1980
- NĚMEC Igor – HORÁLEK Jan a kol., *Dědictví řeči*, Praha 1986
- NOVOTNÝ Robert, *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II., Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008, s. 215–227
- NUTZ Beatrix, *Bras in the 15th Century? A Preliminary report*, in: *Nesat XI, The North European symposium for archaeological textiles XI*, Leidorf 2013, s. 221–226
- NUTZ Beatrix, *Die Regel mit dem Model auf Tuch zu malen*, in: *Aktuelle Forschungen des Zentrums für Alte Kulturen*, Innsbruck 2011, s. 28
- NUTZ Beatrix – TOMEDI Irene, *Die Textilfunde aus Schloss Tirol*, in: *Gerüstlöcher als Tresore für archäologische Textilien*, Heft 6 Quaderno 6, 2015, s. 21–62
- NUTZ Beatrix, *Die Unaussprechlichen*, in: *Harpfe Zeitchrift für Landeskunde 2/10*, Innichen 2010, s. 31
- NUTZ Beatrix, *Des braies et soutiens-gorge au XV siècle*, in: *Histories medievales et images 30*, s. 20–27
- NUTZ Beatrix, *Dressed to the nines, Kleidung zur Identifikation des sozialen Standes*, in: *Mittelalterarchäologie in Österreich 29/2013*, Innsbruck 2013, s. 294–302
- NUTZ Beatrix, *„Ich brauch Hadern zu meiner Muel“*, *Von Altschneidern, lumpensammlern und Papiermachern – Wiederverwendung und Wiederverwertung von Textilien*, in: *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, Wien 2016, s. 25–34
- NUTZ Beatrix, *Mining for Textiles – Textiles for Mining. Preliminary Report on Textiles from Gold Mining Sites in Austria*, in: *Aspect of the Design, Production and Use of Textiles and Clothing from the Bronze Age to the Early Modern Era NESAT XII*, Budapešť 2015, s. 25–41
- NUTZ Beatrix, *Spätmittelalterliche und neuzeitliche Textilien aus Goldbergbaugebieten in Österreich*, in: *Fundberichte aus Österreich 53* 2014, Wien 2016, s. 111–122

- NUTZ Beatrix, *Unters Kleid geguckt. Die Textilien aus der Zwickelfüllung von Schloss Lengberg, Gem. Nikolsdorf, Osttirol*, in: Atriumhaus Das Zentrum für Alte Kulturen, Jahresbericht, 2009, s. 64–65
- NUTZ Beatrix, *15th century fingerloop braids from Lengberg castle*, in: Estonian Journal of Archaeology 18, Tallinn 2014, s. 116–134
- NUTZ Beatrix – STADLER Harald, *Gebrauchsgegenstand und Smbol, Die Unterhose (Bruoch) aus der Gewölbezwickelfüllung von Schloss Lengberg, Osttirol*, in: Neue Alte Sachlichkeit, Studienbuch Materialität des Mittelalters, Ostfildern 2015, s. 221–250
- NUTZ Beatrix – STADLER Harald, *How to pleat a shirt in the 15th century*, in: Archaeological Textiles Review No. 54, Copenhagen 2012, s. 79–91
- NUTZ Beatrix – VANDEN BERGHE Ina, *The Hidden Colours of Lengberg Castle, Austria*, in: Aspects of the Design, Production and Use of Textiles and Clothing from the Bronze Age to the Early Modern Era, Budapešť 2015, s. 51–63
- OMELKA Martin – ŘEBOUNOVÁ Otakara – ŠLANCAROVÁ Věra, *Špendlík před hradbou a za hradbou*, in: Archaeologica historica 36, Brno 2011, s. 523–540.
- PEACOCK JOHN, *Costume 1066–1990s, A komplete guide to English Costume Design and History*, London 1996
- PETRÁŇ Josef (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (II.)*, Praha 1985
- PLESKALOVÁ Jana, *Stará čeština pro nefilology*, Brno 2003
- SPALKOVÁ Dája, *Historický vývoj odívání a šperku 12. – pol. 17. století*, Jablonec nad Nisou 1989
- SVOBODOVÁ JIŘINA, *Ikonografické doklady 18. a 19. století jako pramen studia lidového oděvu*, in: Český lid 68, Praha 1981, s. 223–234
- SPUNAR Pavel, *Kultura českého středověku*, Praha 1987
- STAŇKOVÁ Jitka – Baran Ludvík, *Tradiční textilní techniky*, Praha 2008
- STEJSKAL Karel – VOIT Petr, *Iluminované rukopisy doby husitské*, Praha 1991
- STEELE Valerie (ed.), *Encyclopedia of Clothing and Fashion vol 1–3*, Charles Scribner's Sons 2005
- STUDNIČKOVÁ Milada, *Výtvarné umění Husovy doby*, in: Praha Husova a husitská 1415–2015, Praha 2015, s. 17–24
- SURTEWAGEN Isis, *Unveling social fabion patterns: A Case Study of Frilled Veils in the Low Countries (1200–1500)*, in: NETHERTON Robin – OWEN – CROCKER Gale (ed.), *Medieval Clothing and textiles 7*, Woodbrige 2011, s. 33–64

- SVOBODOVÁ Jiřina, *Ikonografické doklady 18. a 19. století jako pramen studia lidového oděvu*, in: Český lid 68, Praha 1981
- SYLVESTER M. Louise (ed.), *Medieval dress and textiles in Briatain, A multilingual sourcebook*, Woodbrige 2014
- ŠIMŠA Martin, *Boty nebo kalhoty – vývoj středověkého kalhotového oděvu v českých zemích*, in: Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury, Brno 2011, s. 32–59
- ŠIMŠA Martin, *Spodky – málo známá součást mužského oděvu českého středověku*, in: Ornament – oděv – šperk, Archaické projevy materiální kultury, Brno 2009, s. 107–121
- ŠMAHEL František, *Husitské Čechy*, Praha 2001
- ŠMAHEL František, *Husitská revoluce II.*, Praha 1996
- ŠMAHEL František, *Husitská revoluce III.*, Praha 1996
- ŠMEJDA Ladislav, *K hmotné kultuře Vysokého Mýta ve středověku*, in: *Medievalia Archaeologica* 1, Praha 1999, s. 169–192
- THURSFIELD Sarah, *The medieval tailor's assistant, Making costume garments 1200–1500*, New York 2001
- TOMEK Václav Vladivoj, *Dějepis Prahy*, Praha 1855
- TRKOVSÁ Věra, *Poznámky k vývoji oděvu na našem území v raném středověku*, in: Český lid 52, Praha 1965, s. 295–304
- TRKOVSÁ Věra, *Příspěvek ke studiu lidového oděvu ve středověku*, in: Český lid 69, Praha 1982, s. 105–114
- VÁLKA Miroslav, *Středověké a raně novověké ikonografické doklady jako pramen k poznání agrární kultury*, in: Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury, Brno 2011, s. 6–19
- VAŇKOVÁ Lenka – PILNÁ Veronika, *Metodika datování a interpretace portrétů 16. – 18. století pomocí historické módy*, Praha 2013
- VAVERKA Roman, *Obuv ve středověku*, 2003
- VODA Petr, *Ženské účesy a pokrývky hlavy ve 14. století*, in: Sborník semináře historie odívání 2009, Zlín 2009, s. 105–133
- VODA Petr, *Ženské účesy v pramenech 14. století*, Bohuslavice 2015
- WALLISOVÁ Selmi – OTAVSKÁ Vendulka, *Útržky textilu z Jámy z Prahy – Nového Města*, in: *Archaeologica pragensia* 18, Praha 2006, s. 183–192
- WILLEMSSEN Annemarieke, *Man is a sack of muck girded with silver. Metal Decoaration od Late – medieval Leather Belts and Purses from the Netherlands*, in: *Medieval Archaeology* 56, 2012, s. 171–201

WINTER Zikmund, *Dějiny kroje v zemích Českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1893

WINTER Zikmund, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906

ZEMINOVÁ Milena, *Význam textilního umění v pražských památkách*, in: *Staletá Praha XII*, Praha 1982, s. 103–114

ZÍBRT Čeněk, *Dějiny kroje v zemích Českých od dob nejstarších až po války husitské*, Praha 1982

Internetové zdroje

- Abbeg – Stiftung*, 15. 11. 2015, <www.abegg-stiftung.ch, Abegg – Stiftung>
- Academia*, 14. 2. 2017
<http://www.academia.edu/3470269/600_Jahre_Tiroler_Strohhut_Tyrolean_Straw_Hat_-_600_Years_Old>
- Archeologický ústav AV ČR*, 24. 11. 2015, <www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2014/04/KohoutBrezinovaKKR2014.pdf>
- Archeologický ústav AV ČR*, 11. 7. 2017, <<http://www.arup.cas.cz/?p=182>>
- British Library Online services*, 20. 12. 2016,
<www.bl.uk/manuscripts/View.aspx?ref=add_ms_24189_f014v#>
- Centre International d 'Etudes des Textiles Ancienes*, 15. 11. 2015, <www.cieta.fr>
- Kostým*, 9. 8. 2016, <www.kostym.cz>
- Kostým*, 6. 6. 2017, <www.kostym.cz>
- Manuscriptorium*, 20. 12. 2016, <[www. Manuscriptorium.com/apps/index.php](http://www.Manuscriptorium.com/apps/index.php)>
- Národní archiv*, 24. 12. 2016, <<http://www.nacr.cz/karel/viewer.asp?id=37>>
- Národní muzeum*, 15. 4. 2015, <<http://muzeum3000.nm.cz/veda/pruzkum-vzacnych-pohrebnych-textilii-z-hrobek-kralu>>
- NESAT*, 11. 7. 2017, <http://www.nesat.org/main/history_en.html>
- The Danish national Research Foundation 's Centre for Textile*, 15. 11. 2015,
<www.ctr.hum.su.Dk>
- University of Copenhagen*, 11. 7. 2017, <<http://ctr.hum.ku.dk/research-programmes-and-projects/17th-century-textile-finds/>>
- Vokabulář webový*, 3. 8. 2017, <[www. vokabulář.ujc.cas.cy{hledani.aspx}](http://www.vokabulář.ujc.cas.cz/hledani.aspx)>
- Zemský archiv v Opavě*, 18. 11. 2015,
<www.archives.cz/zad/recores/olomouc/pamatna_kniha-olomoucka.pdf>

Seznam zkratek

AMB	Archiv města Brna
APH	Archiv Pražského hradu
BL	British Library
f.	folio
i. k.	inventární číslo
KNM	Knihovna Národního muzea v Praze
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
NK	Národní knihovna v Praze
NG	Národní galerie
OA	Okresní archiv
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek Wien
PNP	Památník národního písemnictví v Praze
SOkA	Státní okresní archiv
SVK	Státní vědecká knihovna
UK	Univerzita Karlova v Praze
UDU	Ústav dějin umění Akademie věd
KAV	Knihovna Akademie věd

Seznam příloh

- Tabulka 1. 1** Mužská košile sahající pod kolena
- Tabulka 1. 2** Mužská košile sahající nad kolena
- Tabulka 1. 3** Nabíraný rukáv mužské košile s manžetou
- Tabulka 1. 4** Dámská košilka
- Tabulka 1. 5** Dámské spodní šaty s nabíranými rukávy s manžetou
- Tabulka 2. 1** Dámské vypasované šaty bez zapínání s upnutými rukávy
- Tabulka 2. 2** Dámské volné šaty bez zapínání s upnutými rukávy
- Tabulka 2. 3** Dámské vypasované šaty bez zapínání s pytlými rukávy
- Tabulka 2. 4** Dámské volné šaty bez zapínání s pytlými rukávy
- Tabulka 2. 5** Dámské volné šaty bez zapínání zřasené v pase s pachy
- Tabulka 3. 1** Dlouhá mužská suknice sahající po kotníky
- Tabulka 3. 2** Dlouhá mužská suknice sahající po kotníky se zúženým rukávem v předloktí
- Tabulka 3. 3** Mužská suknice sahající pod kolena
- Tabulka 3. 4** Mužská suknice sahající pod kolena s nabíranými rukávy s manžetou
- Tabulka 3. 5** Mužská suknice sahající pod kolena s širokými rukávy zužujícími se v oblasti předloktí
- Tabulka 3. 6** Mužská suknice sahající pod kolena s krátkým rukávem
- Tabulka 3. 7** Mužská suknice sahající po kolena
- Tabulka 3. 8** Mužská suknice sahající po kolena s krátkým rukávem
- Tabulka 3. 9** Mužská suknice sahající po kolena na 3-4 knoflíky u krku
- Tabulka 3. 10** Mužská suknice sahající nad kolena
- Tabulka 4. 1** Volnější mužský kabátec sahající pod kolena se zapínáním na knoflíky po celé jeho délce
- Tabulka 4. 2** Volnější mužský kabátec sahající pod kolena se zapínáním na knoflíky do oblasti pasu
- Tabulka 4. 3** Vypasovaný mužský kabátec sahající pod kolena s upnými rukávy se zapínáním na knoflíčky
- Tabulka 4. 4** Volnější mužský kabátec sahající po kolena se zapínáním na knoflíky do oblasti pasu
- Tabulka 4. 5** Volnější mužský kabátec sahající po kolena s krátkým rukávem
- Tabulka 4. 6** Vypasovaný mužský kabátec sahající po kolena s širokými rukávy

- Tabulka 4. 7** Vypasovaný mužský kabátec sahající po kolena s širšími rukávy, které se zužující v oblasti předloktí
- Tabulka 4. 8** Krátký mužský vypasovaný kabátec sahající po kolena s upnutými rukávy
- Tabulka 4. 9** Vypasovaný mužský kabátec sahající po kolena s pachy
- Tabulka 4. 10** Krátký mužský vypasovaný kabátec sahající nad kolena s upnutými rukávy
- Tabulka 4. 11** Krátký mužský vypasovaný kabátec sahající nad kolena s pytlými rukávy
- Tabulka 5. 1** Mužská sukně choděcí po kolena s pytlými rukávy
- Tabulka 5. 2** Mužská sukně choděcí po kolena s pachy s ozdobným prostřihováním
- Tabulka 5. 3** Mužská sukně choděcí s pytlými rukávy
- Tabulka 5. 4** Mužská sukně choděcí s pytlými rukávy a zapínáním
- Tabulka 5. 5** Sukně choděcí typu Jan Zhořelecký
- Tabulka 5. 6** Mužská sukně choděcí s širokými rukávy
- Tabulka 5. 7** Mužská sukně choděcí s pachy
- Tabulka 5. 8** Sukně choděcí s pachy a rozstřihem na bocích, stojáček
- Tabulka 5. 9** Královský plášť s hermelínem u krále
- Tabulka 5. 10** Královský plášť s hermelínem u královny
- Tabulka 5. 11** Plášť u muže
- Tabulka 5. 12** Plášť u ženy
- Tabulka 5. 16** Plášťová tunika u ženy
- Tabulka 5. 17** Plášťová tunika u muže
- Tabulka 5. 18** Plášťová tunika s hermelínem u muže
- Tabulka 5. 19** Pláštík - Huque u muže
- Tabulka 6. 1** Kápě na hlavě
- Tabulka 6. 2** Kápě na ramenou, cíp splývá na zádech
- Tabulka 6. 3** Kápě, která má otvor na obličej nasazený na hlavě, okraj srolován
- Tabulka 6. 4** Kápě nasazená na hlavě s cípem omotaným okolo čela
- Tabulka 6. 5** Kápě nasazená obličejovým otvorem na hlavě, cíp omotán okolo hlavy
- Tabulka 6. 6** Kápě zaranžovaná na rameni
- Tabulka 6. 7** Klobouk se stopkou
- Tabulka 6. 8** Klobouk bez stopky
- Tabulka 6. 9** Klobouk s vepředu rozstřiženou zahnutou krepkou
- Tabulka 6. 10** Klobouk s vepředu rozstřiženou zahnutou krepkou se špičatým dýnkem
- Tabulka 6. 11** Klobouk s vepředu rozstřiženou zahnutou krepkou, dýnko konické a vysoké
- Tabulka 6. 12** Klobouk s plochou horní krepkou

- Tabulka 6. 13**Klobouk poutnický
- Tabulka 6. 14**Klobouk připomínající tvarem dnešní buřinku
- Tabulka 6. 15**Klobouk přiléhající na hlavu se stopkou
- Tabulka 6. 17**Klobouk přiléhající těsně na hlavu bez stopky
- Tabulka 6. 18**Beranice
- Tabulka 6. 19**Klobouk tvarově stejný jako slaměný klobouk
- Tabulka 6. 20**Klobouk normální svěšená krempa
- Tabulka 6. 21**Coif
- Tabulka 6. 22**Coif nošený pod čepicí
- Tabulka 6. 23**Špičatá čepice
- Tabulka 6. 24**Baret
- Tabulka 6. 25**Baret zaranžovaný na rameni
- Tabulka 6. 26**Prostovlasý muž
- Tabulka 6. 27**Čelenka s pery
- Tabulka 6. 28** Exotická pokrývka hlavy s peřím
- Tabulka 6. 29**Stupňovitý klobouk
- Tabulka 6. 30**Diadém/věnc
- Tabulka 6. 31**Točenice nasazená na hlavě
- Tabulka 7. 1** Prostovlasá žena
- Tabulka 7. 2** Účes
- Tabulka 7. 3** Vlasy s čelenkou/vínkem
- Tabulka 7. 4** Koruna a rozpuštěné vlasy
- Tabulka 7. 5** Koruna a jednoduchý závoj
- Tabulka 7. 6** Koruna a jednoduchý závoj s podbradkem
- Tabulka 7. 7** Koruna a podbradek
- Tabulka 7. 8** Závoj kratší, jednoduchý
- Tabulka 7. 9** Závoj a vínek/věneček
- Tabulka 7. 10**Jednoduchý kratší závoj a podbradek
- Tabulka 7. 11**Krátký závoj se zadními cípy přeloženými vepředu pod bradou
- Tabulka 7. 12**Závoj jednoduchý delší přehozený vpředu šikmo přes rameno
- Tabulka 7. 13**Zavití omotané kolem čela, podbradek
- Tabulka 7. 14**Těsné zavití s podbradkem
- Tabulka 7. 15**Těsné zavití přes bradu a čelo
- Tabulka 7. 16**První zavití přes čelo a bradu, druhé těsně omotané kolem hlavy

Tabulka 7. 17Těsné zavítí pod bradou a okolo hlavy, na hlavě pravděpodobně čepice

Tabulka 7. 18Barevný tuhý závoj větší

Tabulka 7. 19Barevný svrchní tuhý závoj v kombinaci se spodním bílým závojem

Tabulka 7. 20Spodní bílý závoj s podbradkem a svrchní závoj barevný tuhý

Tabulka 7. 21Čepička

Tabulka 7. 22Čepička a pruh látky aranžovaný kolem hlavy

Tabulka 7. 23Vycpaná točenice a přes ni aranžovaný úzký závoj

Tabulka 8. 1 Tobolka

Tabulka 8. 2 Měšec s kruhovou výztuží

Tabulka 8. 3 Měšec zdrhovací